

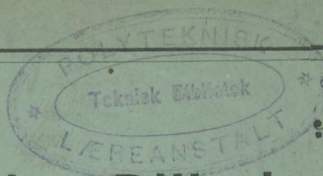
Denne fil er downloadet fra
Danmarks Tekniske Kulturarv
www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på
www.tekniskkulturarv.dk/about

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

Geographiske Billeder

fra

Heden.

Ved

E. Dalgas,

Ingeniørkaptajn.

Krampf

Udgivet af det danske Hedeselskab.

1867.

Kjøbenhavn.

Hos C. A. Reitzel.

635 Gl.

DTB Danmarks Tekniske Bibliotek

KUN
til brug på
LÆSESAL

DANMARKS TEKNISKE BIBLIOTEK

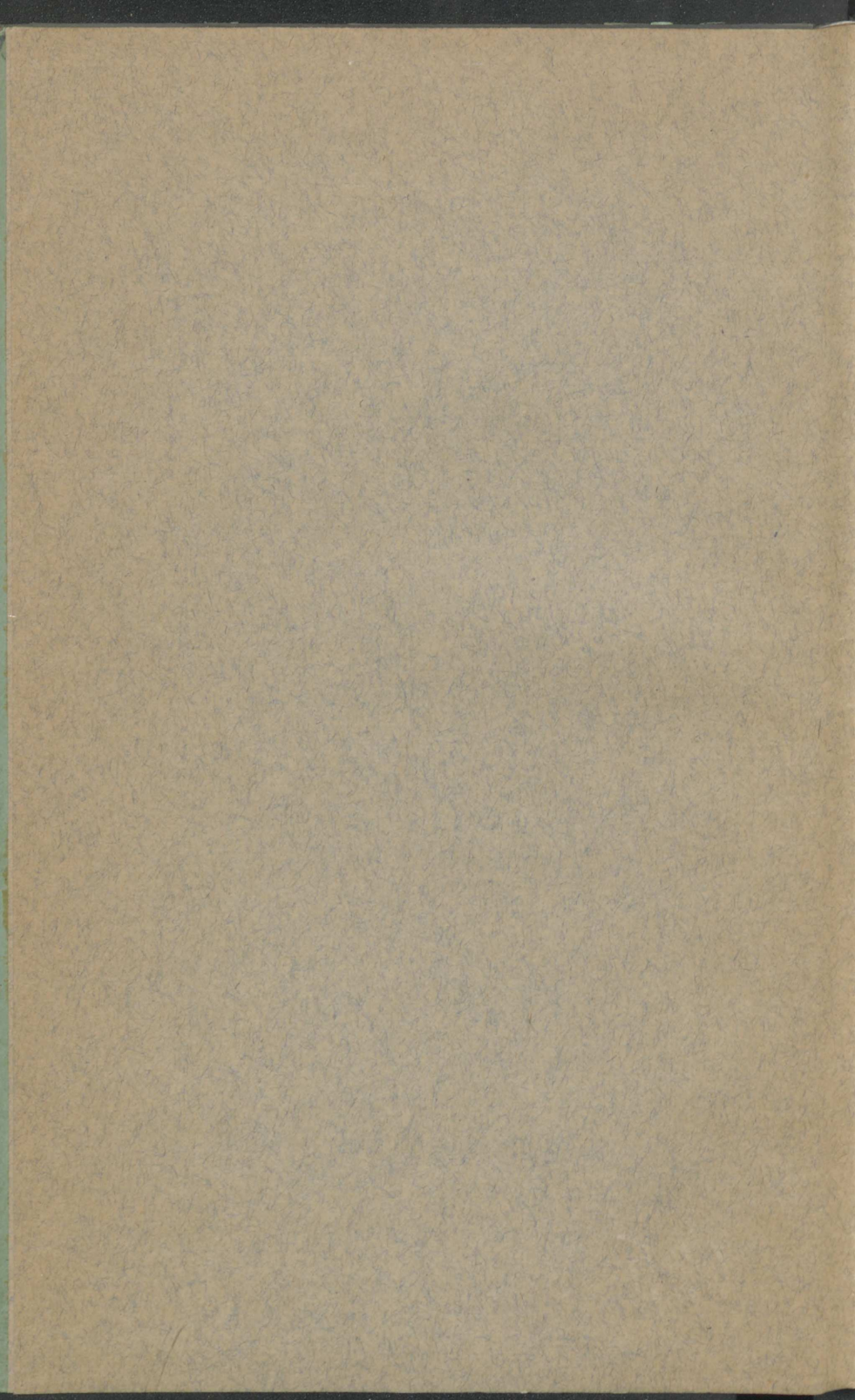
177231

300007169500

635. gl.

Geographiske Billeder

Heden.

B. Petersen,

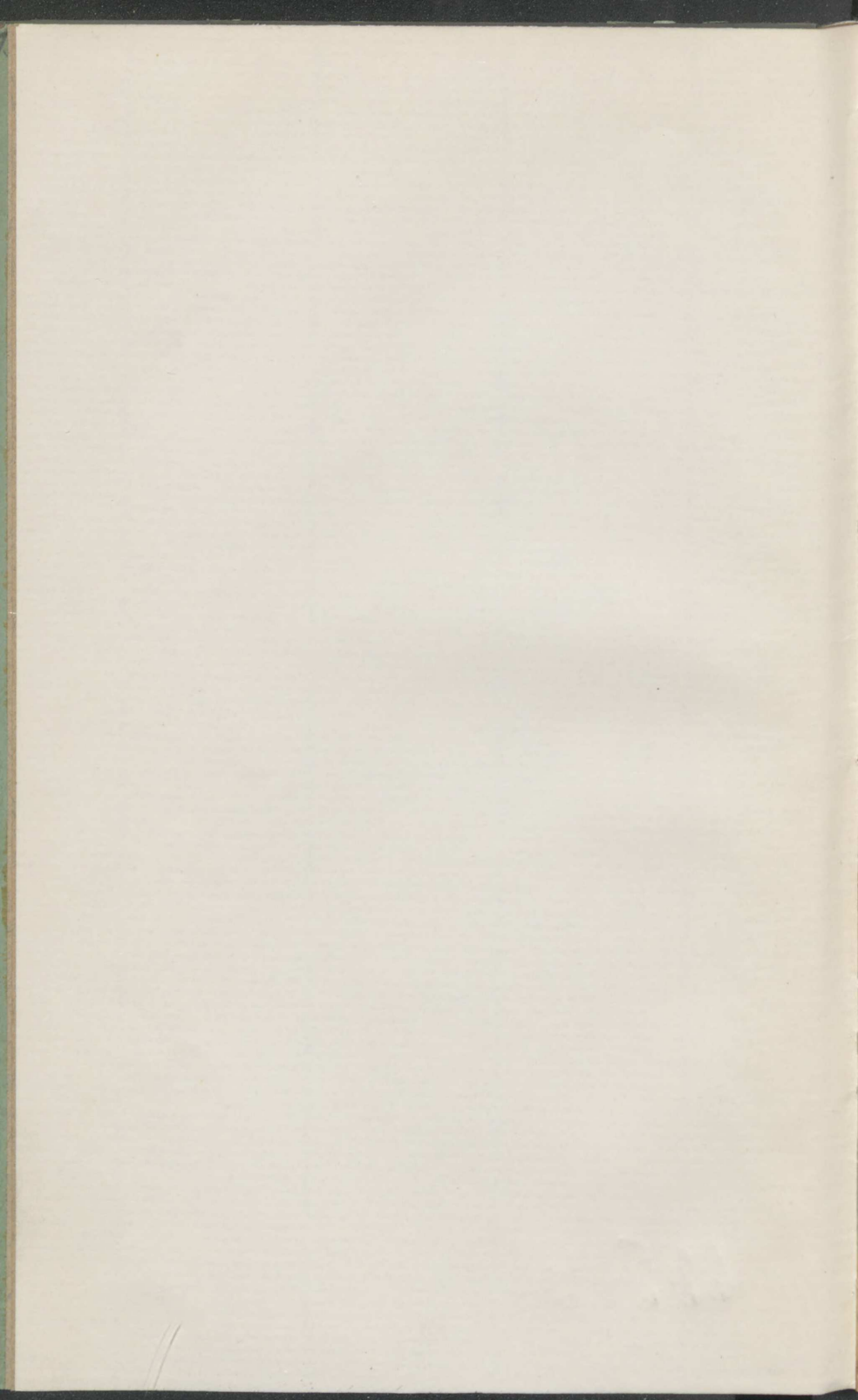
Forfatter.

Udgivet af den danske Bogtrykker.

1887.

Trykningen.

Udgivet af den danske Bogtrykker.

Geographiske Billeder

fra

Heden.

Ved

E. Dalgas,

Ingeniørkaptajn.

Udgivet af det danske Hedeselskab.

1867.

Kjøbenhavn.

Hos C. A. Reitzel.

J.B.

1867.

Geographiske Billeder

Heden.

E. Dalgaard

Indeholder 12 Billeder

Udgivet af det danske Højskoleforbund

1907

Kjøbenhavn

Bianco Lunos Bogtrykkeri ved F. S. Muhle.

(33)

I. Fra Randers til Viborg.

«Naar den, der reiser fra Viborg til Randers, er kommen om forbi Norderenden af den lange Sø, som bærer Byens Navn, og opad den første steile Lyngbakke, udbreder sig for hans Øine den store Taphede — et Navn, hvortil der knytter sig Erindringer, mørke, bedrøvelige, som Egnen selv. To eller tre Smaahytter, omgivne hver af et lidet Stykke opdyrket Jordsmon, yde den eneste Afvexling paa den 2 Mile lange Vei indtil Landsbyen Ørum. Herfra gaaer det skifteviis over eller om ved Hede og Agermark. Byer og Kirker reise sig stedse tættere ved hverandre, og den vide Synskreds oplives ved fjerne Skove. Ved Byen Leisten, 1½ Mil fra Randers, siger man Lyngen Farvel og glemmer den øieblikkelig over det yndige Landskabsstykke, der pludseligt ligesom fremmanes af den sidste mørkebrune Bakke, og udstilles Vandrerne til forlystende Skue. Nedenunder ham udbreder sig et af Landets største Kjær og derfra hæve sig høie, bølgeformige, skovgroede Bakker, der indeslutte en Dal, i hvis Baggrund Herreborgen Foussingø ligger.» Saaledes har Blicher for 30 Aar tilbage beskrevet os Egnen, og Beskrivelsen var ikke noget Digt, thi endnu for 15 Aar siden stemmede den i Alt

væsentligt med Virkeligheden. — Nu derimod ere Forholdene forandrede. Heden er mellem Ørum og Fousingø for det Meste forsvunden, gode Marker med velbyggede Gaarde have erstattet den, og Velstand har fæstet Bo der. Endnu for 10 Aar siden kjørte man mellem Viborg og Ørum i en Længde af næsten 2 Miil gennem den nøgne Taphede, nu kan man derimod fra Landeveien tælle mange Huse og Gaarde, nogle større, de fleste smaa og fattigt udstyrede, og skjøndt Lyngen ikke er ganske forsvunden, er dog den dyrkede Jord bleven Reglen.

De ældste af disse Nybyggere ere allerede komne over det Værste, flere af dem have opdyrket 30 à 50 Tønder Land, deres Bolig, som i Begyndelsen kun bestod af een Længe, bestaaer nu af flere, deres Besætning, som begyndte med et Par Stude og en Ko, bestaaer nu af et Par Heste og et kjønt Sæt Faar og Køer, og den Mængde nyaabnede Mergelgrave, som man øiner fra Veien, tyder paa, at der ikke savnes Hænder til at arbeide, og at Kronjyden er istand til at tage dygtig fat; men det er ogsaa et forholdsviis stort Maal disse Nybyggere stræbe hen til. Næsten alle ere de fattige Huusmandssønner, som, efter at have sammensparet sig et Par Hundrede Rigsdaler, have nedsat sig paa Heden, for ved Hjælp af disse Penge og deres egen Flid at skabe sig en fri og uafhængig Stilling; og det vil lykkes de Fleste. Inden næste Generation ville mange af hine Huse paa Taphede være gode Gaarde, og Heden være forsvunden.

Den samme raske Udvikling finde vi Vest, Nord og Syd for Viborg i en Omkreds af henved 1 Miil. Endnu i Begyndelsen af Halvtredserne kunde man fra Viborg naae Heden paa et Qvarteersted, i hvilken Retning man end gik; i Øst laae den allerede omtalte 2 Mile lange aldeles øde Taphede, i Nord Løvelhede næsten af samme Størrelse og Beskaffenhed, i Vest Viborg Byes egen Hede,

flere Tusinde Tønder Land stor og ubeboet, skjøndt den laae næsten lige udenfor Byens Porte, og i Syd det i geognostisk Henseende mærkelige og vidtudstrakte Møgelkjær, der ogsaa tilhørte Byen, samt Hedebankerne derfra til Rindsholm og Bruunshaab. Hvilken kolossal bruun Lyngkrave om den gamle ærværdige By med dens smukke Haver, dens frodige Marker og venlige Sø. Den gav Byen og Tilværelsen der et ganske eiendommeligt Præg; thi det var ikke alene de gamle Kirker og Mindesmærker, der ledede Tanken hen paa Fortiden, men tillige Byens Beliggenhed i en saa at sige død Egn, uden Forbindelse med Øst og Vestkyst. Men lige saa forunderligt et Faktum, som det, at en By, som Viborg, indtil da ikke havde været istand, til at fremkalde Opdyrkningen af de store Heder i sin umiddelbare Nærhed, ligesaa forbausende pludseligt foregik Forandringen.

I de sidste 20 Aar er der bygget gode Veie mod Øst og Vest, sønder og nordpaa, en Havn er anlagt ved Hjarbæk, Telegrafledninger krydse Byens Gader, ja Locomotivtoget piber nu lystigt flere Gange om Dagen, og samtidigt er Heden omkring Viborg, den Hede, som det i saa mange Aar havde været umuligt at fjerne, nu saagodtsom forsvunden; og hvad der endnu ikke er borte, det er der mange Hænder ifærd med at omdanne til Ager eller Skov.

Hvad der karakteriserer denne Opdyrkning umiddelbart ved Viborg fremfor den i Tapheden, er, at det ikke alene er Smaafolk, men og Kapitalister, der have nedsat sig, og især at Plantninger spille en betydelig Rolle, medens der ikke er sat ret mange Trær i Tapheden. Den af Grosserer Owen opdyrkede Hede indeholder saaledes 1200 Tønder Land, det af Raadmand Boye opdrevne Areal er maaske henved 400 Tdr. Land, og desuden have Bruunerne, Eiren af Nørremølle m. fl. opdyrket meget betydelige Strækninger, foruden at en stor Mængde Smaa-

folk ved deres forenede Arbeide have opdyrket maaske endnu mere, end de store Gaarde.

Plantningen ved Viborg fik sin første Impuls ved en Overenskomst, der sluttedes mellem Byen og Regjeringen, hvorefter Sidstnævnte paa visse Betingelser overtog at beplante henved 700 Tdr. Land af Møgelkjær. Plantningen lededes af afdøde Kammerherre Riegels, hvem det tildeels ogsaa skyldes, at endeel fædrelandssindede Mænd i Byen slog sig sammen, for at anlægge en privat Plantning i den saakaldte Margrethelund (et Egekrat paa 200 Tdr. Land). Senere har Kommunen selv paabegyndt en Plantning i den saakaldte Undalslund, og endelig have flere Private anlagt Plantager af 100 Tdr. Lands Størrelse og derunder. Det hele tilplantede Areal udgjør nu mindst 1600 Tdr. Land*), strækker sig i en Halvcirkel omkring Byen, støttende sig mod Syd til Skovene ved Hald, og den Tid er neppe saameget fjern, da man fordetmeste vil kunne gaae i Skygge af Træer fra Viborg til Hald Sø, det er $1\frac{1}{4}$ Mil, medens man endnu adskillige Aar tilbage betragtede Træerne i Byens Haver som Beviser paa, at Træer kunde groe.

Men hvad er da Grunden til denne raske Udvikling siden 1848? Tildeels skyldes den det Liv, der vakte i dette Aar, de bedre Samfundsforhold, som Friheden medførte, og den nære Beliggenhed ved en stor Kjøbstad, men ogsaa kun tildeels; thi i mange andre Hedeegne har Livet ikke kunnet trænge frem, selv hvor Heden laa i Nærheden af en Kjøbstad, og der maa derfor være flere og andre Grunde.

Den ene af disse er den, at deels Staten, deels Amtet i de sidste 20 Aar have anlagt et nyt komplet Veinet

---

*) Dette Areal hører kun i Hovedsagen til de under dette Kapitel omhandlede Leer-Heder, thi Møgelkjær hører til Fladerne, er meget ahlholdigt, og Plantningen derpaa derfor mindre godt lykket.

omkring Byen, saaledes Veien til Randers, til Hobro, til Aarhuus, til Silkeborg, til Hald, til Holstebro, til Løgstør og til Hjarbek, at hele Byens Omegn ved disse Veie er kommen i en tidligere ukjendt let Forbindelse med Byen, at Smaafolk ved disse Veianlæg i Løbet af faa Aar bleve istand til at tjene den saa nødvendige Spareskilling, for at de kunne tage fat paa Heden, og endelig at man ved Udførelsen af Jordarbeidet til Veianlægene fik et længe savnet Kjendskab til Hedens Bonitet.

Gode Veies Indflydelse paa Hedeopdyrkningen kan man ikke noksom henlede Opmærksomheden paa. Der er altfor mange Beviser for, at Heder have henligget urørte, netop indtil gode Veie bleve førte gennem Egnen, og at de derefter i kort Tid ere blevne opdyrkede. Saaledes er Opdyrkningen af Tapheden bleven paabegyndt umiddelbart, efter at Chausseen mellem Viborg og Randers blev bygget i 1856, Hederne langsmed Viborg-Aarhuusveien ere forsvundne, efter at denne Vei blev grundforbedret, langs med den nye Holstebro-Herningvei have en Mængde Nybyggere nedsat sig, og talrige Mergelgrave tyde hen paa, at de tage alvorlig fat; den gamle sandede Vei mellem Viborg og Holstebro førte gennem en sørgelig Hedeegn, og skjøndt det kun er 8 Aar siden, at Sandveien blev erstattet med en god Chaussee, gjør Egnen dog allerede nu et ret venligt Indtryk; langs den nye Hovedlandevei mellem Herning og Ringkjøbing seer man ligeledes talrige nye Mergelgrave og paabegyndte Opdyrkningsarbejder overalt, hvor Heden har været tjenlig til Opdyrkning. Derfor vil enhver Foranstaltning, som fremskynder Anlæg af gode Kommunikationsveie i Hedeegnene tillige bidrage til disses Opdyrkning.

Der er imidlertid endnu en vigtig medvirkende Aarsag, til at Opdyrkningen omkring Viborg og i Tapheden er foregaaet saa hurtigt, nemlig den, at den største Deel af Hederne dersteds have været gode, det er, have havt

en leret Undergrund og en tyk Muldskjold, og denne vigtige Omstændighed troe vi at burde omtale lidt nøiere.

Det vil vistnok være de fleste af Læserne bekendt, at Jyllands østre og vestre Halvdeel (sønden for Limfjorden) ere høist forskellige fra hinanden, idet den første er en Samling af malerisk beliggende Bakker og Dale, den sidste derimod en jevn Flade, hvori store og smaa Bakkepartier ligge som Øer i et Hav. Men det er dem maaske ogsaa bekendt, at Grændserne mellem de forskellige Overfladeforhold tillige ere Grændser mellem forskellige geognostiske Dannelser, Grændser mellem større og mindre Frugtbarhed. Skjellet mellem Øst og Vestpartiet ligger omtrent i en Linie, som man kan trække fra Skive mod Syd til Randbøl Hede, 3 Miil Vest for Veile. Hvorsomhelst man i denne Linie seer mod Øst, indskrænkes Synskredsen af Bakkerne i det stærkt kuperede Terrain, men vender man sig mod Vest, seer man 50 eller 100 Fod under sig en uhyre Flade, hvoraf Bakkeøerne hæve sig op, nogle nærmere, andre saa langt borte, at man netop kan skimte dem i Horisonten. Vi ville foreløbig overlade den vestre Halvdeel af Jylland til sig selv, men derimod beskæftige os med den østre, da det er den, vi i det Foregaaende have været i Berøring med.

Hele denne Halvdeel hører til Rullesteensformationen, til samme Formation, hvoraf Sjælland og Fyen bestaae, og indeholder dels frugtbart Leer, dels mere eller mindre magert Sand, begge Dele oversaaede med de karakteristiske Rullesteen. Men medens det paa Øerne er vanskeligt at faae et Overblik over Grændsen mellem Rullesteensleret og Rullesteenssandet, saa vil man overalt i Jylland finde, at Rullesteenssandet har leiret sig Vest for Rullesteensleret, og at der i dette kun findes store Sandformationer umiddelbart ved Fjordene og de større Vanddrag.

Grændsen mellem Rullesteensleret og Rullesteenssandet følger omtrent en Linie mellem Viborg og Linaa (1 Miil Øst for Silkeborg), og det vil nu være Læserne klart, at de Heder, vi i det Foregaaende have behandlet, nemlig Taphede og Viborg-Hederne ligge paa den frugtbareste af vore Formationer, paa Rullesteensleret. Man maa imidlertid ikke troe, at denne Grændse mellem Leer og Sand kan drages med mathematisk Nøjagtighed i Terrainet; Overgangen er tvertimod næsten umærkelig, stundom springende; ofte bringe Vanddragene Forstyrrelse i Forholdene, idet de altid ledsages af store Sandpartier, som omgive Leret, og stundom springe frugtbare isole-rede Leerbakker frem af Rullesteenssandet; men med lidt Opmærksomhed vil man dog kunne gjenfinde den ofte afbrudte Traad i Undersøgelsen. Lad os prøve paa at foretage en saadan paa det Terrain, vi i det Foregaaende have behandlet, nemlig Strækningen Randers-Viborg.

Randers ligger som bekjendt i en meget frugtbart Egn, meest Rullesteensleer, men allerede her træffe vi langs Fjorden Sandpartier, hvis Størrelse nok kunde bringe en uøvet Iagttager, til at tvivle paa, at han virkelig befandt sig paa Rullesteensleret. At vi fra Randers indtil en Miil mod Vest støde paa umiskjendelige Tegn paa, at vi tillige ere i Nærheden af Kridtformationen, be-røres, som Opgaven uvedkommende, kun i Forbigaaende. Men naar vi have passeret Kridtgrændsen, 1 Miil Vest for Randers, eller hiin af Blicher omtalte Dal mellem Overfoussingbanke og Leistenbanke, komme vi paa en reen Rullesteensleerformation, en langagtig Banke, som i en Længde af 4 Miil og en Brede af 1 à 2 Miil strækker sig ind paa Viborg, mod Nord begrændset af Thielesøens Vanddrag, mod Syd af Nørreaaen. Banken er Leer og atter Leer, overalt fortrinlig skikket til Opdyrkning, og den Omstændighed, at der lige til den sidste Tid har lig-get uhyre Heder her, er det bedste Beviis for, at Lyng-

heder ikke altid ere det Samme, som Sandørkener, men derimod Beviis paa, at enhver i lang Tid udyrket Mark her i Landet vil henfalde i Lyng, naar den ikke indeholder tilstrækkelig Kalk, til at holde Græsvæksten ilive.

Umiddelbart langs med de to Vanddrag findes derimod ingen Leer, men kun Sand. Sandet følger saaledes i en smal Stribe langs med Nørreaa lige fra Randers Fjord, forbi Skjern, Tapdrup, Bruunshaab, Rindsholm til Hald, hvor denne Sandstribе forener sig med det i Nord og Syd gaaende Rullesteenssandbelte, der i Vest naaer ind til de store Flader. En anden Sandstribе følger ganske paa samme Maade med Thielesø langs Nørremølleaaen til Viborg Sø, og en tredie Sandstribе gaaer fra Rindsholm til den søndre Ende af Viborg Sø, over Møgelkjær til Ravnstrup-Aa, som den i en nordlig Retning følger lige til Hjarbek-Fjord.

Altsaa Terrainet mellem Randers og Viborg Marks vestre Grændse (tæt ved Ravnstrupaa) hører til Rullesteensleret (ovennævnte Sandstribеr undtagne) det har derfor en overveiende frugtbar Undergrund, er saaledes fortrinligt skikket til Opdyrkning, og dette er, som forhen sagt, en af Hovedgrundene, hvorfor de herpaa tidligere liggende Heder saa hurtigt ere blevne opdyrkede.

Det er ikke alene her, at Opdyrkningen er gaaet saa rask for sig paa Rullesteensleerhederne. I de sidste 20 Aar ere de næsten overalt enten forsvundne eller betydeligt indskrænkede, især hvor gode Veie ere blevne anlagte, og paa anden Maade vil det ikke være nødvendigt at give Opdyrkningen paa denne Slags Heder nogen Impuls. Lad os glæde os over, at disse, de utilladeligste af alle Heder, allerede have faaet Dødsstødet, og at det ikke vil vare ret mange Aar, inden de ere sporløst forsvundne. Vi ere nu færdige med Leerhederne, og bede Læserne om, i det næste Afsnit at ledsage os gennem Rullesteenssandbeltet mellem Viborg og Ahlheden.

II. Fra Viborg til Ahlheden.

Følge vi Hovedlandeveien fra Viborg imod Vest, naae vi, efter at have gaaet en Fjerdingsvei, Sallingbo-høiene, og blive belønnede med en ret smuk Udsigt. Vi staae paa Toppen af den vestligste Rullesteensleer Knude, som imod Syd sænker sig ned imod det $\frac{1}{4}$ Miil fjernede Møgelkjær, imod Vest ned imod den $\frac{3}{4}$ Miil fraliggende Ravnstrupaa, bag hvilken de vilde Sandbanker ved Bredsgaard og Hellerup tegne sig i det Fjerne med mørke Farver. For en halv Snees Aar tilbage begyndte Heden allerede ved hine Høie, men nu er den forsvunden, saalangt som Leerknuden gaaer, det vil sige til i Nærheden af Ravnstrupaa og Møgelkjær.

Ved Ravnstrup ere vi komne ind i det ægte Rullesteenssandbelte. Endnu i Nærheden af Aaen er Alt opdyrket, fordi der med Aaløbene følge Enge, paa hvis Udbytte Agerbruget støtter sig, men man seer dog strax en stor Forskjel mellem f. Ex. Taphedens sammenhængende og denne Egns løse, sandede Plovfurer; det er klart, at vi ikke ere i en Egn, der særlig egner sig til Agerbrug.

Overalt, hvor vi komme frem i Rullesteenssandbeltet, ville vi finde, at Undergrunden bestaaer af Sand, dog ikke reent Quarzsand, men snarere af noget leerholdigt Grannitsand. Hvor Agerbruget derfor blot har Lidt at støtte sig til, saasom en Stump Eng, der kan det godt betale sig at drive de bedste Dele af Heden, og i Virkeligheden ville vi finde dette Belte af og til oversaaet med dyrkede Pletter, meest i Dalene, medens Bankerne endnu henligge i Lyng. Et andet Særkjende for dette Belte er, at det er meget bakket, og dem, der ynde en vild Natur, kan man ikke henvise til noget stoltere Landskab end

til den for os liggende Sandryg, der strækker sig fra Hald over Dollerup Banker, forbi Finderup til Bredsgaard, Mørup og Vrou.

Fra de høitliggende Kæmpehøie ved Finderup, hvorhen vi gjøre en lille Afstikker, seer man saaledes hele dette Rullesteenssandbelte i de vildeste Former danne ligesom en kolossal Havstok, som, gaaende i Nord og Syd, kan tænkes at have havt det Hverv, at beskytte Rullesteensleerbakkerne i Øst mod et imaginairt Hav i Vest, hvor nu de store Hedeblader ligge. Hist og her seer man fra Høiene dybtliggende Søer, saaledes Rosborgsø, bekjendt for sin gode Andejagt, og Bredsgaardsø; Røgen fra Finderupgaarde sees vel ogsaa over Bakketoppene, men forøvrigt have vi kun vild Hede for os, steile sorte Bakker i de dristigste Former og mørke dybe Dale. Den flade Taphede, hvis Lyngdække maaskee er fremstaaet ved Agerbrugets Tilbagegang efter Svenske-Krigen, kunne vi uden Beklagelse see forsvinde for Ploven, fordi Egnen ifølge sin hele Karakter vil oplives, ved at blive til Agermark; men her ere vi i Danmarks smukkeste og meest karakteristiske Hedeegn, og det er ikke uden en vis Sorg, naar vi tænke os, at ogsaa disse stolte Lyngbakker med Tiden ville forsvinde. Dog det kunne vi ikke undgaae at tænke os, naar vi ellers ikke ville lukke vore Øine, thi ved hvert Skridt, vi gjøre, blive vi mere og mere opmærksomme paa, at vi vandre i gammel Skovbund, og at Betingelserne for Plantning her ere tilstede i fuldt Maal. Lyngen staaer høit med kraftig braun Farve, i Bunden finde vi guult Mos, af og til Energiis, Gyvelen med dens smukke gule Blomster, Alt lutter Kjendetegn paa, at Heden er skikket til Plantning. Det kunde selvfølgeligen ikke falde os ind at gjøre en saadan Hedetour, uden at medtage Spade og Jernbor, og ved deres Hjælp opdage vi, at Lyngskjolden er jevn tyk, at der ikke findes Ahl under den, og at Undergrunden er Sand, der indeholder

tilstrækkelige Leerdele, for at være nærende for de dybe Trærodder. Nogle faa Skridt endnu, og vi støde paa hvide Skov-Anemoner, Blaabærbuske og tilsidst paa Egepurrrer, Levninger af de gamle Egeskove. Ja der er ingen Tvivl om, at denne lynggroede Sandryg har været Skov, derom vidne nu den ene Egepurreplet efter den anden, og Skoven maa i sin Tid have naaet ligefra Hald Sø til langt Nord for det Terrain, som vi befinde os paa; det er aldeles tydeligt, at det har været en Stor-Skov, thi i Moserne findes endnu kolossale Stammer af den almindelige Skovfyr og af Eg. Enkelte Navne, saasom Agerskov, Vedhoved, Skovsø, Egebjerg og Skovhuus, alle tagne fra den nu træløse Egn, stamme sandsynligviis fra den Tid, da Skoven endnu ikke var forsvunden, vidne mod vore Forfædre, hvis Letsind har berøvet Landet et i klimatisk og oekonomisk Henseende saa vigtigt Skovbelte, og opfordre Nutiden, til at gjøre godt, hvad Forfædrene forbrød.

Saaledes som Rullesteenssandbeltet er her, saaledes viser det sig overalt langs Jyllands Midte som en smal, høitliggende, stærkt couperet Sandstribе, tilstrækkelig frugtbar til Skovvæxt, men mindre godt skikket til Agerbrug, skjøndt den paa sine Steder er fuldstændigt opdyrket. Udstrækningen af dette Belte (der ikke maa forvexles med de i Øst og Vest gaaende Sandpartier langs Vanddragene) er temmeligt betydelig, maaskee 30 □ Mile, regnet sønden for Limfjorden, og heri findes Landets fleste og største Egekrat, Udgangspunkterne for den kommende Trækultivering; blandt disse bør nævnes Harrestruplund med Drost Peders Borgruiner; Daugbjerg-Krat tæt ved Kalkværkerne; Karup-, Agerskov-, Finderup- og Viborg-Krat, som vi have passeret paa vor Vandring omkring Finderup; Kragelund Krat og Hørbylund Krat 2 Mile Vest for Silkeborg; Nørresnede Krat og Kollemorten Krat 5 Mile Vest for Horsens med Levninger af Margrethe Diget;

samt i Ribe Amt Hundskov-Krat og Suurhave-Krat tæt ved Kolding-Varde-Veien. Alle store Krat paa 100 à 600 Tdr. Lands Størrelse.

De ofte nævnte Sandpartier langs med Vanddragene bestaae ogsaa af Rullesteenssand og gaae i det Hele taget fra Østkysten imod Vest, indtil de naae det i Nord og Syd gaaende Rullesteenssandbelte. Af saadanne med Sand omgivne Vanddrag have vi allerede nævnet Thielesødalen, der synes at staae i Forbindelse med Hobro Fjord, samt Nørreaadalen, der kommer fra Randers Fjord, og som begge i Vest mødes ved den Samling af Søer, der ligge imellem Hald og Viborg, for derefter gjennem Ravnstrupdalen at naae Liimfjorden ved Hjarbek. Vandskjellet mellem Øst og Vest er nu i Nærheden af Viborg, men Terrainforholdene ligesom tvinge En, til at tænke paa, at dette Vandskjel i sin Tid maaske ikke har eksisteret, at Havarmene fra Kattegattet, der nu kun naae saalangt, som Hobro og Randers Fjord strække sig, i ældre Tid have fulgt hine ofte meget brede Vanddrag lige til Limfjorden og omsluttet Øer af Rullesteensleer paa hvis Kyster de have afleiret Sand, og at en langsom eller pludselig Hævning i en senere Tid har brudt Forbindelsen mellem Havene og forvandlet Havarmene til Floddale. Lignende Betragtninger vil man kunne opstille ved de andre store østlige Vanddrag i Jylland, sønden for Limfjorden, kun med den Forskjel, at de i Vest ikke udmunde i nogen endnu eksisterende Fjord men i de store Sandflader, som vi i det Foregaaende have omtalt at danne Hovedbestanddelen af Jyllands vestre Halvdeel. Lad os til Exempel følge Danmarks største Floddal, Gudenaadalen. Fra Randers Fjord gaaer den omtrent i Vest, overalt ledsaget af Sandbanker, bag hvilke Leret ligger, indtil Landsbyen Tange, et med Hensyn til disse Betragtninger interessant Navn; thi Byen ligger sønden for Vanddraget ved Foden af en høj Leerbakke (Høibierg), der ligesom en

Tange eller rettere Tunge deler Vandraget i 2 Dele, hvoraf den nordligste følger Tangedalen og den store Vandet Mose (ved Rødkjærsbro), hvor Vandskjellet nu ligger, indtil den ved Rindsholm falder sammen med det forhen omtalte Vanddrag. Den anden Deel af Gudenaavanddraget gaaer fra Tange i Syd, sender en Arm eller Fjord ind til Sandbankerne ved Hingesø, og fortsætter derpaa i samme Retning stadigt omgivet af Sandbanker, indtil den har naaet den store Vandsamling, hvori Skanderborg Sø, Mossø, Juulso og Silkeborg Sø ligge, Alle omgivne med mægtige Sandpartier. Dette Søbasin synes i Øst at have staaet i Forbindelse med Aarhus Bugt gennem Knudsø, Ravnsø, Vengesø, Tulstrupso og Brabrandso, medens det i Vest gennem Hørbylundedalen og Bøllingsø (Vandskjellet) støder til Fladerne omkring Karupaa, foruden at det gennem Saltenlangso dalen staaer i Forbindelse med Fladerne ved Søbyso. Gennem Hansteddalen og Bygholmsdalen staaer Gudenaadalen længere mod Syd i Forbindelse med Horsens Fjord, og dreier derefter mod Vest, indtil den ved Kollemorten Krat, hvor baade Gudenaens og Skjernaens Kilder ligge, og hvor altsaa Vandskjellet findes, er kommen i Udkanten af Fladerne ved Tyregod og Brande. For at fuldstændiggjøre Billedet, skulle vi endnu blot nævne, at ogsaa Veiledalen, som danner Fortsættelsen af Veile Fjord, staaer i Vest i Forbindelse med Fladerne ved Randbøl, hvor Vandskjellet ligger, og at ogsaa denne Dal er ledsaget af de karakteristiske Sandbanker.

Naar vi nu lægge Mærke til, at ovennævnte Vandskjelspunkter, det er Møgelkjær, Vandetmose, Bøllingsø, Kollemorten og Randbøl ligge i en lige Linie fra Nord til Syd, paralel med Jyllands Hovedretning og med de store Sandfladers østre Grændse, saa ligger den Tanke temmelig nær, at Jylland efterhaanden eller pludselig er bleven hævet ved et nedenfra kommen vulkansk Tryk,

som har været stærkest i ovennævnte Vandskjelslinie. Dette staaer formeentlig i Samklang med, at Kattegattet i ældre Tid ved Havarme kan have staaet i Forbindelse med Limfjorden og et Vesterhav, hvor nu Sandfladerne ligge, at det er disse Havarme, hvem de i Øst og Vest gaaende smalle Sandbelter skyldes, medens hiint Hav, hvor nu Fladerne ligge, har afleiret det i Nord og Syd gaaende Rullesteenssandbelte; og endelig at Vand-Forbindelsen mellem Øst og Vest er bleven afbrudt ved førnævnte Hævning.

Det kan ikke falde os ind at ville paastaae, at Sand-Dannelserne ere foregaaede paa ovennævnte Maade, og ikke paa nogen anden, dertil udfordres langt flere geognostiske Undersøgelser, end det hidtil har været muligt at udføre i Jylland, og langt større geognostisk Viden, end vi ere i Besiddelse af, foruden at man altid bør sætte et Spørgsmaalstegn til Betragtninger af denne Art, hvor grundigt de end ere motiverede; men naar vi dog lægge nogen Vægt paa den Skizze, vi nys have udkastet, saa er det især, fordi den tjener til at anskueliggjøre den nuværende Beliggenhed og Form af Jyllands Rullesteenssandformation, som i Hedespørgsmaalet har saa stor Betydning.

I det Foregaaende er det paaviist, at det i Nord og Syd gaaende Rullesteenssandbelte fortrinlig egner sig til Beplantning, og det Samme er Tilfældet med de i Øst og Vest gaaende Sand-Belter. Disse ligge imidlertid dels i Nærheden af Aaløb (og følgelig Enge) dels tæt ved vel dyrkede Leerjorde, dels have de ikke den Bredde, som det i Syd og Nord gaaende Belte, og man vil derfor ikke hos dem finde mange udyrkede Strækninger; men det er dog meest der, man skal søge de Hedepartier, der ligge Østkysten nær, det er ligeledes der, at Østkystboerne bør have deres Opmærksomhed henvendt, naar der er Tale, om der at udvide den nuværende Skovbestand, og man

vil endelig finde, at Fortidens store Skove bedst ere bevarede der, fordi Jordbundens Magerhed ikke indbød til Agerbrug.

Af Heder langs Vanddragene skulle vi nævne et endnu mægtigt Parti fra Viborg Sø langs Thieledalen til henimod Hobro, Hedebackerne langs Nørreaa og Gudenaa, Hede-fladerne ved Silkeborgsø, Seishede og Ryhede.

Det var en temmelig lang Sideudflugt fra vor Vandring ved Finderuphøiene, men vi trøste os med, at Udstrækningen og Beskaffenheden af det mægtige for os liggende Rullesteenssandbelte forhaabentlig nu vil staae noget mere klart for Læserne, end tidligere. Inden vi forlade Høiene turde det være paa sit rette Sted at opkaste Spørgsmaalet om, hvad der kan og bør gøres, for at gjenindsætte disse Banker i deres tidligere Værdighed som Skytspatroner for Jyllands østre Halvdeel. I en forhistorisk Periode have de maaskee som Havstok beskyttet den imod Vesterhavet; senere have de været skovbegrøede og beskyttet den mod Vestenvinden; men nu henligge de øde og uden Nytte. Skulde det være umuligt igjen at omskabe dem til Skov? At Jordbunden er god nok dertil, kan ikke være tvivlsomt, men Egekrattene slæbe sig hen ad Jorden under Vestenvindens Tryk, og varsle om, at denne nu er en farlig Fjende for Trævæxten. Heldigviis behøve vi endnu ikke at forlade vort nuværende Opholdssted med den smukke Udsigt, for at faae dette Spørgsmaal besvaret; thi $1\frac{1}{2}$ Miil mod Syd øine vi den 1200 Tdr. Land store Stendalgaardsplantage, lige paa Grændsen mellem Rullesteenssandbeltet og det Parti af Sandfladerne, som kaldes Ahlheden, og Plantagens iøinefaldende Udstrækning og Høide ere os en Borgen for, at den har været istand til at overvinde Vestenvinden, skjøndt den ligger saa udsat for den, som det vel er muligt. Begjærligheden efter at see Plantagen i Nærheden voxer imidlertid ved Overbeviisningen om, at den er et praktisk

Beviis for, hvilke store Resultater der kunne opnaaes paa Rullesteens-Sandbeltet, og vi tage derfor derover, dog ikke ad den nærmeste Vei gennem Ahlheden, thi denne gjemme vi til senere, men om ad Dollerupbankerne, der endnu ere vildere end de Banker, vi have seet fra FINDERUPHØIENE, med alpeagtige, steile Skrænter og Dale, saa dybtliggende og skumle, at de fremkalde Svimmel hos Nervesvage; derfra tage vi til Sjørup, hvor vi komme i Læ af Plantagen og følge langs med dennes Østside gennem Hjemstedet for Blichers Bindstuehistorier, forbi Hvam, hvor en foretagen Hedeopdyrkning i større Stil tildrager sig vor Opmærksomhed, til Stendalsgaard, hvor Skovrideren lover at vise os omkring.

I Midten af forrige Aarhundrede tiltrak Hedespørgsmaalet sig nogle Privates og Regjeringens Opmærksomhed, og den vakte Interesse fik sit Udtryk i Colonisationsforsøg paa Ahlheden, Graahede, Julianehede og Randbølhede, der alle høre til de store Flader, foruden at der anlagdes Plantager ved Steendalsgaard, Palsgaard og Gjødinggaard, der ligge paa Grændsen mellem Rullesteenssandet og Fladerne, samt paa Feldborghede, Graahede og Randbølhede, der alle høre til selve Fladerne. Colonisationen og Bepantningen paa Fladerne komme vi senere til, for Øieblikket holde vi os til Plantningen paa Rullesteenssandbeltet, og da vi staae ved Steendalsgaards-Plantage, kan denne tages som Exempel.

Planteurerne begyndte med at plante, eller rettere saae den almindelige Fyr (*pinus sylvestris*), fordi den var lykkedes paa de nordtydske Sandsletter, der med Hensyn til Undergrundens Beskaffenhed lignede vore Heder, og tillige fordi den voxede frodigt paa Norges Fjelde, hvis Havklima havde Adskilligt tilfælleds med Jyllands. Planterne sloge prægtigt an, voxede frodigt til en Høide af 2 à 3 Fod, men gik saa pludseligt ud; et nyt Forsøg med samme Træart viste samme Resultat, og mange Aars

møisommeligt Arbeide havde været aldeles forgjæves. Lige til den seneste Tid har man paa forskjellige andre Hedeegne gjort samme besynderlige Erfaring med dette Træ, der ellers overalt har viist sig saa nøisomt og haardført; men det synes ikke at kunne taale vort Hede klima i en vis Alder. Man gik derfor over til andre Naaletræsarter, hovedsagelig Rødgranen, hvoraf vore Plantager nu næsten udelukkende bestaae. Den ældste Granbestand i Stendalsgaard er henved 80 Aar gammel, Stammerne holde over 2 Fod i Gjennemsnit og have en meget betydelig Høide; de yngste Granplantninger staae ogsaa frodigt, rage 20—30 Fod i Veiret, og kun hist og her har et mislykket Forsøg med andre Træsarter, eller en Ahlplet bevirket en Aabning i Skoven. Thi Plantagen, der er anlagt paa Grændsen mellem Rullesteenssandbeltet og Sandfladerne, omfatter af og til Partier af den sidste Formation, og i det Følgende skulle vi see, at denne er mindre godt skikket til Plantning, fordi den indeholder Ahl. I Palsgaards-Plantage, 5 Miil Vest for Horsens, kan man trække en let kjendelig Grændse mellem de Dele, der henhøre til Rullesteenssandbeltet, og de, der høre til Fladerne thi paa de første kneise Granerne kjækt i sluttede Masser, paa de sidste er Intet kommet frem. Rødgranen staaer imidlertid intetsteds rigtig frodigt i Udkanterne mod Vest og Nord; de yderste Rækker ere udgaaede eller dog tørre paa den Deel af Stammen, der ikke beskyttes af det høie Jorddige og det derpaa voxende Egebuskads. Det er klart, at Rødgranen ikke er et Træ, der kan trodse Vinden, naar det møder enkeltviis eller i smaa Partier, og det har kun i disse Plantager været istand til at seire, ved at optræde i store Masser, og ved at offere de forreste Rækker. Dette har Planteurerne nok vidst, men Publikum ikke, og der er Intet sørgeligere, end at see de Plantningsforsøg, som mangfoldige Hedeboere have foretaget med Rødgranen. De have med den villet tilveie-

bringe Læ omkring deres Gaarde og Haver, medens de tværtimod burde have skaffet Rødgranen Læ. De have anlagt smaa Plantager af Rødgran, uden at tænke paa, at de yderste Granrækker maatte offres for Vinden, og at Plantagen derved vilde blive reduceret til et Intet. Der er neppe Noget, der saameget har skadet Interessen for Plantning i Hedeegnene, som disse ulykkelige smaa Rødgransplantninger, der overalt ere udgaaede eller forkrøblede og toptørre.

I de 100 Aar, der ere forløbne siden Hedeplantningen blev paabegyndt heri Landet, er der selvfølgelig gjort mangfoldige Forsøg med en Masse Træsarter, og om man end langtfra har naaet Toppunktet af Viden i denne Retning, saa er man dog ikke saa lidt klogere nu, end dengang; foruden at man ganske godt kjender den almindelige Fyr og Rødgranen, veed man ogsaa, at Veimuthsfyrren og Lærken forlange bedre Vilkaar, end Heden i Reglen kan yde, og at Hvidgranen (*picea alba*) ikke alene er ligesaa nøisom som Rødgranen, men at den ogsaa er en hel Deel mere haardfør mod Vinden. I den senere Tid har man fæstet Blikket paa to nøisomme og særdeles haardføre Træer, nemlig østerrigsk Fyr (*pinus austriaca*) og Buskfyrren (*pinus pumilio* eller *inops*). Den første er en meget smuk Fyrreart, er nøisom, og ændser ikke Vinden, men den synes ikke at kunne taale, at noget Haardt kommer i Berøring med dens Pælerod, og selv dybtliggende Ahl og Gruuslag turde derfor være istand til at dræbe den. Den anden, *pinus inops*, er om muligt endnu mere nøisom og haardfør, men den bliver kun til en høj Busk eller høist til et lavt, tætsluttet Træ, afgiver ikke Gavntræ, men kun Brændetræ, og er derfor tildeels henviist til at spille en Rolle som yderste Læbelte, hvortil den synes at være bedre skikket end noget andet Træ.

Men hvorfor ikke anvende Løvtræer? de voxe dog

f. Ex. i Hald Skov, tæt ved Steendalsgaards Plantage og paa omtrent samme Undergrund, som denne.

Ja derpaa ville Planteurerne vistnok kunne give dem en god Forklaring, men for os er det foreløbigt nok at vide, at Løvtræer ikke ville groe i den ukultiverede Hede, og at selv Hvidellen, som man i sin Tid tiltroede alle mulige gode Egenskaber, og hvoraf der er plantet mange Tusinde Exemplarer, aldeles har tabt sit gode Renomee. Imidlertid kunne Løvtræerne mærkeligt nok bruges til Læbelter omkring Naaletræplantagerne, især som Bøge- og Egehegn, og gjøre god Nytte, men Hegnet bliver aldrig høit, og indenfor maa der dog plantes andre Rækker Lætræer.

Men vi have lovet at føre Læserne til Ahlheden, og vi ere endnu midt i Steendalsgaards Plantage, hvor Skovrideren med sin sædvanlige Velvillie har viist os de forskellige Træsarter, især de smukkeste Exemplarer, blandt hvilke hine alentykke Mastetræer og nogle nydelige pinus inops, der have selvsaaet en talrig omkringvoxende Ungdom; han har ført os til de smukkeste Dalstrøg, der i Venlighed og Frodighed Intet lade tilbage at ønske, han har viist os lange Rækker af udgaaede Lærk og Birk, som nu efterhaanden erstattes af andre Træsarter, og nu fører han os til den vestre Udkant af Skoven op paa Toppen af det yderste med Egekrat bevoxede Dige, hvorfra vi have en af Danmarks interessanteste skjøndt ogsaa sørgeligste Udsigter.

En flere Mile lang, næsten horizontal Lyng-Flade ligger foran os, kun hist og her afbrudt af Colonisternes faa, lave Huse; og først fjernt i Vest skimte vi en Bakkerand, der fortøner sig som lave, blaa Bjerge. Det er Ahlheden, den nordvestligste Deel af de store Sandflader, og Bakkerne i det Fjerne er en af Bakkeøerne i dette Slettehav, den Ø, hvorpaa Herning og Holstebro ligge.

III. Gjennem Ahlheden til Herning.

Det Karakteristiske hos de store Sandflader, hvortil Ahlheden hører, er, at de næsten Alle ere eens, overalt kolossale i deres Udstrækning, overalt aldeles flade, træløse, tyndt befolkede, og at de overalt staae i Forbindelse med hinanden og med Vesterhavet ved smallere Sandfladepartier. Man kan ikke danne sig noget bedre Begreb om deres Form og Udstrækning, end ved at tænke sig 3 à 4 lyngbevoxede Liimfjorde, der fra Vestkysten mellem Agger og Ribe strække sig ind i Landet indtil Rullesteensbakkerne, samtidigt med, at Fjordenes Bredninger indbyrdes staae i Forbindelse med hinanden, til alle Sider omsluttende øformige Bakkepartier. Disse Sandfladers Udstrækning er meget betydelig, maaskee over 50 □ Miil, og det er kun den allermindste Deel heraf, som er opdyrket.

Paa 3 Steder indsnevres Fladerne, saaat de neppe bemærkes, naar man reiser fra Øst til Vest, og mærkeligt nok ligge disse 3 Steder netop paa de tre fra Arilds Tid bekjendte Hovedveirouter mellem Øst og Vestkyst, nemlig ved Hagebro paa Veien mellem Randers og Holstebro, ved Høiriis paa Veien mellem Aarhus og Ringkjøbing, og ved Veienaa paa Routen mellem Kolding og Ribe. Det er derfor ikke saa forunderligt, at maaskee den meest storartede og meest iøinefaldende af alle Formationer i hele Landet er saa lidet bekjendt, thi paa vore tre Hovedrouter sees den næsten ikke, og Hvormange have Lyst, til at vove sig ind paa Hedeveiene. At Hovedrouterne i Oldtiden have ligget paa de samme Steder, som nu, synes at fremgaae af, at der netop langs Veienaa og ved Høiriis findes Levninger af gamle Volde. Den første af disse, det saakaldte Trældige eller Alverdens Dige ligger

Østen for Aaen, mellem Verstskov og St: Andst, og støtter sig i Nord til utydelige Levninger af en gammel Borg, Trælborg, idet den følger Bakkekronerne paa en saadan Maade, at det tydeligt nok fremgaaer, at den har tjent til Forsvar mod en fra Vest kommende Fjende; at der har fundet Kampe Sted, synes at fremgaae af Navnet paa den bagved Diget liggende By, Leirskov, og af de mange herom liggende Kæmpehøie. Ved Høiriis ligge Levningerne af en i Syd og Nord gaaende utydelig Vold, kaldet Fandens Dige, som øiensynligt har tjent til Forsvar mod en fra Øst kommende Fjende, og ifølge Trap skal der endnu i det 17de Aarhundrede være fundet Levninger af Borgpladse i Nærheden af Diget.

Dersom man tænker sig Sandfladerne impassable, vilde Beliggenheden af ovennævnte 2de Forsvarsværker netop være fortrinligt valgt paa de eneste Steder, hvor Overgangen fra Øst til Vest eller omvendt havde været mulig. — Fladerne ere vel nu overalt tilgængelige, og Forsvarsstillingerne nu derfor ubrugelige; men man kan dog ikke undlade at tænke paa, at disse Flader i hine Tider maaskee have ligget mindre høit over Havets Niveau og bestaaet af stillestaaende Vande og ufremkommelige Moser m. m., hvoraf der endnu paa ikke faa Steder ere temmelig udstrakte Levninger. Ved Hagebro er der vel ingen Levninger af Forsvarsværker, men selve Navnet, Broen ved Hagen, Landtungen, tyder paa, at ogsaa dette Sted i ældre Tider har været omgivet med Vand eller ufremkommelige Moser, medens det nu begrænses af Sandflader.

Vi ville heller ikke udgive disse Betragtninger for støttede paa Mere end temmelig løse Formodninger, men de synes dog at samstemme med vor tidligere Antagelse, at Fladerne i sin Tid have været Havfjorde, formodentlig med temmelig roligt Vand, omtrent som Liimfjorden,

skjøndt der rigtignok kan tilveiebringes mange vægtige Indvendinger herimod, iblandt andet den, at der endnu ikke er fundet Levninger af Saltvandsdyr i de Sandlag, hvoraf Fladerne bestaae.

Sandfladerne ere vel tilsyneladende næsten horizontale, men i Virkeligheden falde de umærkeligt imod Vest, Syd og Nord. Deres høieste Punkt ligger udfor Himmelbjerget, det høieste og vildeste Parti i Rullesteenssandbeldet, hvor altsaa det nedenfra kommende vulkanske Tryk har virket stærkest. Sandfladerne kunne derfor rettere betragtes som et Stykke af en afstumpet, meget svagt hældende Kegleflade, paa hviken Karupaa flyder mod Nord, Holstebroaa mod Nordvest, Skjernaa mod Vest, Vardeaa mod Sydvest, Sneum og Veienaa mod Syd.

Det høieste Parti af Fladerne udfor Himmelbjerget ligger c. 150 Fod over Havfladen, og da Afstanden derfra til Vestkysten er c. 12 Miil, følger heraf, at Fladerne have et gennemsnitligt Fald af 1 Fod paa 2000 Fod, et Fald, der ikke kan skjernes med det blotte Øie. Dette ringe Fald kan ikke tilstrækkelig befordre Vandløbet, og Fladerne ere derfor fulde af stillestaaende Vande, store Kjær og Moser, der indeholde et uhyre stort Quantum ofte fortrinligt Brændselsmateriale, der desværre endnu i lang Tid ikke vil kunne anvendes, fordi der mangler Forbrugere, Veie og Jernbaner; Kjærene ere den Deel af Fladerne, der bedst vilde egne sig til Agerbrug, hvis Beboerne mægtede at udgrøfte dem, og hvis man kunde finde rigeligt Mergel, der desværre endnu næsten ganske savnes. Resten af Sandfladerne bestaae af meget magert Sand, (i Reglen farvet lidt rødligt af Jern), dækket af et tyndt Ahllag og en endnu tyndere Lyngskjold, en Jordbund, der er saalidet indbydende, som vel muligt, og som derfor kun paa enkelte Pletter er opdyrket.

Moserne og Kjærene have en temmelig rig Lyngvæxt, blandet med den stærkt lugtende Pors, den smukke røde Klokkel yng og den endnu smukkere, men mere sjeldne Rosmarinlyng, en myrthelignende Plante, med fine røde Blomster, samt den smukkeste af alle vore Hedeplanter, smalbladet Entian, med store ultramarinblaa Blomster. I Moserne findes ogsaa Tranebær, der ere lidet større end Tyttebær, og hvorefter der tilberedes en god Frugtviin. — Kjærene indeholde foruden Lyng, magre Græssorter og Halvgræs, der ofte forekomme i en saa stor Mængde, at Overfladen faaer et grønt Udseende, medens Mosernes Farve derimod er meget mørk. Paa Sandpartierne trives Lyngen kun daarligt, den er kort, har et sygeligt graat Skjær, mellem Lyngbuskene findes aabne Pletter, der enten slet ikke ere bevoxede, eller dækkede af en hvid Lav- Art, Hungermos, eller af Tyttebærplanter, Meelbærplanter og Revlinger, de tvende første med røde Bær, de sidste med smaa, sorte, smagløse Bær, der stundom dog finde taknemmelige Velyndere i Faare-Drenge og Piger.

Hedebarrene ere ikke at foragte; foruden at de forsyne Beboerne med et velkomment Surrogat til deres tarvelige Meel- og Kartoffelspiser, forsendes der hvert Aar meget store Qvantiteter Tyttebær til Øst- og Vestkyst, og i den Tid Bærhøsten staaer paa, kan det være vanskeligt nok at formaae Huusmænd, til at paatage sig andet Arbeide. Hele Familien er ude i Heden, en dygtig og heldig Samler kan paa een Dag høste indtil 2 Skjepper, og er der mange Børn, kan Familien paa een Dag tjene flere Daler.

Af og til findes isolerede Bakker i Fladerne, og man kan da være næsten vis paa, at der deri findes Ler eller Mergel, fordi disse Bakker ikke høre til Sandfladeformationerne, men maae henregnes til de Øer, som omgives af dem. Disse Smaaøer, der ofte kun indeholde faa Tønder Land, ere som oftest opdyrkede, og ved Hjælp af Mer-

gelen er tillige endeel af de tilstødende Flader kommet under Kultur. Sandets Dybde i Sandfladerne er i Reglen saa stor, at dets Bund kun paa faa Steder er naaet; længst mod Øst er Dybden størst, ved Vesterhavet mindst, paa enkelte Steder, f. Ex. i Burhede (ved Holstebroaaen) kun faa Fod. Under Sandet har man overalt, hvor man er trængt igjennem dette, kun fundet Ler og Mergel af samme Bonitet, som i de øformige Bakkepartier. Det er derfor kun paa disse Øer og i de dybere Glennemskjæringer, der findes i Fladerne, og som dannes af de store Aaløb, at man kan komme til Mergelen, og det er ogsaa udelukkende heromkring, at Opdyrkningen findes.

Aaløbene i Heden tjene tillige paa en anden Maade til at støtte Agerbruget, nemlig ved at fremkalde Enge. I agronomisk Henseende er der Intet i Heden, der vækker saamegen Interesse, som den Sindrighed, hvormed Beboerne forstaae at benytte Vandet, selv i den mindste Bæk. Vel er Vandet mindre frugtbart end paa Østkysten, og vel er ogsaa Jordbunden ringere, men Engene bringe dog et klækkeligt Udbytte, naar de anlægges og passes godt, og Vandet er Hedeboernes kostbareste Eiendom. Hidtil have de imidlertid ikke været istand til at magte de store Aaløb, især fordi de manglede Veiledning, og Hedeselskabet har derfor som en af sine Hovedopgaver foresat sig at give dem denne.

Disse Bemærkninger have vi troet at burde fremkomme med under vort Ophold i Udkanten af Steendalsgaards Plantage, hvorfra vi overskue en stor Strækning af Fladerne.

Vi ville nu begive os paa Veien til Karup, 1 Miil fra Plantagen, og passere derved Ahlheden, hvor de tyske Colonier anlagdes i Midten af forrige Aarhundrede. Ahlheden er maaske den bedste Deel af samtlige Flader i Landet; Lyngen er ret frodig, men Ahlen findes dog hyppigt. Colonisterne have næsten udelukkende været hen-

viste til Heden, de have i Reglen ikke Enge, og først i den seneste Tid er der fundet et Par Mergelgrave; Agerbruget staaer derfor paa et lavt Standpunkt, men da Heden er temmelig god, og da de opdyrkede Arealer stadigt ere blevne forbedrede ved afskrællede Lyngtørv fra den ikke opdyrkede Deel af Heden, er Tilstanden dog taalelig, ja i enkelte Aar staaer Sæden endog mærkværdigt godt.

Ved Midten af forrige Aarhundrede blev, som allerede før bemærket, Opmærksomheden henvendt paa vore Heder. Der stilledes offentlige Opfordringer, om at fremkomme med Forslag til at opdyrke Hederne, Regjeringen indkaldte en bekjendt Tydsker, von Justi, som udgav en ret mærkelig Afhandling, mærkelig, fordi han især lagde Vægten, paa at frigjøre Bondestanden for Hoveri og Vornedskab, et københavnsk Selskab dannedes for directe at opdyrke Heden, men splittedes atter hurtigt fra hinanden, fordi Ingen vidste, hvorledes man skulde tage Sagen fat, og endelig indforskrev Regjeringen circa 1000 fattige Tydskere, for med dem at colonisere navnlig Ahlheden, Graaheden, Julianeheden og Randbølheden. Kolonisterne kom, men da Intet var arrangeret, for at anbringe dem, maatte de i den første Vinter indquarteres i Fredericia og Viborg. Det næste Foraar bleve en Mængde Bønder tilsagte, til at kjøre Tømmer til Kolonisternes Huse, og i Løbet af Sommeren bleve endeel af disse byggede og endeel Hede pløiet og besaaet. Kolonisternes Ønske, at boe i store, tæbyggede Landsbyer blev dem tilstaaet, skjøndt man advarede dem for Følgerne; det varede heller ikke længe, inden de opdagede, at det var hensigtsmæssigere at flytte ud, hver paa sin Lod, og nu ere Landsbyerne meget smaa, hvilket blandt Andet fremgaaer af deres Benævnelse: Tohusene, Trehusene, Fiirhusene osv. Kolonisternes Antal aftog imidlertid hurtigt; en stor Deel af de Indvandrede vare forfaldne Subjecter, der atter

maatte bortvises; Andre fandt, at der var altfor stor Forskel mellem Rhinegnene, hvorfra de kom, og Ahlheden, og skjøndt de i de første Aaringer med prisværdig Iver søgte at gjøre Hjemmet hyggeligt ved Anlæg af Haver, (der nu ere aldeles forsvundne), saa drog de dog deels tilbage til Hjemmet, deels lode de sig lokke af nogle fristende Tilbud fra Rusland, til at bosætte sig paa Stepperne ved Volga. Efter en halv Snæs Aar var der kun lidt over halvhundrede Familier tilbage, og dette Antal er omtrent forbleven uforandret. Ikke ganske med Rette kaldes de endnu Kolonister, thi Sproget, Maaden at være paa, Klædedragten, Stilen i Bygningerne, Driften af Markerne osv. er aldeles jydsk — ja selv Blodet i de nuværende Beboeres Aarer er mere jydsk end tydsk; de adskille sig saaledes ikke i noget Væsentligt fra andre Hedeboender, skjøndt af og til en sort Haarfarve, et livligt sort Øie og hurtige Bevægelser minde om en Afstamning fra det varmere Syden.

Paa vor Vandring til Karupaa komme vi til Frederikskirken, hvor der findes en lille Plantage paa en halv Snees Tønder Land. Dens sygelige Udseende tyder paa, at man ikke har formaaet eller forstaaet at overvinde Vanskelighederne, ved at plante paa Sandfladerne; thi ved at grave mellem Træerne finde vi strax Ahl, som ikke er behørigt fjernet, uagtet Ahlen, naar den ligger tæt op til Overfladen, lægger en uovervindelig Hindring iveien for Planterødderne; dernæst opdage vi, at Hovedbestanden atter her er Rødgran, at der ingen Læbelter findes af andre mod Vinden haardsføre Træsorter, og nu fatte vi, hvorfor denne Plantage, der er henved 40 Aar gammel, for Størstedelen kun bestaaer af lave, halvt udgaaede Buske. Nærmest Kirken og Præstegaarden have Granerne derimod havt Læ og derved opnaaet en anstændig Høide.

Vi kunne ikke nægte os den Fornøielse i Tankerne at besøge et Par andre nærliggende Plantager paa Sand-

fladerne. Den første, Kumpedalplantagen paa Graahede, $1\frac{1}{2}$ Miil mod Syd, er ganske eiendommelig. Heden er ahlholdig og fattig, men for c. 100 Aar siden afbrændte Lyngskjolden saa grundigt, at det over Ahlen liggende Sand kom i Drift og samlede sig i lave Klitter. Hvor disse findes, er Afstanden til Ahlen 3 à 6 Fod, og der er Plantningen, som ogsaa næsten udelukkeude bestaaer af Rødgran, lykkedes fortrinligt, dog kun hvor Klitterne indtage et større Areal, saaat Bestanden ved sin store Masse har kunnet modstaae Vinden. Hvor der derimod ingen Klitter findes, eller hvor disse indtage en lille Udstrækning, har enten Ahlen ligget for nær ved Overfladen, eller den frodige Rødgrans-Opvæxt staaet for isoleret, og Træerne ere derfor enten kun Buske eller heelt udgaaede. Hvor smaa ere dog ikke de Fordringer, som Rødgranen stiller. Den kan nøies med et 3 Fod tykt sneehvidt Lag Flyvesand, forneden afspærret af den uigjennemtrængelige Ahl. Den beder blot om at være fri for Ahl i sin umiddelbare Nærhed og om Læ for Vestenvinden, Noget, som man med Lethed kan byde den paa mangfoldige Hede-strækninger; og dog er der Mange, som endnu tvivle paa, at Plantninger kunne lykkes i Heden.

Den anden Plantage er Feldborgplantagen, 2 Miil mod Nordvest. Den er c. 50 Aar gammel, beplantet med en stor Mængde forskellige Træsarter, saasom Weimuth-fyrren, Lærken, Ædelgranen og den almindelige Fyr, der alle ere mislykkede, fordi Jordbunden har været for fattig og Ahlen ikke tilstrækkeligt gjennebrudt, eller fordi Læplanter have manglet. Selv Rødgranen har kun paa enkelte Steder kunnet arbeide sig frem, vistnok fordi Ahlen har været for nærgaaende, og paa de fleste Steder seer man kun lave Buske. Den haardføre, noisomme *Pinus austriaca* sees slet ikke, fordi den tidligere ikke kjendtes her i Landet, og af *Pinus inops* findes kun hist og her et isoleret Exemplar, der ved et reent Tilfælde

er bleven saaet; men hvor faa Exemplarer, der end findes heraf, desto mærkeligere ere de; omgivne af lave, halvt udgaaede Gran-Buske, rage de høit op over disse, og skjøndt de paa alle Sider ere udsatte for Vinden, ere de dog mørkegrønne, kraftige af Udseende og give det meest talende Beviis for, hvor haardfør denne Plante er, og hvor ypperligt skikket den er til at danne Læbelter. Omkring hver Plante vil man endvidere finde et talrigt Afkom af alle Størrelser, thi p. inops sætte allerede Frø i en Alder af 10 Aar eller før, og Frøet har let ved at spire. Et saadant Læbelte vil derfor ikke alene vanskeligt kunne forsvinde, fordi udgaaede Træer hurtigt erstattes af den selvsaaede Ungdom, men Læbeltet vil endog af sig selv udvide sig overalt, hvor det faaer Lov dertil. Man kan ikke noksom prise denne kostelige Plante, og er der nogen Maade, hvorpaa de magre Sandflader kunne forvandles til Skov, da er det ved at tage den til Hjælp.

Den sydligste Halvdeel af Plantagen, henved 1600 Tdr. Land, afgiver et endnu sørgeligere Skue, thi her er saagodtsom Alt udgaaet, men det er heller intet Under. Den nærliggende Ahl hindrer Regnvandet fra at trænge ned i Jorden, Afløb findes ikke paa den horizontale Flade og ere ikke tilveiebragte ved Kunst. Fladen er derfor fuld af stillestaaende Vande, fugtig og sur, og under saadanne Forhold kan ingensomhelst Træsart groe. Denne Slags Heder er den uheldigste af alle for Plantning; de afgive en fattig Græsning, men at plante paa dem, gaaer rigtignok ikke an; der er gode Heder nok, hvorfor tyer til de Sletteste.

Vi have nu gennemgaaet de vigtigste Plantager paa Sandfladerne, og forelægge os nu det Spørgsmaal, om det er muligt med Held at anlægge Plantninger der, et Spørgsmaal, der er af overordentlig Vigtighed, fordi den største Deel af de 50 □ Mil, som indtages deraf, ere uskikkede til Agerbrug, og neppe ville kunne anvendes til Noget-

somhelst, naar det ikke er til Plantning. Dertil skulle vi bemærke, at der endnu er et ligesaa stort Areal gode Heder paa Rullesteenssandet og paa de øformige Bakke-Partier imod Vest, at der derfor er al Anledning, til først at have sin Opmærksomhed henvendt paa disse, og da der her er mere end nok at udrette for den nuværende Generation, kunne vi trøstigt overlade Behandlingen af Sandfladerne til de kommende Slægter. Deres Beplantning er imidlertid saa vanskelig, der er saa faa Steder, hvor der er arbeidet med Held, og det vil tage saa lang Tid, inden man fuldstændigt kommer paa det Rene med, hvorledes man skal tage fat, at Nutiden dog bør forberede Veien, ved at fortsætte med de paabegyndte Forsøg, men dog kun paa de tørre Sandflader.

Vi have behandlet Plantningen paa Fladerne noget udførligt, men Følelsen af Mangel paa Trævegetation er ogsaa meget stærk, naar man vandrer over disse. Paa Bakkerne østerpaa kunde man dog fryde sit Øie med Terrainets smukke og hurtigt afvejlende Former. Her gribes man af Tomheden og Ødet i Naturen og af en uimodstaaelig Trang, til at faae Rummet udfyldt med Et eller Andet, især Træer. Man kan ikke Andet end beskæftige Tankerne med Plantningsspørgsmaalet, og vi bede derfor Læserne, om at betragte vor lange Fortælling som en uundgaaelig Tankevexel, naar man foretager en Reise paa disse Steder.

Forfattere, der tildeels maae betragtes som Autoriteter, have paastaat, at der ingensinde har været Skov paa de Steder, hvor nu Ahlformationen findes, eller, hvad der er det Samme — paa Sandfladerne. Man har opstillet den Theori, at Ahlen er en Vanddannelse fra forhistorisk Tid, idet Havet skal have paavirket ældre Mosedannelser, ved hvis Destruction Mosernes Humus har afleiret sig ligeligt paa Sandoverfladen og i Forening med dennes Sand og Jern dannet Ahlen. Andre have meent, at Ahlen ikke er

Andet end Levninger af en gammel Græs- eller Lyngskorpe, der senere er bleven tildækket med Flyvesand, og hvis Humus har forenet sig med dette til Ahl. — Men Beviser for Rigtigheden af disse temmelig svævende Theorier har man ikke kunnet præstere, og de ere ogsaa efter al Sandsynlighed feile, ligesom det neppe heller er rigtigt, at Fladerne ikke have været bevoxede med Skov.

Gjennemgaae vi de største af vore Flader, saasom Fladen omkring Karupaa, Fladen ved Søbysø, Fladerne ved og sønden for Skjernaa, hvor der nu ikke er en eneste Skov, ikke et eneste Krat, ingen Vegetation, der tyder paa, at der engang tidligere har været Skov, da finde vi først, at henved 40 Stednavne indeholde Ord som Lund, Skov og Eeg; Danske Atlas siger om Egnen ved Karup «at den nu er fattig og øde, bare Mose og Hede, istedet- for de deilige Skove, som Egnens Navne (Bøgelund, Mai- lund, Egelund) vise, at der i forrige Tider har været;» Trap omtaler, at der i gamle Dage skal have været Skov mellem Agerskov (1 Miil sønden for Karup) og Lægds- gaard i Ikast Sogn (3 Miil sønden for Karup), altsaa paa en Strækning af 2 Miles Længde, og paa dette Sted finde vi da ogsaa Navne som Moselund, Ildskov, Frølund, Lange- lund, foruden at adskillige Navne paa Busk, Riis og Stub pege hen paa den Tid, da Skovene vare gaaede over til Krat. Carstens omtaler, at den sidste Egeskov ved Ahl- heden omhuggedes c. 1830.

Dernæst ville vi i Moserne jævnligt træffe paa den samme Slags Fyrre- og Ege-Stammer, som findes i de sjællandske Moser, og som vi ligeledes have haft Leiligh- hed til at omtale under Rullesteenssandbeltet. Disse Stammer findes stundom i stor Mængde, saaledes i Mo- serne ved Moselund-Gaard, 2 Miil sønden for Karup, hvor Stammerne næsten ligge klods op til hinanden; ved Tous- vig Moser i Arnborg Sogn, hvor der ifølge Trap er fun- det meget store Naale- og Egetræer; og paa Vestkysten,

der ogsaa hører til Fladerne, hvor der endog er funden udstrakte sukmarine Skove. Naar vi have yttret, at der nu ikke haves levende Levninger af Fortidens Skovvegetation paa Fladerne, saa maae vi dog tilføie, at der undertagelsesviis kan findes et Par enkelte Egepurrer eller Energiis, men at de ere saa sjeldne, at kun de Færreste have lagt Mærke til dem. Desto mærkeligere er det, at der midt i Fladen omkring Karupaa findes Levninger af en Lindebestand paa et Sted (1 Miil Nord for Karup), som endnu hedder Lindholm, i Lighed med f. Ex. Lindholmen i Hald-Bøgeskov, hvor der for adskillige Aar tilbage fandtes en smuk Lindeskov. Ved hiint Lindholm, midt ude i den vilde Hede, boer nu en fattig Huusmand, lige op til Lindepurrerne, der desværre synes at skulle forsvinde inden kort Tid; thi ved et Besøg i sidste Efteraar fandt vi de fleste af dem fornylig ryddede, fordi der, som Eieren udtrykte sig, jo skulde være kiønt omkring Huset.

At Fladerne idetmindste tildeels have været bevoxede med Skov, kan neppe længer være tvivlsomt. I ældre Tid svarede endeel Skatter i visse Kloder Jern, der udsmeltedes af Myremalm (Jernahl), og til denne Smeltning brugtes kun Træ, ikke Tørv. Myremalm findes imidlertid navnlig i Fladerne i disses Kjær og Moser, og endnu den Dag idag kaldes endeel Kjær i Sunds Sogn Malmkjærene, og de Veie, der førte fra disse til Smeltehytterne, Malmveiene. Skatteafgiften i Jern ophørte tildeels paa Grund af Mangel paa Brændsel, og man er derfor temmelig berettiget, til at antage, at denne Malmtilberedning har nogen Skyld i Skovenes Ødelæggelse. Hedebrande, Skovbrande, Begjærlighed og Ligegyldighed have vel ogsaa medvirket, og Jordbundens Magerhed, samt den dræbende Vestenvind, der efterhaanden blev sat istand til at udsuge al Kraft af de forhuggede Skove, have vel afsluttet Ødelæggelsen. Paa Østkysten, hvor Jordbunden er

saameget bedre, og Vindens Magt saameget mindre, have Skovene bedre kunnet staae imod, bedre kunnet reise sig efter en haard Medfart, men her maatte de tilsidst bukke under.

Naar en Skov bliver mishandlet og tillige er udsat for Vinden, forandres den efterhaanden til Krat, (Egepurrer eller Bøgepurrer) og naar heller ikke dette fredes, gaaer det efterhaanden ud og erstattes af Lyng. Paa Rullesteenssandbeltet antager man, at et Krat kan leve c. 200 Aar; her paa Fladerne maa Levetiden vel have været kortere, hvorved den fuldstændige Mangel paa Krat tildeels kan forklares.

Man har imidlertid paastaaet, at der ikke kan have været Skov paa Fladerne, fordi Ahlen har umuliggjort Trævæxten. Vi skulle derfor søge at godtgjøre, at Ahlen ikke er nogen forhistorisk Dannelse, men at den danner sig den Dag i Dag, naar Betingelserne derfor ere tilstede, og at der Intet er til Hinder for, at den kan have dannet sig efter Skovenes Undergang.

Først være det os tilladt at bemærke, at der er 3 Slags Ahl: Jernahl (Myremalm), Steenahl og Sandahl.

Jernahlen findes i Reglen paa side og fugtige Steder, (ofte kjendelige ved, at der midt i Heden findes Græspletter), bestaaer af en overveiende Mængde Jerntvrille og har omtrent Udseende af sorte eller brune Jernslakker. Den dannes ved Afsætning af Vandet, der ofte indeholder Jernforbindelser, og forekommer derfor hyppigst paa Steder, hvor der strømmer meget Vand til, og hvor dette kan faae tilstrækkelig Ro, til at afsætte sine Stoffer. Jernahlen har ikke nogen saa stor Udbredelse, at den kan faae nogen skadelig Indflydelse paa Opdyrkningen af Hederne i det Hele taget. Den findes derimod i tilstrækkelig Mængde, til at kunne blive af Betydning for Industrien, dersom det med Tiden skulde kunne lykkes, at fremstille godt Jern af den paa en billig Maade; dette

kan endnu ikke siges at være Tilfældet, skjøndt Malmen giver 20 pCt. Jern og derover. Paa enkelte Steder bruges den som Veimateriale, og viser da samme Egenskab, som Kalken, idet Veiene støve stærkt i tørt og ere slibrige i fugtigt Veir.

Steenahl er i Grunden ikke Andet, end en Gruusdannelse, hvori Stenene meer eller mindre ere forbundne med hinanden ved Jerntvrilteafleiringer. Den er ikke hyppig, men findes dog af og til i næsten hele Jylland, deels paa Toppen af Bakker, deels paa disses Skrænter og deels i Dalene, somoftest i tætpakkede isolerede Masser, og en stor Deel af Jyllands Veimateriale erholdes heraf. Men dernæst findes den meer eller mindre udviklet og temmelig hyppigt i Fladerne, idet der under disses Lyngskorpe ligger et Ahllag, hvoraf det øverste Parti og undertiden det hele Parti indeholder Gruus (det er Smaasteen). I Møgelkjær ved Viborg, der ligesom enkelte andre Smaapartier ved Vanddragene østerpaa høre til Fladerne, er f. Ex. denne Dannelse stærkt udviklet, idet der i omtrent hele Kjærets horizontale Overflade findes under Lyngdækket et 1 à 2 Fod tykt Lag af denne Ahl; men i Reglen er dens Tykkelse paa Fladerne meget ringe, kun et Par Tommer. Dens Dannelse foregaaer endnu stadigt i de saakaldte indre Sande, det er Hedestrækninger, hvor Sandet er kommet i Drift. Naar en mager Hedestrækning, f. Ex. ved en Brand, har mistet sit Lyngdække, begynder Sandet at flyve, indtil Ahlen er naaet. Udsat for Luften forvitrer denne, og Fygningen fortsættes da, indtil Smaasteenene i Sandet, som ikke kunne flyge med, have dannet et Dække over Sandet. Sandet samler sig i Smaaklitter, men paa paa den største Udstrækning beholder Overfladen sin horizontale Form og er da tilsidst bedækket med et 1 à 3 Tommer tykt Lag af Steen, der slutte saa nøiagtigt til hinanden, som om det kunde være en Steenbro. Efterhaanden voxer der Mos og Lyng herpaa,

og den Proces, hvorved Stenene forenes med det nederunder liggende Sand til Ahl, og som vi nedenfor skulle omtale, begynder sin Virksomhed.

Steenahlen i Bakkerne har paa Grund af sin ringe Udstrækning ingen Betydning; i Fladerne er den derimod temmelig udbredt, men somoftest sammenblandet med Sandahlen, og begge Slags gaae saameget over i hinanden, at det ofte er vanskeligt at skjelne imellem dem.

Sandahlen er den hyppigste Ahldannelse, og i Reglen kalder man den blot Ahl, medens de to andre Arter oftere betegnes ved deres fulde Navn. Under Lyngtørreren (Lyngskjolden) findes et graaagtigt Sandlag af 4 à 12 Tommers Tykkelse, bestaaende af hvidt, næsten chemisk reent Quartzsand, blandet med nogle smaa, mørke Humuspartikler fra Lyngskjolden. Under dette Sand, som kaldes Blysand, findes Ahlen i en Tykkelse af i Reglen 4 à 12 Tommer, undertiden 2 à 3 Fod. Den seer ud som en rød eller brun Sandsteen og bestaaer af Sandkorn, der ere forenede med det farvende Stof, en Blanding af Humussyre og Jernilte. Sandet er aldeles overveiende, og udsat for Luften eller paavirket af lidt Ammoniak, hensmuldrer Ahlen hurtigt og er da uskadelig. Sandkornene ere stundom grovere, gaae over til at være Smaasteen, navnlig i de øverste Par Tommer af Ahlen, og man har da en Dannelse, som foroven er Steenahl, forneden Sandahl. Stundom er det underste Lag forsvindende, og Dannelsen gaaer over til at blive reen Steenahl. Under Sandahlen findes altid et meget løst og magert Sandlag, af meer eller mindre rødlig Farve, altsaa noget jernholdigt.

Det Karakteristiske ved Sandahlens Forekomst er, at den aldrig findes, hvor det underliggende Sandlag er noget leerholdigt, at den heller ikke findes, hvor det underliggende Sand er hvidt (ikke jernholdigt), at den under forøvrigt lige Forhold er stærkest udviklet, hvor Lyngvegetationen er fyldigst, og at den ikke kan fremstaae,

hvor der ingen Lyngvegetation er, idet Agerbruget om og kun langsomt tvinger den, til at forsvinde, eller, som Bønderne kalde det, synke.

Lad os engang undersøge Ahlen i den Sandflade, hvor vi befinde os. Paa begge Sider af den brede Karupdal ville vi finde en tynd Lyngskjold, et tyndt Lag (4" à 6") Blysand og et tyndt Lag (4" à 6") Sandahl; nede i Dalen derimod er Lyngvæksten frodigere, Blysandslaget henved 1 Fod tykt og Sandahllaget paa sine Steder indtil 2 Fod tykt. Undergrunden, et flint af Jern lidt rødligt farvet Qvartzsand, er aldeles eens paa begge Steder. Vi ville endvidere see, at Ahllagets øvre Grændse omtrent er parallel med Jordens Overflade, medens Undersiden fortaber sig i en Mængde nedadgaaende Takker og Spidser, der fuldkomment ligne listapper, og som henleder Tanken paa, at de ere fremkaldte ved Overfladefugtighedens Gjennemsvivning; endvidere at Ahlen foroven og i Midten af hine listapper er sort og meget fast, derefter antager en rød, og forneden en guul Farve, lig det underliggende Sand. — Ved en Betragtning af Sandkornene, finde vi, at de ere størst i Blysandet, dernæst i Ahlen og mindst i Undergrundssandet, (men at de forøvrigt ere eens) en Overgang i Størrelse fra oven nedad, som finder Sted ved enhver Sandoverflade.

Endelig giver en chemisk Analyse det Resultat, at Bindemidlet i Sandahlen kun bestaaer af Stoffer, der haves i dens meest umiddelbare Nærhed, nemlig Humussyre fra Lyngskjolden og forraadnede Lyngrødder, og Jernilte, hvoraf jo Undergrundssandet er farvet. Hvad er naturligare at antage, end at Lyngskjoldens Humussyrer i sin Tid have opløst Jerniltet i det nuværende Blysand og derfor affarvet det, og at denne Opløsning er sivet gennem Sandet, indtil den, mættet med Jernilte fra Sandkornene, har afleiret sig som et uopløseligt Jernsalt mellem Sandkornene i det nuværende Ahllag. — Vi kunne da

forklare os, at et Sandunderlag, der intet Jern indeholder, heller ikke kan være dækket af Ahl, og at en tyk Lyngskjold, (fremkaldt som f. Ex. i Dalene, ved at Overfladevandet har tilført Humuspartikler fra høiere liggende Partier) afgiver et rigeligt Quantum Humussyre, og at derfor Ahllaget her maa være tykkere; endvidere fatte vi, hvorfor Lyngen ikke er ledsaget af Ahl paa leerholdige Heder, uagtet Lyngvegetationen der er meget frodig; thi Forchammer har oplyst, at en af Lerets meest befrugtende Egenskaber er at fastholde Luftens og Regnens Ammoniak, og Ammoniak er jo netop det virksomste Middel, til at opløse Ahldannelsen. Vi fatte hvorfor Ahlens Underflade er formet som listapper, og hvorfor Ahlen er sortest og stærkest udviklet i de øvre Lag og i Kjærnen af Tapperne, idet Humussyrerne her have virket først og stærkest.

Men ere disse Betragtninger rigtige, saa maa Ahldannelsen endnu bestandigt foregaae, og det er ogsaa Tilfældet. Vi have fundet Sand-Heder, f. Ex. i Give Sogn, mellem Brande og Jellinge, hvor et meget tyndt Egekrat afgav Beviis for, at der her havde været Skov, og her var Ahldannelsen paabegyndt og svagt udviklet i de Pletter, hvor Krattet var forsvundet. Ja paa samme Hede havde den nye Ahldannelse udstrakt sig til Kæmpehøiene, navnlig paa disses nordre Side. — Det er ikke første Gang, at man har fundet Ahl paa Kæmpehøie; Carstens siger nemlig: «at de fleste Kæmpehøie paa Ahlheden fremvise de samme forskellige Jordlag, som den øvrige Hede, «saa at den nævnte mærkelige okkerholdige og steenrige «brune Jordstriben ogsaa her adskiller Morjorden fra Sandet, og altsaa maa have dannet sig senere, end Kunsten «formede Gravhøiene.» Paa et andet Sted siger han rigtignok, at denne Jordstriben ikke er Ahl, men tilføier, at Bønderne dog antage den derfor, og hans egen Beskrivelse gjør det utvivlsomt, at den virkelig er det.

Vi ere nu ogsaa istand til ret at faae Øinene op for den store Fare, som Ahldannelsen medfører. Hvor Undergrunden besidder de fornødne Egenskaber, vil enhver Tilbagegang i Agerbruget, enhver Nedhugning af Skove fremkalde Jyllands største Plage, Ahlen. Mange Sandpartier, hvor Ahlen endnu ikke har faaet Magt, ville med Tiden ved den blive ødelagte, dersom der ikke hurtigt gribes forebyggende Forholdsregler, og derfor har Hedeopdyrkningen ikke alene Værdi, fordi den fremkalder Liv, men ogsaa fordi den forebygger et Onde, der næsten umuliggjør Livet.

Reisen fortsættes ned mod Karup, en lille Landsby, hvis Agerbrug paa de utroligt magre Jorder kun bæres af Engene langs Karupaa. Karup By er neppe nogen Omtale værd, men vel Aaen og dens Dal. Man seer ingen af Delene, førend man staaer lige ved Dalranden, men da træder Dalen pludseligt frem i en Dybde af henved 40 Fod, med en Brede af næsten $\frac{1}{4}$ Miil, venligt slyngende sig imod Nord og Syd. En ikke ringe Deel af Dalen dannes af temmeligt gode Enge og Marker, der indfatte den 10 à 20 Alen brede Aa, hvis rislende Vande forfriske vort Sind, der er nedtrykket af Fladernes triste Udseende. Læserne kjende nok «Vandskræk» men neppe «Vandgalskab». Det sidste Ord er en Betegnelse for den Glæde, man føler, ved midt i den øde Hede at see et friskt Aaløb. Der er ikke Mange af Hedeboerne, som ikke lide af denne Sygdom, og neppe Mange, som kunne undgaae den, naar de færdes oftere i disse Egne; thi Sygdommen pleier at voxe med Opholdet der, og er til Lykke for Beboerne for det Meste uhelbredelig. Tilværelsen i Sandfladerne er som oftest knyttet til Aadalene; der græsse Kreaturerne, der hentes Høet til Vinterbrug, der avles den bedste Sæd, der ligge Beboernes Vaaninger, der pusle de Gamle med Engvandingen, der tyer man hen, naar man en Sommeraften vil oplive Sindet

efter en Dags mœisommeligt Arbeide; ved Aaen more de Unge sig med at fange Laxørter med Kjæppe og Lyster, og der speculerer den driftige Bonde paa, hvorledes han bedst kan forbedre sin Eiendom ved at anlægge Vandkanaler. Dalen er Hedeboernes værdifuldeste Eiendom, og Aavandet Dalens største Gode, og derfor er Hede-bonden baade vandgal og vandklog og vil altid vedblive at være det.

Vi have tidligere omtalt, med hvilken Dygtighed Beboerne forstaae at benytte de mindre Vandløb; her ved Karup Aa have de tillige begyndt at tage fat paa de større. Det er især en gammel endnu levende Bonde, Jens Stoulund, hvem Vandingens raske Udvikling her skyldes. Da han boer i Nærheden af Karup, ville vi besøge ham, og høre ham selv fortælle sit Levnetsløb.

For 50 Aar siden eiede han en stor Lynghede mellem Karupaa paa den ene Side og to smaa Bække, Halleraa og Vallerbæk, paa de to andre Sider. Den usle Hede-gaard kunde neppe føde 8 magre Kreaturer, Heste var der ikke Tale om. Jens Stoulund havde, som han selv udtrykker sig, havt det Held at have faaet en haard Opdragelse hos sin Stedfader, og da denne tillige var meget vandkyndig, maatte han tidlig og sildig færdes ved Engene og ved det haardeste Arbeide. Da han blev noget over 20 Aar, døde Stedfaderen, han overtog da selv Gaarden og lagde strax Planen til et for ham storartet Engvandingsanlæg. Halleraa og Vallerbæk opstemmedes paa flere Steder, lange Vandingskanaler førtes over en stor Deel af Heden, uregelmæssige Dalstrækninger sloifedes eller rettere, de skylledes jævne af Vandstrømmene i Kannedningerne, Alt uden Nivelleerapparat, men kun ved Hjælp af hans eget sikre Øie. Det meste Arbeide udførte han selv, thi Pengene vare knappe, og det var bleven ham til en Vane at arbeide haardt. Efterhaanden som han og Naboerne saae, at Vandingen lykkedes, hen-

vendtes Tanken paa Karupaa; der fandtes jo langt mere Vand end i Bækkene, og et saameget større Resultat maatte derfor kunne opnaaes; men Aaens Vandmasse syntes dem dog længe for mægtig; tilsidst fik de Mod, og Jens Stoulund ledede Opstemningen af Aaen ved Tusaa (saaledes kaldes endeel af Karupaa) ved Hjælp af Egestammer, opgravede i Moserne, noget Tømmer, der hentedes fra Randers, og Steen; en Kanal af en halv Miils Længde og af en Brede, der begyndte med 10 Alen og endte med 3 Alen, blev gravet, og Vandet strømmede ind i store Masser over Heden. Stemmeværket har nu holdt i over 20 Aar og altsaa bestaaet sin Prøve, og Kanalen har bragt Velsignelse over flere Gaarde, skjøndt den rigtignok lader meget tilbage at ønske, fordi den ikke har regelmæssigt og tilstrækkeligt Fald. — Hele dette Arbeide udførtes ikke paa Jens Stoulunds Eiendom, men han vandt dog det derved, at han blev endnu mere anseet end tidligere. Udgifterne havde imidlertid været store, og man turde ikke for det Første tage fat paa nye Kanaler. Jens Stoulund søgte rigtignok det kgl. Landhusholdningsselskab om Hjælp, ikke til sig selv, men til Naboerne, for at de kunde opstemme Karupaa paa 5 nye Steder, men uden Nytte. I den sidste Tid har han imidlertid haft den Glæde at see sin Plan fremmet. Hedeselskabet har nemlig iaar udstukket nye Kanallinier paa henved 1 Miil af Aaens Løb, og saa stor har Begjærligheden efter Vand været, at der allerede iaar er opført 3 Stemmeværker af Beboerne og gravet en ikke ringe Deel af de tilhørende Kanaler. Den Gamle har kun Eet at indvende mod Hedeselskabets Virksomhed, og det er, at der nivelleres og optages Kort; han har selv i 50 Aar kunnet virke uden disse Hjælpemidler, og mener, at Andre kunne gjøre det Samme. Vi ville trøste ham med, at dette kun er et Beviis mere for, at han er en Hædersmand.

Resultatet af Jens Stoulunds Arbeide fremgaaer bedst,

ved at sammenligne Qvægbesætningen nu og for 50 Aar siden.

Paa Jens Stoulunds Eiendom var der dengang 8 Køer og Stude, nu er Eiendommen deelt i 4 Gaarde med grundmurede Bygninger og ialt 80 Kreaturer.

Paa de Eiendomme, som vandes af Tusaa Kanalen var der for 20 Aar siden 30 Kreaturer, nu er der 90.

Vi tør ikke opholde os længere ved Karup, thi der er endnu en lang Vei, 3 Miil, til Herning, og Veien er tilmed meget daarlig. Her føler man, hvad det vil sige, at savne gode Veie i en stor Omkreds; i hvilken Retning man end vil frem, maa man tye til Hedespor eller til Veie, der paa enhver Tid af Aaret ere tunge, oversvømmede eller væltsumme. I Ringkjøbing Amt findes kun $\frac{1}{2}$ Miil grundforbedrede Veie pr. □ Miil, medens der i Fyen Hayes næsten 2 Miil Vei paa samme Areal, og paa flere Steder af 20 à 40 □ Miles Udstrækning findes slet ingen grundforbedrede Veie.

Saasnart vi ere komne op over Karup Dal, ligger den umaadelige Lyngflade atter for os; underveis træffe vi paa Gedhuset, hvor der istedetfor Faar holdes Geder, hvis hvide Farve tager sig ret godt ud paa den sorte Lyng, og Skophuset (Faarehuset) bekjendt ved dets Areals store Udstrækning (henved 2000 Tdr. Land). Men jo mere vi skride mod Vest, desmere rykke vi ind paa den Bakke-ryg, som vi allerede have kunnet skimte fra Steendalsgaards Plantage, og som hører til den Bakkeø, der imod Øst og Nord begrændses af Holstebroaa, imod Syd af Kidderisaa og Skjernaa, og hvorpaa Holstebro og Herning ligge. Veien til Herning gaaer over Sunds, en lille By ved en ret venlig Sø og tilhørende Bæk, der falder i Holstebroaaen, og vi følge denne Bæk til Ørre, hvor Holstebroaaens tvende Hovedløb støde sammen, og komme da ind i en hel anden Egn.

Fladerne vedvare nemlig lige til Holstebroaa, be-

standigt beholdende den samme Karakter; Holstebro Aa og Dal har samme Udseende som Karupaa, men umiddelbart bag den hæver sig c. 100 Fod høje Bakker, der ved deres idelige Afvexling i Form og Bonitet antyde en ganske anden Formation. Paa Bakkeskrænterne ned imod Aaen see vi Leer og Mergelgrave, store Gaarde med vel dyrkede Marker afvexle med endnu uopdyrkede Lyngbakker, og naar vi fra Ørre, hvor Præstegaardens venlige Have falder os i Øinene, tage til Sindinggaard, hvor en lille Granplantage opliver Landskabet, og derfra enten til Holstebro eller Herning, ville vi finde, at Opdyrkningen af Heden skrider stærkt fremad, fordi Mergel og Ler fremtræde hyppigt, at hele Øen er bakket, skjøndt ikke saa stærkt couperet, som Jyllands Østkyst, at selv Sandbankerne indeholde frugtbare Lerdele og sjældent Ahl, kort sagt, at vi befinde os paa et Terrain, der vel endnu for en stor Deel er lyngdækket, men dog er af en ganske anden Godhed end Sandfladerne, tjenlig deels til Opdyrkning, deels til Beplantning. Vi have lovet at tage til Herning og følge derfor den gode Chausse fra Sindinggaard, idet vi glæde os over, at vi ikke længere behøve at frygte for Væltning.

Ved Herning kulminerer Bakkeøens Frugtbarhed. Jorden der staaer i meget høj Taxt, eet Sted endog til Taxt 24, Hvedemarker afvexle med andre Kornsorter, og Eggen savner kun Læ af Skove og Hegn, for at blive en af Danmarks frodigste. Det er paa disse Bakkeøer, at Opmærksomheden stadigt bør henledes, naar der er Tale om Hedens Opdyrkning, det er her, at man lettest vil kunne finde Hedearealer, skikkede til Agerbrug, og andre til Beplantning, der vil lønne sig saameget mere, som Eggen er aldeles skovløs, og Træ derfor staaer i høj Priis. — Hedeselskabet er derfor ogsaa ifærd med at oprette Planteskoler, og det arbejder stærkt paa at danne større Plantningssociationer paa denne Egn.

Hvor smukt det for os liggende Land end er, navnlig i Modsætning til de bagved os liggende Flader, saa føler man dog, at det endnu i Hovedsagen er en Hedeegn, og navnlig savnes Træer. Det er mærkeligt, hvor Sandsen for Træplantning her er ringe, og det uagtet der foreligger utvivlsomme Beviser paa, at Egnen i ældre Tid har været bedækket med Skove, og uagtet Vanskelighederne, ved at danne en ny Opvæxt, ere forholdsvis smaa. I Moserne findes saaledes atter Fyrre- og Egestammer, i Heden findes f. Ex. ved Fjelsestervang og ved Breininggaard Grave, der aldeles ligne Sauggravene i Skovene, hist og her endnu Levninger af Egekrat, men dog mere sparsomt end paa Rullesteenssandbeldet, og endelig have vi alene paa den Ø, hvorpaa vi befinde os, talt 30 Navne, som ende sig paa Skov, Lund, Birk og Eg. Paa enkelte Steder findes endnu i Krattene Levninger af svære Egestubbe, saaledes i Breininggaardskrat; i Hanning Sogn gaaer der det Sagn, at der mellem Deibjerg og Kongensholm skal have været en Skov paa 1 Miils Længde, og af Forlehningsbrevene til Lehnsmændene paa Lundesnæs sees det, at der tidligere har været store Skove paa den Ø, hvorpaa vi nu befinde os. Altsaa ogsaa her ere Skovene blevne ryddede eller afbrændte, ogsaa her maa det være Nutidens Opgave at begynde paa at raade Bod paa Fortidens Synder. Det gjælder kun om at have en kraftig Villie, om at have Troen paa, at Hede-sagen vel er et Offer værd; og gid denne Villie og denne Tro stadigt maa voxe.

Leerhederne, Rullesteenssandbeldet og Sandfladerne har Læserne nu stiftet nogenlunde Bekjendtskab med. Bakkeøerne som indtage næsten Trediedelen af hele Vestjylland, ere derimod behandlede stedmoderligt, idet der

ligesom kun er henledet Opmærksomheden paa dem, for strax derefter at afslutte deres Beskrivelse. Grunden her-til er ikke, at de ikke fortjene at trækkes frem for Lyset, thi de høre tvertimod til de bedre Heder; men Beskrivelsen er ikke fri for Vanskeligheder, og skjøndt vi ofte have færdedes paa dem, mangler der dog hist og her Materiale, til at give et klart Overblik over deres Formation og Karakter.

Hovedhensigten med denne Afhandling har desuden været at aabne Læsernes Øie for Hedens Betydning og Værd, og i Haab om, at dette allerede er naaet, bede vi Læserne om at have Bakkeøernes Beskrivelse tilgode til en anden Gang, maaske til næste Vinter.

Vi gribe saameget hellere Leiligheden, til at tage Afsked med Læserne, som der nu, takket være de senere Aars Veianlæg, fra Herning gaaer Deligencer mod Øst og Vest, mod Nord og Syd, saa at de, der have ledsaget os paa denne lange Udflugt, med Lethed ville kunne vende tilbage, hver til sin Hjemstavn.

Geographiske Billeder

Heden

E. Salzen,

Kjøbenhavn

Udgivet af den danske Højskole

1875

1875

Kjøbenhavn

Udgivet af den danske Højskole

Geographiske Billeder

fra

Heden.

Ved

E. Dalgas,

Ingeniørkaptajn.

Udgivet af det danske Hedeselskab.

1868.

Andet Hefte.

Kjøbenhavn.

Hos C. A. Reitzel.

635

J. B.

1755

Geographiske Billeder

Heden

R e t t e l s e

til 1ste Hefte.

Side 44, 2den Linie forneden: læs Totrediedelen istedetfor Trediedelen.

K. Balgus

Geographisk

Udgivet af det danske Højskoleforbund

1868

Andet Hefte

Kjøbenhavn

Bianco Lunos Bogtrykkeri ved F. S. Muhle.

Forord.

De ifjor udkomne geographiske Billeder fra Heden bedes betragtede som første Hefte af en lille Samling Hede billeder, hvoraf denne Bog danner 2det Hefte. Hvornaar de efterfølgende Hefter ville udkomme, kan neppe antydes. Det vil beroe paa, hvorofte og hvorsnart undertegnedene Forfatter faaer Leilighed til at fortsætte de vidtløftige Reiser og Undersøgelser paa Stedet, som nødvendigviis maae gaae forud Udgivelsen; thi desværre foreligger der intet ret brugeligt Materiale, hvorudaf en Hedegeographi kan samles. Mellem de Indlæg i Hedesagen, som hidtil ere fremkomne, ere Forchammers de vigtigste, og de ere ogsaa oftere blevne paaberaabte og afbenyttede.

Jeg har længe næret Tvivl, om det kunde være passende at berøre Forchammers Forhold til Hedesagen, thi jeg vilde da ikke kunde undgaae at vise, at hans Opfattelse ikke altid stemmer med Virkeligheden. Men dels nærer jeg det Haab, at Læserne ikke ville udtyde mine Modbemærkninger, som Forsøg paa at nedsætte en saa overlegen Personlighed, som Forchammer, hvis store Fortjenester af Fædrelandet Ingen kan sætte høiere end jeg; dels maa jeg oplyse, at der saagodtsom intet Materiale

forelaae, dengang Forchammer tog fat paa Hederne, og at han neppe har beskjeftiget sig meget med dem, idet han kun ligesom leilighedsviis har udgivet nogle Smaapjecer om dem; deels maa jeg henvise til det besynderlige Factum, som er omtalt i 1ste Hefte af geographiske Billeder, Side 22, nemlig at de tre Hovedrouter gennem Jylland, fra Øst til Vest, passere paa Steder, hvor man ikke kan faae noget Overblik over Forholdet mellem Fladerne og Bakkeøerne, og at Forchammer i een af sine Pjecer netop henviser til Forholdene paa to af disse Router, som Basis for de af ham opstillede Hypoteser; deels skal jeg gjøre opmærksom paa, at Forchammer ikke betænkte sig paa at forandre sine Anskuelser, naar nye Oplysninger kom ham ihænde, at hans Smaapjecer om Hederne iblandt Andet ere Beviser herpaa, og at han derfor neppe ansaae sin egen Opfattelse som absolut rigtig; men især ville Læserne vistnok erkjende, at Hedesagen er af en saa stor Betydning, at det ikke alene kan være tilladt, men endogsaa er en Pligt at opponere imod Anskuelser, der ikke stemme med de virkelige Forhold, og som jævnlig have skadet Hedesagen, fordi de have ført til upraktiske Forslag, og fordi de have hæmmet Publikum i dets private Bestræbelser for at fremme Hedesagen, ved tildeels at betegne Hederne som uskikkede til det, hvortil de just kunne anvendes, og skikkede til det, de ikke egne sig for.

Jeg har derfor, skjøndt meget nødigt, troet at burde omtale Forchammers Hedebeskrivelser noget nærmere, førend jeg gaaer over til Fortsættelsen af Hdebillederne.

I Forchammers: «Geognostiske Forhold», 1835, ledsaget af et Kort, er Jylland sønden for Kridtgrændsen (Kalø, Mønsted, Hjerm, Lemvig) deelt i 3 Dele, Rullesteensformationen, østen for en Linie Mønsted, Bøllingsø, Kollemorten, Randbøl, og Ahlformationen vesten for samme Linie, indtil den ved Vesterhavet støder paa de lidet udstrakte Klit- og Marskformationer.

Rullesteensformationen Overflade betegnes som meget ujevn, bølgeformig, med jevnligt afbrudte Bakker og Dale i Modsætning til Ahlformationen, som overalt har en jevn Overflade. Rullesteensformationen Masse angives at bestaae af Sand, Leer og Mærgel, blandede mellem hinanden og med en Mængde Rullesteen, i Modsætning til Ahlformationen, der dannes af bestemte paa hinanden følgende Lag, først Maar (der er det Samme som Lyngskjolden og de den ledsagende Humuspartikler), derefter et tyndt Lag hvidt Sand (det af os kaldte Blysand) og derpaa Sandahl, der hviler paa et af Jern farvet, men usammenhængende Sandlag af forskjellig Dybde, og som atter hviler paa Rullesteensleer og Mergel.

Det er klart, at Forchammers Ahlformation og vore Flader ere det Samme kun med den Forskjel, at den første er givet en meget for stor Udstrækning, idet den paa Kortet er vist at omfatte hele den vestlige Halvdeel af Jylland lige til Klitterne, medens den i Virkeligheden kun indtager $\frac{1}{3}$ heraf. Forchammer tilføier imidlertid, at Kortet kun skal forstaaes saaledes, at Ahlformationen indtager store Masser af den Strækning, der er saaledes betegnet, men da han ikke omtaler, hvor store disse Masser ere i Forhold til de mellemliggende Partier, og heller ikke, hvoraf disse bestaae, har Følgen været, at man i Almindelighed har antaget den hele vestlige Deel af Jylland for at høre til Ahlformationen, uagtet det er aldeles urigtigt; thi c. $\frac{2}{3}$ deraf hører til en couperet Ødannelse, der i Hovedsagen dannes af Brunkul-

formationen, for Størstedelen er fri for Ahl, og paa mange Steder endog meget frugtbar.

Selve Navnet Ahlformation troe vi ogsaa at burde fraraade, thi Ahlen er ikke karakteristisk for netop denne Dannelse, den findes ogsaa af og til paa Rullesteensformationen, hvilket Forchammer selv anfører, og den har desuden ikke oprindelig været tilstede, men er et Product, som jevnlig danner sig (see 1ste Hefte af Hede-billederne S. 39), hvorfor vi fremdeles foreslaae Navnet «Fladerne».

I Nordisk Universitetsskrift af 1855 og 56 fremkom en Cand. jur. Barth med en Afhandling om Ahldannelsen, fuld af usandsynlige Paastande, der bleve imødegaaede af Forchammer i samme Skrifts Aargang af 1857. Her omtaler Forchammer, at Ahlformationen er en Havdannelse, der falder svagt mod Vest og begrændses mod Øst af Hedebackedragene (den vestlige Deel af Rullesteensformationen), og at der desuden midt i Ahldannelsen findes mange bakkeformige Øer, der i Reglen ere noget leerholdige, bære Spor af Skovvegetation og ofte ere opdyrkede. Det er tydeligt, at Forchammer her er gaaet noget nærmere ind paa Livsspørgsmaalet for Hedesagen, nemlig Behandlingen af disse Øer, men endnu findes Intet om deres Beliggenhed og Udstrækning.

Derefter gaaer Forchammer over, til at omtale Ahlformationen ganske paa samme Maade, som tidligere, men tilføier dog, at Leret findes næsten overalt i 4 à 10 Fods Dybde, hvilket desværre ikke passer for Jylland, idet Leret somoftest ligger meget dybere (mindst 30 à 40 Fod i hele den østlige Halvdeel af Fladerne), og kun i Nærheden af Vesterhavet findes det i de anførte Dybder. Endelig anføres en Antydning af den Maade, hvorpaa Ahlformationen sandsynligviis er dannet, og denne Forklaring gjentager Forchammer senere i sit Skrift af 1862:

«Über die Ahlbildung in Dänemark und den Campin Sand in Belgien».

Men da Forklaringen af de eksisterende Facta ikke vedkomme Hedesagen, saa meget som disse selv, ville vi blot anføre, hvad Forchammer i det sidstnævnte Skrift anfører om Ahlformationens Udstrækning i Jylland under et særegt Kapitel «Geographische Verhältnisse». Han siger heri, at den typisk findes i det vestlige Jylland, og karakteristisk udviklet i Omegnen af Varde, at den herfra til Ringkjøbing endnu er meget tydelig og karakteristisk, ja selv Nord for denne By stærkt udviklet, men at den henimod Holstebro og Lemvig standses af den bakkede Rullesteensformation, og endelig, at han ikke har fundet den Vest for Ulfborg Sande.

Dette er ikke meget og desværre heller ikke meget betegnende, men hvad der dernæst maae forundre, er, at dette slet ikke stemmer med Kortet af 1835, der angiver en ganske anden fyldig Udstrækning imod Øst, og det er især paafaldende, at den kolossale Ahlhede paa c. 15 □ Miil mellem Grindstedaa og Skjernaa fra Lindeballeknude til Ølgodbakkerne slet ikke er nævnt, ligesaa lidt som vor næststørste Ahlflade paa c. 12 □ Miil fra Bording til Haderup.

Den vigtigste af Forchammers Smaapjecer om Heden er imidlertid:

«Den jydsk Hedeslettes physiske og geognostiske Forhold 1861.»

Efterat have ført Læserne gennem Limfjordsbasinet, beskriver han Forholdene paa en Reise fra Aarhus til Ringkjøbing, altsaa netop langs Hovedlandeveien, en af de faa Router, hvorfra man ikke kan see noget Betydeligt af Fladerne, og han omtaler dernæst ganske flygtigt Forholdene langs den anden Hovedroute fra Øst til Vest over Viborg og Holstebro, hvor man heller ikke kommer i synderlig Berøring med Fladerne.

Paa Reisen imellem Aarhus og Ringkjøbing passerer de første 3 Mil over det frugtbare Rullesteensleer, som efterhaanden gaaer over til det stærkt bakkede Rullesteenssandparti, der danner det første vigtige Afsnit af Heden, som vi i de geographiske Billeder have behandlet under 2det Kapitel. Det er Forchammer, som først har gjort opmærksom paa, at disse Heder særligt egne sig til Skovkultur og mindre godt til Agerbrug, og der er nu ingen praktisk Hedeskovmand, som jo ikke ganske er af samme Mening.

Dette Rullesteenssandparti naaer paa Aarhus-Ringkjøbingveien imidlertid kun til Paarup, netop det Punkt, hvor Forchammer i 1835 anbragte Grænsen, men nu i 1861 flytter han denne til midtveis mellem Herning og Ringkjøbing, altsaa c. 7 Mil mere imod Vest, idet han dog et andet Sted anfører, at denne Fortsættelse i Vest af Rullesteenssandbakkerne har en mindre couperet Overflade, at Mergelen her ligger næved denne, og at Agerbruget her er berettiget. Forchammer maa have overseet, at han ved Paarup og Høiriis har passeret 2 Snevringer af Fladerne, hvoraf den første danner et skarpt Skjel mellem de høie vilde Rullesteenssandbakker og de mindre stærkt couperede Bakkeøer; han maa have overseet, at man, ved at dreie blot en Fjerdingvei fra Hovedlande-veien (f. Ex. ved Bording og Ikast m. m.) kan faae det fuldstændigste Overblik over Bakkeøernes Udstrækning og den ypperligste Udsigt over de uhyre ahlholdige Flader, der omgive Bakkeøerne, og han maa dennegang have været uheldig ved Undersøgelsen af Jordbunden omkring Herning, som han siger er Sand, thi lige fra Høiriis til Sneibjerg ere Markerne hovedsageligen Leermarker, hvilket han tidligere selv har erkjendt i sine Meddelelser til Traps Danmarks Beskrivelse, thi her angives Partiet Gjellerup Herning for at være en Leer-Ø.

Men endnu mere forunderlig er Beskrivelsen af den sidste Strækning fra omtrent midtvejs mellem Herning og Ringkjøbing til denne sidste By. Thi her har Forchammer fundet den egentlige ahlførende Hede, der efter hans egne Ord «danner en fuldkommen Slette med en yderst svag Heldning imod Vest, kun kjendelig ved Aaløbenes Retning, kun af og til afbrudt af smaa Forhøjninger af ahlfrit Rullesteenssand, der tilligemed enkelte Gravhøie og ganske faa Huse ere de eneste Gjenstande, der mærkeligt falde i Øinene». Det er umuligt Andet, end at den høitagtede Forfatter maa have nedskrevet Eet eller Andet feilagtigt i sine Notitser; thi denne af ham omtalte Slette træffes paa Landeveien først 1 Miil fra Ringkjøbing, ved Røgind, medens Terrainet herfra til Vorgoddalen (der ligger midtvejs mellem Herning og Ringkjøbing, 4 Miil fra denne sidste By) er et i høi Grad couperet Terrain, fuldt af Dale og Bakker, der i Reglen ere alt Andet end ahlholdige og ufrugtbare. Netop Terrainet fra Vorgod til Røgind forsat i lige nordlig og sydlig Retning er et af de meest karakteristiske Partier af Bakkeøerne; netop her findes Vestjyllands høieste Punkter 150 à 250 Fod over Aaløbene og Dalene, der kun ligge 40 à 50 Fod over Havet. Eller skulde Forchammer ikke have kjendt Skovbjergbanken, kronet af Tohøiene og Trehøiene, et Bakkeparti, som imod Syd naaer lige til Bardeaa, og som i Mægtighed og Sønderrevethed ikke staaer tilbage for ret mange Bakkepartier heri Landet; skulde han ikke have kjendt Breining By og Gaard med sit store Agerbrug, med sin smukke Bøgelystskov, med sit anselige Egekrat, med sine vilde Bakkepartier; eller skulde han ikke have kjendt Terrainet mellem Lemb og Hanning, hvis stolte Bakker ere oversaaede med Kjæmpehøie; eller skulde han virkelig have overseet den iøinefaldende Grændse mellem Bakkeøen og Fladen tæt ved Røgind, hvor man pludselig fra et 1 à 200 Fod høit Punkt seer det hele Vesterland

VIII

dybt under sig ligge aldeles fladt lige ud til Klitterne ved Vesterhavet; eller hvorledes kan han sige, at Aaløbene løbe mod Vest, naar man blot af Mansas Kort kan see, at Bardeaa løber mod Sydøst, Egerisaa mod Øst, Hanningaa mod Syd og Raastedaa mod Nord.

Pointet i Hedesagen fortiden er, at Bakkeøerne ere af en ganske anden god Beskaffenhed, end Ahlfladerne, at de have en betydelig Udstrækning, og at de især egne sig til Skovkultur. At faae denne Kjendsgjerning slaaet fast i den almindelige Bevidsthed er et Livsspørgsmaal for Hedesagen. Ligeoverfor et saadant Formaal, kan der ikke være Tale om at tie til feile Anskuelser, selv om de fremkomme ved Mænd som Forchammer. Enhver dansk Mand bør hædre hans Minde, men det er Synd imod dette at støtte sig til hans Hedebeskrivelser, som han kun leilighedsviis kan have affattet uden grundige Forundersøgelser, og som det nu ikke mere gaaer an benytte.

Vi have ovenfor yttret, at der ikke foreligger noget rigtigt brugeligt Materiale til Hjælp ved Udarbeidelsen af en Hedegeographi. Dette er kun forsaavidt sandt, som man af Amtsbeskrivelserne kun med Besvær kan samle det hist og her om Hederne Anførte, der derhos efter en saadan Samling og Ordning ikke er istand til at give et Overblik over Hedeforholdene. Men paa den anden Side har det været os en Glæde at finde, at det Lidet, der er sagt om Terrainformationerne, i Hovedsagen passer, og ofte at finde en Bekræftelse paa Rigtigheden af vore Paastande overhovedet.

Saaledes anføres i Ringkjøbing Amts Beskrivelse om alle de Sogne, som vi have regnet til den store Skovkjerg-Bakkeø, at de ere mere eller mindre bakkede, medens de omliggende Sogne ere flade. Forfatteren

anfører f. Ex. om Nørre-Omme, Breininge og Hover Sogne, det samme Terrain, som Forchammer har gjort til en flad Hedeslette, «at den ene Kjæde af Bakker afløser den anden, og at Bakkerne strække sig fra Nord imod Syd og indtage et betydeligt Terrain.»

Om Ginding Herred siges «at Bording Sogn (vor Bording Bakkeø) er bakket i Modsætning til de Nord derfor liggende flade Strækninger» (vor Karupflade). Paa samme Maade er Forskjellen mellem Aadum-Varde Bakkeøen og Sønderommeffladen antydet, og saa fremdeles.

Men endnu interessantere ere de Oplysninger, der findes i Ribe Amts Beskrivelse om Hedeforholdene. Ahldannelsen er heri korrekt og fortrinligt beskrevet; saaledes siges: «At Planterne have nogen Deel i Sandahlens Dannelse, fordi disse Lag holde sig paralelt med Lyngdækket og mangle, hvor dette fattes.» Endvidere, «at Ahlens Masse forøges, og at det synes, som om Jernet ikke indgaaer Forbindelse med Leret, idet man paa Leerjorde ikke finder de hærdede Masser under Agerskorpen, som karakteriserer Sandegnene.» Om Engvandingen i Heden siges, «at hvor en forbiløbende Bæk eller et Væld er afbenyttet, der have Moseengene faaet et ganske andet Udseende, at man overalt, hvor det er gjørligt, søger at lade Engene nyde godt af Vandpaaledning, at det er utroligt, hvor omhyggeligt Beboerne ere for at opfange det mindste Væld, selv om Vandet maa ledes en lang Vei, at der ikke gjøres stor Forskjel paa Vandet, og at man overhovedet er bunden til at tage, hvad Naturen byder, hvorfor Mose- eller Tørve-Vand ikke heller forsmaaes.»

Om Grindsted og Grene Sogne (der ligge i den af os kaldte Sønderommefflade) hedder det, «at de have en sjelden jevn Overflade, at de ere aldeles steenløse, at ingen Leer og Mergel er der at finde, hvilket er saa meget mere paafaldende, som Nabosognene Vorbasse og Heins-

vig» (den af os kaldte Heinsvig-Hjerting Bakkeø) «der
«ligge meget høiere og have en ujevn Overflade, ere saa
«godt forsynede dermed.»

Om Havevæsenet siges: «En Hindring for Havedyrk-
«ningens Opkomst er den almindeligt vedtagne Mening,
«at Klima og Jordsmon ere denne Sag imod; men Ribe
«Amt fremviser allerede saamange Exempler paa det Mod-
«satte, at der ingen Tvivl kan være om, at Haver ogsaa
«kunne lykkes i Jyllands Vesteregne.»

Om Skovkulturen i Vesteregnet siges: «at Trævæx-
«ten i Estrupbøgeskov er fuldkommen saa god, som i
«nogen Skov i Østeregnet.» Endvidere: «at Erfaring viser,
«at sluttede Plantninger ikke ere umulige, naar man gaaer
«rigtigt tilværks, at Vestenvinden ikke er saa farlig, som
«den ansees for, at mangfoldige smaa Lunde, ja enkelt-
«staaende Træer trodse Vinden paa det Kraftigste, at
«populus alba (Abelen) og dernæst Ask og Elm udmærke
«sig i saa Henseende, og at Ahlen, hvor den findes, bør
«ffjernes, inden der plantes.»

VI. Oversigt over Fladerne og Bakke- øerne i Jylland.

I disse Hede billeders 3die Afsnit have vi givet en Oversigt over Fladernes Særkjendemerker, men for ret at faae et Begreb om deres Betydning, er det tillige nødvendigt et omtale deres og de af dem omsluttede Bakkeøers geographiske Udbredelse.

I det medfølgende Kort over endeel af Jyllands vestre Halvdeel ville Fladerne være let kjendelige ved, at der ikke findes Bakkestreger paa dem, en Betegnelse, som ikke er ganske korrekt, fordi enhver Indskjæring i Fladen, dannet ved et Aaløb, strengt taget burde have været angivet som Dal, altsaa ved tvende mod Aaen løbende Bakkeskraaninger; men da disse Dale, som tidligere sagt, kun ere nedadgaaende Snit i en næsten plan Flade, har denne i Virkeligheden ganske Udseende af ikke at være afbrudt af nogensomhelst Terraingjenstand, Bakkeøerne undtagne, og Kortet antyder derfor netop Fladernes Udseende paa Afstand.

Disse Øer, som og Rullesteenssandbakkerne i Øst ere derimod betegnede ved Bakkestreger, der vel ikke gjengive Bakkernes Form i Enkelthederne, hvilket ikke vilde have nogensomhelst Betydning for den Opgave, der skal løses ved Hede billederne, og heller ikke være bleven muligt uden kolosale Forarbejder, men i alt Væsentligt vise de i store Træk, hvor Terrainet hæver sig over Fladerne, som og de vigtigste Bakkeknuders omtrentlige Form.

Paa Kortet er dernæst angivet de vigtigste Byer og større Gaarde, Aaløbene, alle Skove, Krat og Plantager, alle de Landeveie, der ere istandsatte, hvilket for Hedeegnene viser sig at være meget faa, Jernbanerne, de af

Hedeselskabet projekterede Vandingskanaler, og endelig er Retningen af de i Hede billederne beskrevne Hedereiser antydet med punkterede Linier.

Fladerne begrænses i Øst af Rullesteensbakkerne, hvis Fod omtrent berøre Hagebro, Vedhoved, Steendalsgaards Plantage, Steenholt, Paarup, Hampensø, Eistrup, Tyregod, Brande, Ramskov, Skjærlund, Omvraa, Ringgive, Hjortslund, Simmelsbjerg, Vandel og Randbøl. Derfra udbrede de sig mod Vest i 3 store Partier:

1) Den c. 12 □ Mile store Karupflade, i hvis Midte Karupaa, og i hvis vestre Udkant Holstebroaa løber, og som i Nord støder paa Vrou og Sevel Bankerne, i Øst paa Thorning- og Steenholtbankerne, i Syd paa Faurholt- og Bording-Øerne.

2) Den c. 7 □ Mil store Paarup-Brandeflade, hvori findes Kidderisaa, Holtumaa, den første Trediedeel af Skjernaas og Brandeaa, og som i Nord grændser til Bordingøen og Ikasthalvøen, i Vest til Arnborgbakkerne, i Syd til Brande, Tyregod og Eistrupbakkerne.

3) Den c. 15 □ Mil store Sønderomme-flade, hvori Resten af Skjernaas samt Sønderommeaa og Grindstedaas løbe, og som i Nord begrænses af Bakkeøen Nord for Skjernaas, i Øst af Branduhre- og Lindeballeknuder med deres Affald imod Vest, i Syd af Heinsvig- og Øsseknuder og i Vest af Hodde- og Ølgodknuder.

Disse 3 Afsnit staae indbyrdes i Forbindelse ved Snevringer, det første og andet Afsnit ved 2 Snevringer, der løbe forbi Paarup og Høiriis og omslutte Bordingøen; det andet og tredje Afsnit ved een Snevring, der fører forbi Brande og Arnborg og som derhos er belemret med 4 smaa Bakkeøer, Fæsterholtbakken, Store- og Lille-Blaabjerg og Sandfuldbjerg.

Dernæst staaer Karupfladen i Forbindelse med Liimfjorden ved en Arm, der i en Brede af c. 1 Mil løber langs med Karupaaens sidste Trediedeel, og med Vester-

havet ved en Arm, som følger Holstebroaaen til dens Ud-
løb i Nissumfjord i en Brede af fra $\frac{1}{4}$ til en heel Miil.
Sønderomme-Fladen staaer i Forbindelse med Ringkjøbing-
fjord ved en bred Arm, der følger med Skjernaens sidste
Løb, og med Hjertingbugt ved en smal Arm, der følger
med Vardeaa. Og endelig ligger der langs og indenfor
Nissum og Ringkjøbing Fjord en lang Fladestriben af 1 à
2 Miils Brede, som imidlertid i indre Beskaffenhed ikke
er saa lidet forskjellig fra de øvrige Flader, men hvis
ydre Overfladeforhold aldeles stemme med disse.

Med Undtagelse af dette sidste Fladeparti, som vi
senere særligt skulle omtale, ere alle Fladerne overalt
aldeles eens, baade med Hensyn til deres Udseende og
Bestanddelene af de øvre Jordlag; overalt en tynd Lyng-
skjold, der efterhaanden gaaer over til det graalige Bly-
sand og derunder fast Sandahl af brunn eller sort Farve,
hvilende paa gulrødt usammenhængende Sand, der som-
oftest har stor Dybde, inden man træffer paa andre Jord-
arter.

Saaledes have vi fundet Fladerne at være, hvorsom-
helst vi have gravet i dem, og vi skulle nævne nogle af
de vigtigste Punkter, der særligt ere blevne undersøgte,
nemlig i Karupfladen:

Ved Resen fandtes paa selve Fladen et tyndt brunt
Sandahllag over gult tørt Sand, og i Bunden af Resen
bæk, der ligger c. 40 Fod under Fladen, fandtes blaagraa
skifret Brunkulsmergel.

Ved Høgtid aldeles det samme Forhold, nemlig oppe
paa Fladen brun Sandahl af c. 1 Fods Tykkelse paa gult
magert Sand, og i Bunden af Karupaa, c. 50 Fod under
Fladen, samme Slags Mergel.

Ved Karup By og Aa gjentog det Samme sig, kun
at Sandahlens Tykkelse stundom steg til 2 Fod, og at
dens Farve var meget mørk.

Ved Aaresvad By og Aa atter det Samme, kun med

den Forskjel, at der i Bunden af Aaen baade fandtes gult Brunkulsleer og blaa Mergel.

I Græthede fandtes c. 1 Fod Sandahl paa gult magert Sand; dettes Dybde er ubekjendt, men efter Brøndene at dømme, som ikke have naaet Leret, maa den være stor.

Udfor Uhre fandtes næsten sort Sandahl af 2 Fods Tykkelse paa gult magert Sand. I Bunden af Karup Aaen udfor Kjølvråa, c. 40 Fod under Fladen, graa Rullesteensmergel.

Udfor Gjødhuset 1 Fod Sandahl paa det gule Sand; dettes Dybde ubekjendt, men stor, da Leer ikke er fundet i Bunden af Bækkene.

Udfor Ildskov det Samme.

Udfor Bordingøen det Samme.

Alle disse og flere Undersøgelser, udførte paa Karupfladen, godtgjøre, at et aldeles eensartet, yderst magert og gult Sandlag af c. 40 Fods Tykkelse overalt har leiret sig over en frugtbar Jorddannelse, som vistnok i Hovedsagen hører til Brunkulsformationen.

Paarup-Brandefloden har givet ganske det samme Resultat, kun med den Forskjel, at det gule Sandlags Tykkelse synes at være noget mindre, og at Brunkulsformationen gjør sig endnu mere gjældende i Lagene under det gule Sand. En Undersøgelse har fundet Sted fra Palsgaard i lige Retning mod Herning og fra Eistrup mod Brande. Vi skulle blot omtale een meget interessant Undersøgelse, foretaget ved Sandfuldgaarde.

Tversnittet gennem Dalen er hosstaaende afbildet. Det viser, at det gule Fladesand ligger c. 35 Fod over en Formation, som hovedsageligt bestaaer af et 12 Fod tykt Lag af Brunkul, det største Brunkulsleie, der vistnok nogensinde er fundet her i Landet. Brunkullene ere imidlertid saa svovlholdige og forøvrigt saa slette, at de vanskeligt kunne faae nogen synderlig Anvendelse. Beboerne

bruge dog stundom det sorte Leer (det 5te Lag fraoven) til deraf at brænde Muursteen og benytte da dertil Brunkullene, men Stanken, som denne Brænding foraarsager, skal være aldeles utaalelig og kunne udbrede sig en heel Miil fra Brændingsstedet.

I Nærheden af dette Punkt, c. $\frac{1}{4}$ Miil derfra, har en af Beboerne skaffet sig en Mergelgrav paa en ganske snild Maade. Hans Fader havde for mange Aar siden ved Boring fundet i 10 Fods Dybde under Dalskraaning (svarende til Linien a b) en blaa skifret Lermergel, der altsaa her erstatter de Brunkulslag, der findes paa det Sted, Tegningen angiver; men da Mergelstedet laae c. 300 Alen fra Aaen, mægtede han ikke at udføre det fornødne Jordarbejde og lod Mergelen ligge. Sønnen lod Vandet fra en lille Mose udføre Arbeidet. Mosen, der indeholdt nogle svage Væld, laa circa 1000 Alen ovenfor Mergelstedet; han samlede Vandet i flere Dage, ved at stemme for det, og ledede det derefter i en smal Grøft, der førte lige over Mergelstedet. Ved stadigt med Spaden at løsne Sandet i Grøften, lykkedes det ham efterhaanden og paa en let Maade med Vandet at udskylle i det løse Sand en meget anseelig Kløft, der førte fra Mergelstedet til Aaen, og som var saa bred og dyb, at ikke alene Mergelens Overflade blev blottet, men at han ogsaa erholdt et Afløb fra Mergelgraven. Denne Udskylning tilveiebragtes ikke paa een Gang; thi Mosens Vand udtømtes i Løbet af et Par Timer; men efter i nogle Dage atter at have samlet Vandet i Mosen, foretoges en ny Udskylning, og saa fremdeles, saa at Eierfen med Føie kunde sige, at han med liden Tue havde flyttet stort Læs.

Hvor vigtige disse Undersøgelser ere for Hedesagen, kunne vi iblandt Andet godtgjøre ved den glædelige Meddelelse, at det netop i denne Flade er lykkedes Hedeselskabet at finde 3 nye Mergelgrave paa en Egn, hvor der var stærkt Brug for dem; og dette Fund har da atter

stadfæstet Rigtigheden af ovennævnte Fremstilling af Jordlagenes Beliggenhed.

Vi komme nu til den største og vigtigste Flade, Sønderommefladen.

Ogsaa her have Undersøgelserne givet det samme Resultat. Vi have haft liggende foran os over 50 Prøver af det gule Fladesand, tagne ikke alene fra denne, men ogsaa fra de forannævnte Flader, og alle Prøverne udvise den bedrøveligste, men tillige mærkeligste Eensartethed i Farve, i Bestanddelenes Ufrugtbarhed, ja selv i Sandkornenes Størrelse. Undersøgelserne paa denne Flade have været mange, men vi skulle kun nævne, at Sandahlens Tykkelse har varieret fra 4 Tommer til 5 Fod, at det gule Sandlags Tykkelse synes at aftage betydeligt mod Vest, idet det f. E. ved Felding kun har en Tykkelse af c. 10 Fod, og at vi overalt under dette Sand have fundet gult Brunkulsler, eller graablaat Brunkulsmergel, begge skifrede og indeholdende hvide Glimmerblade, stundom tillige en kulsort Sandart, der smagte stærkt af Svovlsyre, og nogle sneehvide meget fine Sandlag, fulde af hvide Glimmerblade. Selve Brunkul have vi i denne Flade kun fundet i smaa Brudstykker, liggende i Mergelen. De hidtil os bekjendte Mergelgrave ligge ligesom i de andre Flader langs Bunden af de dybt indskaarne Aadale, saaledes langs Skjernaa, Karstoftaa og endeel af Grindstedaa, men derimod ikke langs Simmelsbæk, der kun er lidet indskaaren i Fladen.

Boringer efter Mergel vil Hedeselskabet lade paabegynde i indeværende Aar omkring Sønderomme, mellem Haderup og Simmelkjær og flere Steder.

Bakkeøerne tiltrække sig altid Ens særlige Opmærksomhed, naar man bevæger sig pa Fladerne. Langt ude i den havlignende Lyngørken seer man en ophøiet Gjenstand omtrent som en omvendt Terrin paa et stort Bord.

Bordet selv er jo somoftest tomt for Retter — mon Ter-
rinen ikke skulde indeholde noget Aparte. Jo det gjør
den visselig, thi ved at komme nærmere finde vi, at det
er en stor Bakke, som fra alle Sider pludselig hæver sig
op af Fladen, at Bakkens Sider ere grønne, altsaa dyrkede,
at der ved dens Fod ligge et Par velhavende Gaarde, hvor
et styrkende Maaltid kan erholdes, at der paa dens Top
staaer friskt Egekrat, hvis tarvelige, men dog forfriskende
Skygge man med Længsel venter at nyde Godt af. Kom-
mer man endnu nærmere, seer man, at der i Bakkeskræn-
terne findes store, let tilgængelige Mergelgrave, at Leret
og Mergelen i disse somoftest naae lige til Øens Over-
flade, at disse Jordarter snart høre til Rullesteensforma-
tionen snart til Brunkulsformationen, men at den sidste
dog næsten altid ledsager Rullesteensformationen, som et
dybere liggende Lag, medens den ikke sjeldent er ene-
herskende. Dog af og til ere Øerne ogsaa lyngdækkede
og paa saadanne Steder er deres Overflade ofte meget
ujevn. Det er atter det elendige Fladesand, vi her træffe
paa, men det er tydeligt, at det er Vinden, der har bragt
det op paa Bakkeøerne, thi det ligger i Klitter og faa
Fod under disses Bund træffe vi atter paa Leret. Hvor
Sandet saaledes er tilføjet fra Fladerne, findes ogsaa Sand-
abl, og denne har undertiden allerede bedækket hele Øen,
naar dens Udstrækning ikke er betydelig. Denne Beskri-
velse passer paa de smaa Bakkeøer, de store have vel i
Hovedsagen samme Beskaffenhed, men Variationerne ere
dog større.

Det er klart, at disse Bakkeøer maa kunne have en
ikke ringe Betydning for Hedeegnene, lad os derfor un-
dersøge, om de ogsaa findes i et Antal og en Udstræk-
ning, der kan nære et begrundet Haab om, at Heden har
en god Fremtid.

Bakkeøerne ere dels meget store, dels meget smaa;
de sidste ligge isolerede og ville paa Grund af deres Li-

denhed og ringe Antal neppe faae nogen synderlig større Betydning, end den nuværende, som hovedsageligen hidrører fra, at de levere Mergel til Omegnen. Større Plantninger paa disse Øer kunne neppe tænkes, dertil stryger Vinden for stærkt over dem, og Agerbruget paa selve disse smaa Øer er og bliver kun en Ubetydelighed. De store Øer derimod indtage hele Sogne, ja hele Herreder, og her er Forholdet et ganske andet. Her gaaer Heden en stor Fremtid imøde, thi Betingelserne for enten et godt Agerbrug eller for en heldig Træplantning ere næsten overalt tilstede.

Den største af disse Bakkeøer ville vi kalde Skovbjergøen efter dens Centrum, Skovbjerget, hvorfra man kan overskue en stor Deel af dens c. 35 □ Miil.

Den begrænses i Øst af Karupfladen og af Brande-Paarupfladen, i Syd af Sønderommefloden, i Nord af Fladesnevringen langs Holstebroaa og i Vest af Fladelandet langs Vesterhavet. Holstebroaa, Kidderisaa og den sidste Halvdeel af Skjerna berøre omtrent dens Fod, og fra Skovbjerget og det tilhørende Bakkeparti flyde Lilleaa, Grydeaa, Idomaa og Raastedaa imod Nord, Madumaa, Thorstedaa og Hoveraa imod Vest og Vorgodaa imod Syd; og disse Aaløb angive Retningen af de mellemliggende Bakkedrag, der altsaa ligge omtrent som Straaler fra et Centrum. I den sydøstlige Deel af Øen findes to fremragende Høidepunkter, Momhøiene og Hjortsballehøiene, mellem hvis tilhørende, tildeels sønderrevne Bakkedrag Vandaaen løber mod Vest til Vorgodaa. Næsten overalt mellem disse Aaløb findes smukke Bakkepartier, saaledes i det sydvestlige Parti af Øen en høitliggende Bakkeryg mellem Riishøi og Langting, der ligesom de fleste andre Bakketoppe er kronet med en Mængde Kæmpehøie, og hvorfra man har en glimrende Udsigt til Vesterhavet; saaledes den interessante Bjørslevknude mellem Vandaaen og Vorgodaa, saaledes Egeriisbakken tæt Nord for Egeriisaaens Sammenstød med Vorgodaa, hvorfra man i godt

Veir kan see gennem Vorgoddalen til Heinsvigknude, alt-saa over den umaadelige Sønderomme-flade; saaledes det interessante Bakkeparti Vest for Sneibjerg, paa hvis Top Brixhuus ligger, og hvorfra man i Øst og Nord overskuer den frugtbareste men ogsaa mindst couperede Deel af Øen henimod Sindinggaard og Ikast, foruden at man derfra seer alle de andre fremragende Punkter paa Øen og i godt Veir endog kan øine de høie Bakker i Øst paa Rullesteenssandet ved Paarup, (2 Miil fra Silkeborg).

Denne store og smukke Bakke have vi faaet Leilighed til nøie at undersøge, og vi kunne derfor indestaae baade for Rigtigheden af dens paa Kortet viste Begrændsning og af den senere kommende Beskrivelse af de Jordarter, hvoraf den er dannet. De 2 andre store Bakkeøer, nemlig Varde-Aadumøen og Heinsvig-Hjertingøen have vi kun havt Leilighed til kursorisk at bereise, og skjøndt vi have faaet det Indtryk, at de i Alt Væsentligt have samme Udseende og Egenskaber som Skovbjergøen, ja skjøndt vi ere i Besiddelse af ikke saa faa Jordprøver fra dem, skulle vi denne Gang blot indskrænke os til at antyde deres Størrelse og Beliggenhed, idet vi bemærke, at deres Grændser mod Sønderomme-fladen ere rigtigt angivne paa Kortet, medens Grændserne imod de andre Sider endnu ikke ere nøie bestemte.

Varde-Aadumøen begrændses imod Øst af Sønderomme-fladen, imod Nord og Syd af Fladesnevringerne langs Skjernaaens og Vardeaaens Udløb og imod Vest omtrent af Vesterhavet, idet det nok er muligt, at der langs dette løber en smal Fladestrib. Dens Areal er 15 à 20 □ Miil, dens Overflade bakket, dog ikke saameget som Skovbjergøens, og Godheden af dens Jordbund mindst lige saa stor.

Heinsvig-Hjertingøen begrændses mod Nord af Sønderomme-fladen, mod Øst af Veienaaens brede Dalstrøg, som paa mange Steder aldeles har Fladekarakter, imod

Syd af Koldingaas Dal og imod Vest af Hjertingbugt og af den store Sandflade og Markstrækning, der ligger lige Nord for Ribe. Dens Fladeindhold er ligeledes 15 à 20 □ Mile, dens Overflade bakket, skjøndt mindre end Skovbjergbakkeøen; og dens Jordbund er omtrent, som de to ovennævnte Øers.

De smaa Bakkeøer staae tilbage at nævne.

I Karupfladen ligger Yllemandsbjerg, som en Sukkertop i en udstrakt Mose, Kuudsbanken, Lindebjerg og Vraabanken, Alle meget smaa, men iøinefaldende, og i dem alle findes Mergel eller Leer.

I Snevringen udfor Paarup ligger Bordingøen, en c. 1 □ Miil stor Ø, og Faurholdtbakken, c. $\frac{1}{4}$ □ Miil, Begge ret godt befolkede og opdyrkede. Bordingøens nordvestlige Pynt, Brunsbjerg, er kjendelig i store Afstande, og en derværende ypperlig Mergelgrav bringer mangan Hedebonde til at udstøde dybe Længselssukke.

I Paarup-Brandefloden findes Isenbjerg, en meget steil og høi Bakke, Nørlundbanken, der fordetmeste er overføgen med Sand fra Fladerne, Glustedbanken og FASTERHOLTBakken, der tildeels ere opdyrkede, Store- og Lille Blaabjerg og det smukke Sandfuldbjerg, paa hvis Top en stor Kjæmpehøi throner, og hvis ene Side oplives af Egekrat. Disse tre sidste Øer ere ogsaa mere eller mindre tilføgne med Fladesand.

I Sønderomme-fladen findes Døvlingnordrebanke, en prægtig Knude, i hvis Top Rullesteensler og Mergel udgraves, ved hvis Fod Brunkulsler findes, og hvis Overflade tildeels er opdyrket; dernæst Døvlingsøndrebanke, som især bestaaer af Gruus, Noget man ikke finder i Fladerne; Østerbjerg, en smal Bakkekam, der indeholder Ler, og som i Øst er kratbevøxet; og endelig det statelige $\frac{1}{4}$ □ Miil store Svollibjerg, paa hvis Affald Hvelplundgaard og de frugtbare Marker til Bøvelby findes, hvis Mergel- og Lergrave stadigt forøges, og paa hvis Top, og i hvis Om-

egn henved 40 Kæmpehøie kunne tælles. Fra dette Bjerg, der hæver sig c. 100 Fod over Midten af den store Flade, overskuer man denne i sin Heelhed; naar man har staaet her, og paa eengang seet ud over 15 □ Miil af sit Fædreland, Alt fladt som et Stuegulv, Næsten Alt sort og øde, saa har man seet Danmarks sørgeligste Hedeegn, saa har man seet en ahlførende Hedeslette i hele dens frygtelige Tomhed; og naar man herfra til en Sammenligning tager til Brixhuset eller til Skovbjerget eller til Momhøiene eller til hvilket som helst af de fremragende Punkter i Skovbjergbakkeøen og derfra kaster et Blik paa den omliggende Egn, saa kan man nok være fristet til at stampe i Jorden af Utaalmodighed over, at Mænd med Autoritet endnu i 1867 tør sige, at hele Vestjylland hører til den ahlførende Slette; men saa glæder man sig ogsaa over, at Modsætningen mellem denne og hiin Hede er altfor stor, til at Erkjendelsen af Bakkeøernes Godhed ikke snart maa blive almindelig.

V. Et Par Udflugter fra Herning.

Da vi ifjor i Slutningen af disse Billeders 3die Kapitel toge Afsked med Læserne, lovede vi ad Aare at ledsage dem paa nogle nye Hedetoure. Lad os begynde, hvor vi slap, med Herning.

Af Kortet vil kunne sees, at den store Skovbjergbakkeø udsender en Halvø mod Øst indtil Høiriis, og at Herning ligger ved denne Halvøes Rod, der baade mod Nord og Syd er stærkt indsnævret af Forgreninger fra Fladerne. Naar vi f. Ex. staae ved Herningkro, ville vi finde, at Haverne og Markerne Nord for Veien have Lerjorde, der

enten ere eller burde være drainede; vi ville ogsaa see, at der hyppigt findes Mergelgrave, hvor den blaa Brunkulsmergel kun ligger faa Alen under Overfladen, vi ville finde, at Kornet staaer frodigt paa Markerne, og at Hveden og Rapsen træffes hyppigt. Man faaer ikke Indtrykket af noget egentligt Bakkeland, tvertimod ere Bølgerne i Terrainet lave, men lange og brede, omtrent som i Sjællands Midte, men naar man kommer op paa Bølgetoppene, seer man, at Halvøen begrændses skarpt af den horizontale Hedeflade, og at den næsten overalt hæver sig 20 à 40 Fod over denne. Saaledes behøve vi kun at gaae ud i Gjæstgivergaardens Have, sønden for Chausseen, for at opdage, at der lige udenfor Havediget haves Fladesand med Ahl, et Tegn paa, at Fladen begynder her, og foran os udbreder sig da ogsaa den store sorte, lyngdækkede Knudmose, som i Sydøst ingen Grændser synes at have. Det er vistnok heldigt for Herning, at Fladen netop her er en Mosedannelse og ikke en Sandslette, thi Herning har upaatvivlelig en god Fremtid for sig, det synes, som om Silkeborg-Banen med Tiden maa blive forlænget til Herning og maaskee videre til Skjern, og da kan det ikke feile, at det ypperlige og næsten uudtømmelige Materiale i denne Mose maa kunne faae en rig Anvendelse. Mosen dannede tidligere en utilgængelig Hindring for Forbindelsen med Landet imod Syd, men for faa Aar siden har Amtet anlagt en god Landevei fra Herning til Arnborg og Brande, og navnlig er Anlægget over den lange og dybe Mose udført med megen Snildhed og uden stor Bekostning.

Med et indbringende Agerbrug følger ogsaa Lyst til Plantning, og Haverne i og omkring Herning vise da ogsaa noksom, at det er en reen Indbildning, naar man troer, at Træer ikke kunne groe i Vesteregnene. De tyde tvertimod paa, at Skov anlæg her ville lykkes fortrinligt. Haverne ere som oftest omgivne af Pilehegn, hvori

navnlig Graapilen, (*salix caprea*) udmærker sig ved sin Haardførhed imod Vinden, idet disse Pile, staaende selv paa de nordvestlige Hjørner af Digerne ofte havde naaet en Høide af 5 à 6 Alen. Af andre hervoxende Træer maa fremhæves Elmen og Asken, som begge paa flere Steder staae lige imod Vest, uden at være angrebne af Vinden; Rødgranen findes af og til i Smaapartier, dog ogsaa her forlanger den Læ. Men naar et saadant først er tilveiebragt, kan man i denne Egn omtrent plante, hvad man vil, thi Jordbunden er god nok. Af Haver i Omegnen, som det er interessant at gjøre Bekjendtskab med, tør vi maaskee nævne Nørholms og især Herningholms Have.

Interessen for Plantning har iblandt Andet viist sig derved, at Herredets Landboforening aarlig indkøber et større Parti Læ- og Frugttræer og atter sælger dem ved offentlig Auction, uden væsentligt Tab. Desuagtet staaer der meget tilbage at udrette, og for at bidrage Noget hertil, har Hedeselskabet anlagt en større Planteskole i Herning, hvorfra det forhaabentlig allerede fra næste Aar vil kunne uddele og sælge et Par Hundrede-Tusind Planter om Aaret; det er navnlig Læplanter, som denne Planteskole lægger Vind paa, saaledes af Løvtræer: Elm, Ask, Røn, Hyld, Graapiil, Sølvpoppe, ontarisk og kanadisk Poppel og nogle Hvidel, samt af Naaletræer: først og fremmest Busk-Fyr, østerrigsk Fyr og Hvidgran (*picea alba*), desuden lidt Ædelgran, lidt Balsamgran, men ikke Rødgran. Denne Planteskole drives for Selskabets egen Regning, har iaar kostet det c. 500 Rd. og vil aarlig medføre en Udgift af 2 à 300 Rd.; den passes af Gartner Østergaard og bestyres af Plantør Jensen-Tusch fra Feldborg.

En lille Tour imod Øst til Høiriis og Omegn turde maaskee ikke være uden Interesse. Vi følge den fortrinlige Chaussee, passere paany Byens mange Haver og Smaaplantninger og derpaa et næsten overalt vel opdyrket Land, hvor der kun af og til findes en lille Lyngplet, som Ploven har levnet, men som om faa Aar vil være ligesaa sporløst forsvunden, som de store Hedestrækninger, der inden Chausseanlæggets Tid (c. 20 Aar tilbage) fandtes her.

I Nord, som i Syd, see vi Byer, Gaarde og Huse i Mængde, hvis Jorder overalt ere komne under Ploven, Hegnsplantning er paa ikke saa faa Steder ifærd med at komme igang, og Haver dukke af og til op; men ogsaa Levninger af Fortidens Skovbestand findes her. Imod Syd ligger saaledes et Krat ved Lægdsgaard, omgivet af Gaarde, der som Langelund, Munklund, Hesselbjerg Toftlund, Skovby m. m. noksom angive, at Krattet tidligere har haft en stor Udstrækning og uidentivl indeholdt større Træer, hvilket et Sagn stadfæster.

Efter et Par Timers Kørsel komme vi da til Høiriis, hvor vi pludselig møde Fladerne liggende 30 á 40 Fod under os, gaaende i Nord og Syd i en Stribe paa næsten $\frac{1}{2}$ Miils Brede, medens vi ligeoverfor os i Øst see Bordingøen hæve sig ligesaa pludseligt op af Fladen, og medens vi i Sydøst ikke kunne see nogen Ende paa denne, medmindre det er klart Veir, thi da ville vi i denne Retning kunne øine Rullesteensbakkerne ved Vrads og Palsgaard.

Den nærmest ved os liggende Deel af Fladen er imidlertid ikke sort Hede, den lyser os venligt imøde med Engfarvens hele oplivende Friskhed; thi Holstebroaaens første Løb flyder gennem den tæt under Høiriis Siden, og Eierne af denne Gaard have ikke ladet dette Vand henligge ubenyttet, men efterhaanden omdannet Fladen til vidtudstrakte Enge, uagtet Vandet kommer fra en saa

ussel og mager Hede, som det vel er muligt, nemlig fra den store Brande-Paarup Flade. Det er en ægte doctrinair Paastand, naar der siges, at Hede vandet ikke kan bruges til Engvanding, fordi det ikke kan indeholde frugtbare Bestanddele. Hvorfor ikke gaae den naturlige Vei, og først eftersee, om Hede vandet er brugt, og om det har givet Resultat; dette ville vi nu foretrække, og derfor henvise til Høiriisengene, som et af de mange Hundrede Exempler paa, at selv Vandet fra den magreste Hede ikke alene er brugbart, men ogsaa meget velkomment. Eller spørg Eierne af Høiriis, om han vilde undvære det Aavand, der flyder forbi hans Dør, og han vilde da vistnok svare, at det tiltrods for, at det ifølge opstillede Theorier skulde være værdiløst, indbringer ham aarligt flere Hundrede Læs Hø, og at han ikke tvivler om, at Udbyttet ved foretaget Arbejde vil kunne voxe. Dog er det ikke hele den foran os liggende Flade, der er grøn; øvre under Bordingøen er den lyngklædt, thi her er Aavandet ikke bragt op, og her ville vi da finde, at Fladen som sædvanligt er ahlholdig og at det ufrugtbare gule Sand her, som andetsteds ligger under Ahlen.

Eieren af Høiriis har Lyst til at vise os Lindbjergøen, der ligger en Miil i Nord, og da han lægger friske Heste til, og lover os, at vi nok skulle komme tilbage til Herning inden Aften, tage vi imod Tilbuddet. I rask Trav gaaer det henad de opblødte Leerveie, men Kudsken kjender hvert Hul, og vi naae da velbeholdne Faurholdtøen, grønklædt, velbebygget og riig paa Leer- og Mergelgrave; men derfra kjøre vi ud paa den aabne Lyngflade, hvis mange Hedekjær vi skulle passere, og da det har regnet i de foregaaende Dage, og da Sognets Veivæsen just ikke kan tjene de andre Sogne til Mynster, idetmindste ikke forsaavidt angaaer den Vei, vi nu passere — saa er det ikke til at undre over, at Kjørselen giver Anledning til

en Slags svensk Gymnastik for de, der sidde i Vognen. Skulde vi vælte i et af de stillestaaende Vande, som vi ere nødte til at kiøre igjennem, saa kunne vi trøste os med, at den stærke Vestenvind, som stryger henover Fladen, nok skal tørre Klæderne paa os.

En saadan Kjørsel kan være fornøielig nok, naar man, som her, er i godt Selskab og har Tiden for sig, men den har ogsaa sin alvorlige Side. Thi saaledes ere den allerstørste Deel af Veiene i Vestjylland. Vi have med Flid kun anført de Landeveie paa Kortet, som ere istandsatte; de andre under Amterne henlagte Veie ere omtrent ligesaa slette, som Sogneveiene, og af disse kan jeg ikke mindes at have passeret nogen, der var fuldkommen farbar i Mørke for ubekjendt Mand. Et Blik paa Kortet vil vise, at Vestjylland trænger overmaade stærkt til passable Veie, og at der i denne Retning er saameget at gjøre, at det synes vanskeligt for den i det Hele tynde Befolkning at overkomme Arbeidet, selv i en længere Tid. Derfor vil Jyllands Jernbanenet, ført ind i Hedeegnen, medføre en gennemgribende Forandring og Lettelse i disses Kommunikationsforhold, og denne Hjælp vil blive saameget mere paaskjønnet, som Modsætningen mellem Kommunikationsforholdene før og efter Jernbaneanlægene vil blive mange Gange større her end andetsteds i Danmark. Desuagtet er der Grund til at nære Tvivl, om Hedeboerne ville være istand til selv at udføre Resten, nemlig det tilsluttende Veinet, thi medens der i Fyen er paa 1 □ Miil 1000 Tdr. Hartkorn og 3300 Mennesker er der f. Ex. i Ringkjøbing Amt paa 1 □ Miil 220 Tdr. Hartkorn og c. 800 Mennesker, altsaa meget nær kun $\frac{1}{4}$ af de Kræfter, der haves i Fyen.

Omsider komme vi igjennem Hedekjærene og ind paa et mere tørt Stykke af Heden; det er en lang opkastet Skjelgrøft, som er Skyld i, at Vandet er løbet af. Lad

os staae af og see lidt nærmere paa denne Grøft. Jo rigtigt, hele Grøftens Bund bestaaer af det evindelige, gule, magre Fladesand, og paa dens Sider tegner Sandahlen sig som en sort, forneden takket Stribe, der foroven er dækket af det lyse-graa Blysand. Det kunde vi have vidst iforveien, men det er godt at have seet det med sine egne Øine, og derfor bestige vi nu atter Vognen, tilfredse med Resultatet, og opdage, at vi under al vor Samtale slet ikke have tænkt paa Lindebjerget, vort egentlige Maal. Ja der ligger det, $\frac{1}{4}$ Miil fra os, aldeles som en Budding paa et stort Fad. «Har vi Spaden med», spørger Geognosten i Selskabet, bragt i Spænding ved Øens besynderlige Udseende; og paa Kudskens Svar, at Spader kunne faaes i Gaarden, som ligger ved Bjergets Fod, og at der findes mange Liimgrave paa Øen, gnider Geognosten sine Hænder fornøiet over Udsigten til at finde eet eller andet Interessant. Ved Gaarden stige vi af og begive os, efterat have hilst paa Manden, op paa Bakken, der tildeels er bedækket med Egekrat. At der i sin Tid ogsaa har været Lindetræer, hvorefter Øen eller Bjerget kan have faaet Navn, er ikke saa usandsynligt, thi Lindekrat er temmelig almindeligt vesterpaa, blandet med Eg, Bæverasp og vild Abild; men nu ere Lindene forsvundne her, og i deres Sted finde vi nogle Røn, Asp, Blaabærriis og Anemoner, blandede i Egebudskadset, Alt venlige Minder om Skov.

Mergelgravene, som vi dernæst skulle besøge, skuffe Geognosten fuldkomment, thi de ere deels sammenstyrede, deels fulde af Vand, men til Gjengjæld fortæller «Manden» ham, at der i Bunden er Noget, der ligner Kul, og da vi foroven have fundet Rullesteensler, kunne vi berolige os med, at denne Ø har samme Jordlag, som de fleste andre Øer, nemlig meer eller mindre Rullesteensleer foroven, og forneden Brunkulsleer eller maaskee

endog Brunkul. Det mærkeligste paa hele Øen er efter «Mandens» Mening den hellige Kilde, et lille Væld, som endnu besøges paa St. Hans Aften af Syge og Krøblinge, der samvittighedsfuldt hver lægge en 8 Skilling ved Vandhullet, efterat de have drukket deraf eller badet. «Men hvad bliver der af disse 8 Skillinger», spørge vi saa Manden. «Ja dem ta'er jeg den næste Morgen», svarer hans lille Datter, og hvis det er hende, der til Gjengjæld giver Vandet dets gode Egenskaber, saa er det ikke saa forunderligt, at det bringer Sundhed, Ro og Lykke, thi den unge Piges Ansigt straalere heraf. Fra Kilden gaar vi op paa Øens høieste Punkt, der maaskee ligger 80 Fod over Fladen. Det er ikke meget, ikke engang saa stor en Høide som Rundetaarns, men desuagtet vil Ingen, som engang har været heroppe, have undværet den Nydelse, Udsigten forskaffer. I Nord, Nordvest og Nordost, ligger den næsten 4 Miil lange Hedeflade foran os, ikke afbrudt ved Nogetsomhelst, som Øiet kan fæste sig ved, thi de smaa Huse ere forsvindende Størrelser i de store Afstande, og Karupdalen ligger saa dybt, at den ikke kan sees; langt ude i Horizonten skimte vi i Nordvest Feldborgplantagen med de bagvedliggende høie Sevelbakker, og lidt tilvenstre derfor det isolerede Yllemandsbjerg, der som en sort Trolde maaskee vogter en Skat i den omkringliggende Hvidmose, der strækker sig næsten en Miil imod Nord henimod Skave; Lige i Øst og Vest er Udsigten mindre sørgelig, idet vi allerede paa 1 à 2 Miils Afstande kunne see vore gamle Bekjendte, Steendalsgaards- og Kompedalsplantage, samt den venlige Sunds Sø og en Række Gaarde langs Holstebroaa og Karupaa; og endelig seer man i Syd de grønklædte Bakkeøer, Bordingøen, Faurholdtøen, og Ikasthalvøen, som om de laae tæt ved, thi over Hedefladen, som over Havet, synes Afstandene mindre, end de ere, Det Karakteristiske ved denne Ud-

sigt er, at man herfra paa Eengang kan overskne baade Rullesteensbankerne i Øst, de store og smaa Bakkeøer i Vest og Syd, og vor næststørste Flade i Nord; man lærer her i 1 Time mere Hedegeographi end maaskee paa noget andet Sted i Jylland.

Men Tiden iler, og vor Vært minder os om, at vi maae tilbage til Høiriis, hvor der endnu er en Deel at see, inden det bliver mørkt, og vi skynde os derfor afsted og ankomme temmelig nødlidende; dog i denne Henseende har det ingen Fare paa en jydsk Herregaard; for den Slags Sygdom kurerer den venlige Huusfrue os grundigt, og saa er det ikke mere end billigt, at vi til Gjengjæld erklære os villige, til at gaae ud og beundre hendes Have. Her i dette Tilfælde kunne vi gjøre det afganske Hjerte, thi Haven indeholder Træer, som i Størrelse og Frodighed kunne stilles ved Siden af Østeregens bedre. Haveanlægget paabegyndtes i 1798, saa at de ældste Træer ikke ere over 70 Aar, og dog have enkelte af dem, navnlig nogle Ædelgraner, naaet en Høide, som vi ikke tør sætte mindre end til 60 Fod, uagtet Haven eller rettere Plantningen ikke har større Udstrækning end et Par Tønder Land. Haven afgiver et fuldgyldigt Beviis paa, at man i Vesteregnen sikkert kan plante, selv smaa Anlæg af Løvtræer, naar man, som her, baade kan bydesine Planter en god kultiveret Jordbund og lidt Læ af Bakkerne, og naar man som her, bærer sig fornøftigt ad.

Taknemlige mod vor vakkre Vært, tiltræde vi om Aftenen Tilbagereisen til Herning, idet vi lægge Planer for den næste Reise.

Efter en Nats Hvile vaagne vi den næste Morgen ved Tummel og Støi udenfor og i Gjæstgivergaarden; det er idag, at Markedet i Gjelleruplund, en halv Miil herfra, skal aabnes, og Støien hidrører fra Kjøbmænd, Træhand-

lere, Pottemagere, Prangere, Bønder og en Masse Gjøglerer eller, som de kalde sig, Kunstnere, der med deres Varer og Vogne gjøre et kort Ophold i Herning, for at puste lidt ud efter den lange Nattereise, eller for at gjøre Indkjøb af Bræder til Boderne og af Fødemidler til de 3 Dage, hvori Markedet skal holdes. I de fleste Kjøbstæder ere saadanne Krammarkeder vistnok en Uting, thi Alt, hvad Boderne indeholde, kan ligesaagodt og bedre erholdes i Byens Boutikker; men herude i Jyllands Midte, er det en ganske anden Sag; der ere Markederne ligefrem en Nødvendighed. Man undrer sig over den Mængde Mennesker, der paa eet Sted kunne samle sig fra disse forholdsviis tyndt befolkede Egne; men de ere ogsaa komne langveis fra, for at gjøre Indkjøb stundom for hele Aaret af alskens Huusgeraad fra Kjøbmandsboderne, af Træsager fra Silkeborgegnen, af Jydepotter fra Vardeegnen, af Skotøi fra Viborgeggen, af Grøntsager fra Horsens og Veileegnen; de fra Markederne uadskillelige Christiansfelder Kagesælgere gjøre gode Forretninger, og Kunstnerne ikke mindre. Markederne ere Samlingsstedet for langt fra hinanden boende Venner og Bekjendte, der med glade Ansigter hilse paa hinanden, Forretninger afgjøres, Handeler om Køer, Stude, Grise, Kartofler og Sædkorn afsluttes, Politik og Udsigterne til en god Høst debatteres, kort sagt, der er et Liv og en Fryd, som kun kan virke smittende paa en Tilskuers. Lad disse ellers alvorlige Hedeboere kun tumle sig i deres Glæde, — vi have andet at bestille, end at følge dem til Markedet, thi efter Aftale skulle vi jo til Brixhuset og Hjortsballehøiene, et Par fremragende Punkter Nord og Syd for Sneibjerg, og herhen begive vi da os, tilhest, hvis de saa synes, thi vesterpaa er dette Befordringsmiddel det Bedste, naar Afstandene ikke ere for store.

Vi følge Chausseen i Vest lige til Sneibjerg og Albækgaard, idet vi paa begge Siderne af Veien passere en

Egn, der har aldeles samme Karakter, som Egnen mellem Herning og Høiriis, der altsaa er lavtbakket, velopdyrket, temmelig frodig og bebygget.

Først ved Albekgaard træffe vi paa Heden, der endnu for faa Aar tilbage havde en stor Udstrækning i Vest og i Syd; men Forposterne for Agerdyrkningen, som for 20 Aar siden arbeidede mellem Sneibjerg og Høiriis, vise sig nu herude i Form af en Mængde Smaahuse, hvormed Heden paa flere Steder formelig er oversaaet. Tag engang de to sidste Udgaver af Mansas Kort over denne Egn frem, og de ville see, hvilken Forskjel der er i Husenes Antal i Udgaverne fra 1845 og 1863, og siden dette sidste Aar er Antallet stadigt forøget. Denne raske Tilvæxt findes ikke paa Fladerne, den foregaaer kun paa Bakkeøerne, hvor Jordbundens Godhed giver Udsigt til, at Arbeidet kan blive nogenlunde lønnende. Imidlertid er det klart, at Jordbunden her ikke er saa god, som mellem Sneibjerg, Herning og Høiriis; ved at grave i den, finde vi vel, at der sjældent og da kun pletviis findes Ahl, at Lyngskjolden er jevn tyk, og at der under denne findes et rødtligt noget leret Jordlag af 5 à 6 Tommers Tykkelse, men tillige at dette nedad bliver mere og mere magert, til det ofte gaaer over i slet og ret Sand; men derhos see vi, at der i faa Alens Dybde næsten overalt viser sig Mergel, blaa Brunkulsmergel af fortrinlig Godhed. Netop hvor vi her staae, er Bakkeformationen endnu svagt bølget, men i Nord og Syd hæve sig store og høie Bakkepartier.

Den lerede Jorbund, som vi igaar traf paa, strækker sig fra Høiriis til Sneibjerg og derfra til henimod Holstebro, og det er ogsaa dette Parti af Bakkeøen, som er bedst bebygget.

Partierne mellem Raasted og Ulfborg i Nordvest, mellem Breining og Thorsted i Vest, mellem Lemb, Hanning og Bølling i Sydvest ere ogsaa mere eller mindre

lerede og derfor godt bebyggede; men Resten af Bakkeøen kan i det Hele taget karakteriseres som indeholdende Sand, der kun er en Smule leret, men dog fri for Ahl, og som er mindre godt skikket til Agerbrug — men fortrinligt skikket til Plantning; thi den mere sandede Deel af Bakkeøen er tillige stærkt bakket, og Læ kan altsaa paa mange Steder med Lethed erholdes.

Vi sige, at Jordbunden er skikket til Plantning, og vi kunne strax henvise til et lille Anlæg lige ved Siden af os, Nord for Albækgaard. Det er ikke meget stort, kun et Par Tønder Land, det ligger ikke i Læ, men lige paa Toppen af en Bakke, der bestryges af Norden- og Vestenvinden, det er ikke udført efter Kunstens Regler, og dog foreligger der et Resultat. Den vestligste Halvdeel er beplantet med Hvidel, som vi tidligere have nævnt som ubrugbar til Hedekulturer, og det vil derfor ikke undre, at denne Deel er totalt mislykket, idet Planterne dels ere udgaaede, dels neppe rage 1 Alen over Jorden; den anden Halvdeel er tilplantet med Rødgran uden Læbelter, og da dens Udstrækning knapt er en Tønde Land, og da Rødgranen, efter hvad vi i forrige Hefte have udviklet, nødvendigviis maa gives Læbelter, ville vi finde, at de yderste Rækker mod Nord og Vest ere fortrykkede og forpidskede; men Bestanden er desuagtet tæt, Intet er udgaaet, og imod Syd og Nord staae Granerne saa rankt og frodigt, som man kan ønske det. Plantningen er c. 15 Aar gammel, og de sidstnævnte Graners Høide er c. 15 Fod, hvilket er Alt, hvad man kan forlange af en Plantning paa et godt Plantested.

Plantningen er imidlertid aabenbart meget for lille; endnu staae $\frac{1}{3}$ Deel af Træerne upaavirkede af Vinden, men efterhaanden som de voxe i Høiden, vil Vinden tage Magten ogsaa fra disse, og om adskillige Aar vil det Hele være en Ruin.

Naar man ikke har store Plantninger her i Vester-

egnen, maa man tye til de smaa, for gjennem disse at udfinde, hvilke Betingelser Jordbund og Vindforholdene stille. Det gjælder da, om at læse rigtigt, og af denne Plantning kunne vi da sikkert lære, at Jordbunden egner sig til Trækulturer, thi ellers kunne de i Syd og Øst værende Graner ikke have staaet saa frodigt, men tillige lære vi, at saa smaa Plantninger af Rødgran ere en Uting, medmindre man kan byde dem meget bedre Læforhold. Lad os plante Hvidgran, Buskfyr, østerrigsk Fyr og Ædelgran i de smaa Hedeplantninger, der mere skulle være til Lyst end til Nytte, vi kunne ogsaa trøstigt anlægge smaa Plantager af Løvtræer i kultiveret Jord, saaledes især af Ask, Elm, Sølvpoppe og Graapiil, men lad os paa denne Bakke især lægge Vind paa store Plantninger, hvor vi da roligt kunne benytte den billige og ellers fortrinlige Rødgran, og lad os indtil videre vælge Plantestederne saaledes, at Læforholdene ere nogenlunde, — da skal et godt Resultat ikke udeblive.

Men Brixhuusbakkerne vinke os, og vi ride derfor nu lige i Nord, tvers over Heden, op paa Toppen af den $\frac{1}{2}$ Miil fjernede Høide. Den raske Ridetour bringer Livsaanderne i Bevægelse og gjør os oplagte, til ret at nyde Udsigten over den smukke Oase, som ligger for os i Nord. Timringby, Møltruphovedgaard, Nøvlingby, Skibildgaard, Ørnovedgaard, Tjørringby, Gjødstrupsø, Vildbjergby, en Mængde isolerede Bøndergaarde og Huse, frodige Enge og gode Kornmarker ligge lige neden under os, i Vest omsluttede af den store lyngdækkede Skovbjergbanke, i Syd af den Hedebakke, vi selv staae paa Modsætningen mellem det milde bløde Landskab, opfyldt med lykkelige Beboere, og de sorte knudrede opadstræbende Bjergformer, den rige Afvexling i Farver, den Ro, der er udbredt over det Hele, Alt bringer os til at henfalde i taus Beundring, til at erkjende, at der er smukt

overalt paa Jorden, selv i Vestjylland, selv i det udskegne Hammerum Herred.

«Og dog kunne vi Mennesker aldrig tilfredsstilles. «Gid der blot fandtes Skov her paa disse Bakker» udbryder En af os, og vi Andre maae give ham Ret; der mangler Eet, og det er Skov; men det er ikke Forsynet, som denne Mangel kan bebreides, det er os selv; thi Bakkerne omkring Brixhuus have alle tidligere været Skov, og de østre Skrænter i Snerlundsdal ned imod Sneihjerg ere endnu af og til kratbevoxede. Det nytter ikke at harmes paa dem, som have huset saaledes med vort Land, vi maa tage fat, ufortrødent og paany og saalænge, indtil Plantningen endelig kommer i god Gang.

Hvad har da Hedeselskabet udrettet i denne Egn? Endnu kun lidet. Oprettelsen af Plantningsinteressentskaber har endnu ingen Fremgang nydt her, i denne nærmeste Omegn, men en god Patriot har dog sat Hedeselskabet istand til selv at paabegynde et Plantningsanlæg. Der kunde være Tale om at vælge mellem Krattet i Snærlunddal og Hjortsballeheden, som vi om Lidt skulle komme til, men da Forhandlingerne med Eierne af Krattet gik istykker paa Grund af Enkeltes for store Fordringer, har Selskabet iaar kjøbt c. 700 Td. Land af sidstnævnte Hede med en tilhørende Agerlod og Bygninger, og Arbeidet vil komme i Gang i dette Foraar. En Begyndelse er saaledes gjort herude, lad os haabe, at det ikke vil vare længe inden Snærlunddal og endeel af de mange andre til Plantning skikkede Heder følge efter.

Noget har Hedeselskabet ogsaa udrettet paa andre Steder. Paa denne samme Bakkeø er der saaledes ved dets Medvirkning oprettet et Interessentskab i Holstebro, som allerede har taget godt fat paa Tilplantning af 100 Td. Land Hede, og et andet Plantningsinteressentskab paa c. 150 Td. Land ved Skarrild er netop kommet istand. Paa Heinsvig - Hjerting - Bakkeøen ved Houborg er Tilplantning

af c. 500 Td. Land paabegyndt, og allerede fremmet betydeligt, og paa Rullesteenssandbakkerne i Øst er Give Interessentskab ifærd med c. 200 Td. Land, foruden at der er under Dannelse et nyt Interessentskab om Tilplantning af c. 300 Td. Land ved Fallitsgaarde. Alle disse Actieselskaber staae i Forbindelse med Hedeselskabet og erholde forstkyndig Veiledning men ogsaa nogen Pengehjælp derfra. Forinden Hedeselskabets Dannelse var der kun 2 større private Plantningsanlæg i Gang, nemlig ved Varde og ved Skophuset, foruden de tidligere ved Viborg nævnte.

Vor Reise fortsættes; vi komme tilbage til Sneibjerg og trave derefter rask afsted 1 Miil lige i Sønder til Hjortsballehøiene. Her ere vi atter paa Toppen af en Høide, men tillige i en endnu næsten urørt Hede paa c. 1 □ Miil. Det Meste af Heden falder mod Kidderisaa, altsaa imod Øst, og da Læforholdene saaledes ere gode, har Hedeselskabet strax henvendt sin Opmærksomhed paa dette udstrakte Areal. Undertegnede Forfatter og Forstraad Bang fra Gjøddinggaard have i Forening nøie undersøgt et Par Tusind Tønder Land af Heden, og Resultatet heraf var, at der kun paa een lille Brink fandtes Ahl, og at Heden forøvrigt overalt havde et lidt leret Sandunderlag, paa enkelte Steder saa leret, at den endog var skikket til Agerbrug; Muldlaget eller Lyngskjolden var forskjellig tyk, eftersom Heden havde været afskrællet eller ikke, og i Forhold hertil stod Lyngvegetationen snart godt, snart daarligt, men i det Hele taget havde Heden Charakteren af at være godt skikket til Plantning, og navnlig fandtes der paa yderst faa Steder stillestaaende Vand eller Surheder, der næst Ahlen ere Plantningens værste Fjender. At Naaletræerne virkelig ogsaa synes om denne Jordbund, kunne vi see af den fornylig omtalte Plantning ved Albækgaard og af 2 smaa unge Plantninger ved Bæslund, tæt herved. De ligge Begge i Læ, den ene er passet

godt, den anden ikke, men Begge afgive de Beviser paa, at Træerne sige «Ja» i denne Jordbund, og vi haabe, at Selskabets større Plantning ogsaa snart skal have sagt et stort «Ja».

Der er imidlertid een Omstændighed ved denne Hede, som tilsyneladende giver den Udseende af at være af meget simpel Beskaffenhed, og det er, at der af og til findes Flyvesandsklitter paa den. Hermed hænger det sammen paa en ganske egen Maade. Hvorledes saa end Undergrunden er, den være leret eller ikke leret, saa er dog Lyngskjolden og Humuslaget altid sandet og let; det kan være vanskeligt at forklare dette Phænomen, men det er nu engang saa; det bidrager til at skuffe den Reisende, idet han i Veisporenes hvide eller graa Sand troer at see Kjendetegnet paa, at han er i en Sandørken, medens han ved at grave blot eet Spadeslag vilde have overbevist sig om, at han gik paa en noget leret Jordart. Men denne sandede Humus er ogsaa Skyld i, at der paa Bakke-ørerne kan danne sig Flyvesand. Naar Lyngskjolden er afbrændt 2 Gange med faa Aars Mellemrum, saa ere de bindende Humuspartikler tilstede i et for ringe Quantum, til at der kan være noget Sammenhæng i Muldskorpen og saa flyver denne bort i en Dybde af c. 1 Fod og samler sig i Klitter, der komme til at bestaae af det gamle forbrændte Muldrag, medens de aabne Pletter aabenbare den egentlige Jordbund. Saaledes kan man efter en Regn, ved at vandre mellem disse Klitter, see disse aabne Pletter overtrukne med en tynd, nylig tørret Leerhinde, i Sandhed et besynderligt Phænomen i en Sandflugt.

Dog, om ogsaa disse Flyvesande kunne skræmme Een og Anden — saa skræmme de ikke Planteurerne. Selve Klitterne, der ere tilgroede med Vidier, Enebær og Lyng, ere til Plantningsbrug det Bedste af hele Heden, og i de aabne Pletter kunne idetmindste Pinus inops lykkes, thi de ere slaaede an paa meget værre Steder. Noget

ganske Andet ere Indresandene i Fladerne, f. Ex. de friske Sande ved Glusted, 1 Miil Nordvest for Palsgaard-plantage, eller de gamle Sande, der fra Fladerne have lagt sig over en stor Deel af en lille Bakkeø, paa hvilken Nørlund ligger, 1 Miil Vest for Glusted. Her er Alt Sand, løst hvidt Sand, hvori Foden synker dybt for hvert Skridt, der tages; her vil man hverken finde Lyng eller Vidier eller Enebær, men kun Marehalm — og dog staae denne Slags Sande med Hensyn til Plantningsspørgsmaalet over de Flader, hvorfra de have deres Oprindelse. I det første Hefte paaviste vi dette, ved at omtale Kumpedalsplantagen, og i Nørlundssandene, et af de tristeste Steder paa Jorden, kunne vi atter finde et lille Beviis derfor. Den forrige Eier af Høiriis formaaede Eierne af Nørlund, til for en Snees Aar tilbage at anlægge en lille Rødgransplantning i disse Sande paa et Sted, hvor der var Læ. Plantningen lykkedes godt og var netop ifærd med at blive til en lille Skov, da der til Nørlund kom en ny Eier, som fik isinde at gjøre Plantagen i Penge. Kort og godt, Vandalismen fra de forrige Aarhundreder gjentog sig paa et nyt Værk, der rigtignok kun var lille, men dog var freddet med Omhu og Kjærlighed, og nu staae kun Granstubbene tilbage; men endnu afgive deres Tykkelse Beviis paa, at Plantning kan lykkes, selv i de magreste Sande, og forsaavidt gjør denne ødelagte lille Plantning endnu Gavn.

Fra Hjortsballehøiene vende vi vore Fjed mod Herning, men underveis kunne vi ikke nægte os den Fornøielse at besøge et Par Brødre i Kollund (Øst for Rind) som nære Interesse og Iver for Plantningen i Heden og tillige have viist i Gjærningen, hvad der selv med smaa Midler kan udrettes. En 1000 Alen vest for Kollund ligger et lille Egekrat, hvoraf dog kun den mindste Deel eies af Brødrene. Resten ligger henad Jorden, tilsyneladende pidsket saa stærkt af Vinden, at Intet vil kunne

tvinge det tilveirs. Ikke desmindre er Brødrene Flø's Krat blevet til en smuk lille Skov, med gode Træer paa 30 à 40 Fods Høide. De have indhegnet og fredet Krattet, tilplantet Hegnet med Piil og Egepurrrer, plantet haardføre Naaletræsarter i Udkanterne, Rødgran i Læstederne, og i denne lille Plantning ville vi finde smukke Ege-, Bøge- og Elmetræer, Ædelgraner og Rødgraner, ja selv et Par store Lindetræer. Op til Plantningen er en lille Have anlagt, fra hvis omhyggeligt dyrkede Qvarterer Brødrene hente os Blomster og Frugter, hvis Godhed og Størrelse bringe os til at gjøre store Øine, og dem, til at lee fornøiet, og i en anden Kant have de ved Hedeselskabets Medvirkning ifjor anlagt en lille Planteskole, hvorfra deels Omegnens Beboere, deels de selv, deels Selskabet ad Aare vil kunne erholde ikke saa faa Planter. Det er kun Lidt det Hele, det er Sandt nok, men naar der ved hver Bondegård var udrettet ligesaameget, saa vilde Vestjylland have et ganske andet Udseende — og saa vilde Resultatet være et meget stort.

Med Ulyst rive vi os løs fra den lille Lystskov, med Vanskelighed opnaae vi at komme bort fra vore Værter, og afsted gaaer det henad den gode Landevei over den brede Knudmose til Herning Gæstgivergaard, hvor vi, efterat have udhvilet de trætte Lemmer og forøvrigt gjort Værtindens Kjøkken Fyldest, sætte os til at raadslaae om, hvorhen vi imorgen skulle vende vore Fjed. Netop imorgen holdes der jo i Nørrevium Landvæsenskommissionsmøde i Anledning af Hedeselskabets Engvandingsprojecter langs Vorgodaa; Gud veed, hvad den strenge Præses for Commissionen vilde sige, hvis vi belemrede Mødet med vor Nærværelse; dog, da den ene af os troer, at kunne indestaae for, at vi nok skulle blive godt modtagne, besluttet det eenstemmigt at kjøre den næste Morgen Kl. 5 over Momhoiene til Nørre Vium, og at lade Lykken raade for Natteqvarteret.

VI. Fra Herning til Vorgoddalen og Skjerndalen.

En kold Taage ligger over Jorden, da vi den næste Morgen stige paa Vognen, vi trykke os dybt ned i de Halmknipper, der udtrykkelig ere forlangte istedetfor Agestole, Morgenpiberne tændes, og Fjællvognen (thi Fjællvogne due ikke ude i Hedeveiene) ruller raslende henad den haarde Chaussee. Vi pasere Sneibjerg, dreie derefter mod Syd til henimod Hjortsballehøiene og kjøre rask ned i den dybe Dal, som ligger mellem disse Høie og Momhøiene. Her afbrydes vor lange Taushed, ved at Kudsken ikke kan finde Veien, der fører op til Momhøiene. Dalen er opfyldt af en Mose, som vi rigtignok paa Grund af Taagen ikke kunne see meget af, men som vi overalt støde paa, naar vi forledet af en eller anden Mosevei villé voe os over den; men tilsidst træffe vi ved en af disse Veie et Nybyggerhuus, hvis Beboere underrette os om, at vi paa denne Vei komme i Bløde, men tillige beredvilligt vise os et andet Spor, som fører os lige op til Høiene. Det var den første Gjenvordighed, der kommer nok flere, men denne Gang kunne vi dog være glade ved, at vi have tabt en Timestid med forgjæves Søgen i Mosen, thi samtidigt er Taagen lettet, og medens vi tale med Huusmanden og hans Kone, viser Bjerget sig mere og mere tydeligt for os, indtil det pludseligt træder klart frem med hele sin mægtige Skikkelse, der naaer mindst 200 Fod op over vore Hoveder. Opstigningen er steil, Bjerget gaaer lige tilveirs, og den Side, der vender imod os, har dybe Slugter, af hvilke vi benytte den ene til Opstigningen; jo høiere vi komme op, des hyppigere afvexler det for os liggende Panorama, og oppe paa en af de 4 Kæmpehøie, som krone Bjerget, overskue vi næsten hele den sydostlige $\frac{1}{4}$ Deel af Bakkeøen. Lige under os

mod Syd og Øst ligger den brede og dybe Dal, hvori Vandaaen løber, og som adskiller os fra den Bakkeryg, hvorpaa Hjortsballehøiene, Baunebjerget, Assing og Troldehede ligger. Vi kunne desværre ikke see over denne Ryg, thi den har næsten samme Høide, som det Punkt, vi staae paa, men vi vide, at det er den sidste Bakke mod Syd, det yderste Dige mod den store Sønderommefflade. Nede i Dalen see vi nu Mosen, som vi før vare i Lav med, strække sig fra Kibækmølle til Tanderupgaard, et gammelt Herresæde, hvor Gravene omtrent ere de eneste Levninger af den fordums Herlighed; thi Godset er borte, Borgen er erstattet ved nogle lave Ladebygninger, og Hovedgaardsmarkerne have i en længere Aarrække været forsømte. Nu synes det, som om denne store Hedegaard, af hvis Jorder endeel ere gode, paany skal blive til Noget, idetmindste tages der atter Fat.

Mosen strækker sig til Kibækmølle, i hvis Mølledam 10 smaa Bække løbe ind, dog først efterat de fleste af dem have overrislet de Slugter langs Foden af Mom- og Hjortsballe-Bakkerne, hvorfra de komme; det er i de sidste Aar, at denne Overrisling, der foretages med megen Ombu, har taget sin Begyndelse, og de tilhørende Arbeider ere endnu ikke fuldendte; Bækkene opstemmes, Vandet ledes langs Slugternes tidligere lyngbedækkede Skraaninger og overvande disse, efterat de ere regulerede med Spade. Arbeidet har kostet mellem 20 og 30 Rdl., og Udbyttet har været 3 à 4 gode Læs Hø, Alt pr. Td. Land. Det første Aar, efter at Vandingen var paabegyndt, gav en af Engene, hvor der Aaret iforveien havde staaet Lyng, allerede saameget Græs, at det kunde slaaes. Nedenfor Mølledammen er Aavandet, thi nu hedder Bækken Vandaaen, atter benyttet til Overrisling paa en Længde af c. 1½ Miil lige til Aaens Udløb i Vorgodaa ved Viumkrog, idet der paa denne Strækning findes 7 Opstemninger, fra hvilke

Vandingskanaler paa $\frac{1}{4}$ à $\frac{1}{2}$ Miils Længde overrisle en Engstriben af 2 à 300 Alens Brede, altsaa et Areal af ialt omtrent 300 Td. Land; dernæst ere de Bække, der flyde i Vandaaen, saaledes Paarupbækken, ligeledes opstemmede, og hele dette smukke og betydelige Arbejde, hvoraf endeel nok skyldes Mølleren i Viumkrog, har derfor iklædt Dalen et meget tiltalende Ydre, som endydermere fremhæves ved Modsætningen i de til den stødende steile, høie og sorte Lyngbakker. Det er atter her Hede vand, som er benyttet, og desuagtet giver den 7de Overrisling ved lige god Behandling ikke mindre godt Udbytte, end den første. Imidlertid lader Vandingen dog Meget tilbage at ønske, Kanalerne have ikke altid passende Fald, og Vandfordelingen er ikke regelmæssigt og sparsommeligt udført, men man kan ikke paa engang opnaae Alt, det, der allerede er udrettet, er et stort Fremskridt, Trangen til at faae Noget endnu bedre føles allerede, og det stakkels Hede vand skal nok om nogle Aar give endnu bedre Resultater.

Ligeoverfor os i Syd naaer Assingbysmarker næsten ned til Aaen, men forøvrigt er Dalen overalt indesluttet af sorte prægtige Bakker, som i høi Grad egne sig til at beplantes. Vi passere endeel af disse Bakker paa vor Vei til Nørre Vium, og navnlig stille vi vor Kours imod Bjørslevhøiene, der ligge paa Toppen af et saa romantisk Landskab, som man vel kan ønske sig. Imod Syd et Par sønderrevne Slugter, der føre til den grønne Vandaadal, og høiere oppe en Fordybning, hvor en Hede gaard ligger begravet, saaat kun Røgen fra Taget røber dens Tilværelse, imod Nord et stærkt couperet Hede landskab, hvori kun et Par Faareflokke tyde paa Liv, og hvori der af og til sees et Egekrat, og imod Vest dette Landskabs Affald imod den smukke Vorgoddal. Overalt finde vi alle Kjendetegn paa, at Heden er god, af og til har en Nybygger slaæet sig til Ro i en af Smaadalene, Mergelgrave og Kløvermarker, disse umiskjendelige Tegn

paa, at Agerbruget kan blive til Noget, mangle ikke, og man har hele Fornemmelsen af, at der her maa kunne udrettes Noget — dog især, at der her maa kunne plantes. Vi have alt nævnt Snærlundsdal og det smukke og store Plantningsterrain fra Hjortsballehøiene til Baunebjerget, og vi kunne nu hertil føie et endnu bedre og smukkere, nemlig den største Deel af Terrainet mellem Momhøiene, Fjeldstervang, Bjørslevknode og Vandaaen, et Terrain, som har en Længde af 1 Miil og en Brede af mindst $\frac{1}{2}$ Miil, og som næsten overalt tilbyder god Plantejord, uden Ahl, fortrinlige Læforhold og intetsteds Surheder. Det er noget ganske Andet, end det Terrain, hvorpaa Kompedals-, Randbøl- og Feldborgplantagerne ere lagte, der jo Alle findes i Fladerne, og Alle plages af Vand, Ahl og Vind. Det er nok muligt, at de dygtige Forstmænd, som ere satte til at varetage disse Plantagers Tarv, ville kunne overvinde Vanskelighederne og faae Træerne bragte tilveirs, men det er sikkert, at de gode Kræfter og store Summer, der ere brugte her, vilde have faaet en ganske anden god Anvendelse, naar Plantningsstederne havde ligget herude paa Bakkeøerne, f. Ex. her mellem Momhøiene og Bjørslevhøiene. Det er paa høie Tid at tage fat herude. Lad dog de gamle Fordomme om Vestjyllands daarlige Beskaffenhed idetmindste ikke afskrække Capitalister og Godseiere fra at undersøge Sagen med egne Øine. Vi sige: Kom selv og see, tag nogle Hedeplantningskyndige med, hør deres Dom, og handl saa derefter; og vi tilføie: Er der Nogen, som af Lyst, til selv at plante i Heden, ønske at faae nærmere Oplysninger, de henvende sig til Hedeselskabet, og der skal derfra blive viist dem al mulig Imødekommen.

Ved Bjørslevkrat, en 1000 Alen i Vest fra Bjørslevgaarden, og atter et Minde om Fortidens Skove, oversee vi Vorgoddalen. Vorgodaa har sit Udspring i Bakkeøens Centrum, oppe under Skovbjerghøiene og løber omtrent

lige i Syd, indtil den efterhaanden optager Bardeaa, Fjels-
stervangaa, Egeriisaa, Skjærbækken, Viumbækken, og Vand-
aaen, indtil den ved Borris falder i Skjærnaa. Det er et
meget betydeligt Vandløb, ved Vorgod fører den om Som-
ren 80 Kbfod Vand i Secundet, og om Vinteren er den
ved Høivande en rivende Flod og aldeles ikke til at pas-
sere. Bakkerne Øst og Vest for Aaen falde i Reglen jævnt
af imod Dalen, men ikke destomindre har Aaen skaaret
sig et dybt Leie i dennes Bund, saa at Aa og Engkroge
ikke indtage nogen stor Brede (høist et Par Hundrede
Alen) og næsten stadigt begrændses af lodrette Skrænter
paa 20 à 50 Fods Høide, der hvert Aar paavirkes af
Aaens Høivande. Tilløbene til Vorgodaa ere mere eller
mindre benyttede til Overrisling, men nedenfor Chausseen
er selve Aaen endnu ikke opstemmet, skjøndt der i over
20 Aar har været arbeidet herfor. Dog, deels kunde
Enighed ikke tilveiebringes, deels famlede man med Hen-
syn til, hvorledes der skulde tages fat, og først nu,
efterat Beboerne have henvendt sig til Hedeselskabet er
det lykkedes at bringe Sagen igang. Selskabet har nivel-
leret og projecteret tre Kanaler, som findes indtegnede
paa Kortet, holdt Møder med Beboerne, samlet dem i 3
Interessentskaber, eet for hver Kanal, og skal jo netop
idag have sat Stempel paa disse Anlæg ved at lade en
lovlig Landvæsenskommission afgive Kjendelse, om Anlæ-
gene bør nyde Fremme eller ikke. Hver af Kanalerne
ere c. 1 Miil lange og begynde med en Brede af respek-
tive 20, 15 og 10 Fod; det Areal, som de skulle bevande
vil udgjøre c. 400 Tdr. Land, og dette Areal vil kunne
blive større, naar Deeltagerne i Interessentskaberne og
Kanalernes Brede forøges, og naar Kanalernes Antal ud-
vides, thi der er Vand nok i Aaen. Aavandet er fortrin-
ligt, thi det er noksom prøvet ved de mange Strømhjul,
som Beboerne langs Aaen hidtil have benyttet, til at over-
vande deres Enge; disse Hjul give imellem $\frac{1}{2}$ og $\frac{2}{3}$ Kbfod

Vand i Secundet, og ved hvert kan der vandes forsvarligt et Par Tønder Land; dog ofte udstrækkes Vandingen til 5 endog 10 Tdr. Land, men saa faaer Arealet rigtignok ogsaa kun en «Srint» Vand, og Udbyttet bliver derefter. Udbyttet af de godt vandede Enge ved Vorgodaa er omtrent 4 gode Læs Hø pr. Td. Land. Men Strømhjulene have kostet for meget, Strømmen har af og til borttaget dem, om Efteraaret, Vinteren og Foraaret maa Vandingen ophøre, hvis man ikke vil risikere sit Hjul, og der er nu neppe en eneste Eier, som jo ikke længes efter at faae Hjulvandingen erstattet med Kanalvanding.

Vi ere imidlertid naaede ned til Nørre Vium, hvor Mødet holdes i Skolelokalet, og hvor Formanden i Commissionen udtaler sin Glæde, over at see Saamange, der af Interesse for Hedesagen have begivet sig ud i denne fraliggende Egn; han og Commissionens øvrige Medlemmer vise os beredvilligen de alenlange Kort og Overeenskomsterne mellem Interessenterne indbyrdes, og vi faae Indtrykket af, at de forberedende Arbeider, der alt ere udførte, ikke ere Bagateller; vi høre nu tillige, at Enhver, som har Noget at indvende imod Kanal anlægene, skal melde sig senest idag til Commissionen, at der kun har været 2 Mænd fra Vorgodby, som have nedlagt Protest, fordi den ene af Opstemningerne vilde beskadige deres Enge, men at Commissionen alt har afgivet sin Kjendelse til Fordeel for Anlægget, som saaledes vil komme til at nyde Fremme.

Glæden er ogsaa stor hos de om os staaende Beboere, de ønske kun at tage fat paa Arbeidet jo før jo hellere, men de 2 Mænd, hvem Kjendelsen er gaaet imod, sætte dog en lille Stopper for deres Glæde, ved at appellere deres Sag for en Overlandvæsenscommission; — og saaledes staaer virkeligt ogsaa Sagen for Tiden. Alt er parat til at tage fat, saasnart denne sidste Kjendelse kan

falde; at den vil falde til Gunst for Anlægene, derom kan der ikke være Tvivl, og den vil heller ikke lade ret mange Maaneder vente paa sig. Vorgoodaa fører heller ikke andet end Hedevand, men kom til Beboerne og fortæl dem, at det er en reen Indbildning, naar de troe, at det Slags Vand kan fremkalde Græs, og de ville svare Dig, at saa maa ogsaa Qvæget, som Du seer ude paa Marken være en Indbildning, saa maa hele Byen, hele Tilværelsen i Vorgoddal være en Indbildning, thi den er først og fremmest støttet paa Høudbyttet fra Engene langs Aaen. Ere de meget godmodige, saa ville de tillige vise Dig, at enkelte af Engkrogene ere aldeles lynggroede, blot fordi de ikke ere vandede, medens de tilstødende Engkroge, der bestaae nøiagtigt af den samme Jordbund og ligge under ganske samme Forhold, — staae fulde af duftende Høstakke, — blot fordi et lille Strømhjul har løftet Aavandet op paa dem.

Dog, herude behøve vi ikke at nære Bekymring for, at Hedevandet ikke skulde være til Nytte, thi Alle ere som gale efter at faae fat paa det; vi kunne derfor med en god Samvittighed ansee den Ting som givet og beskjæftige vore Tanker med Noget, der hidtil har stillet sig som mere tvivlsomt, nemlig, om vi kunne faae Natteqvarteer eller ikke. Men Sognefogden har allerede paa vor urolige Holdning mærket, hvad der er iveien, og hans venlige Tilbud, om at stille 3 Stuer til vor Raadighed, modtage vi med Glæde. Hvis dette ikke skulde kunne forslaae, saa ere Naboerne hans gode Venner, og, jeg kan troe, vore med.

Mærket begynder at melde sig, Kommissionen skilles ad, for at drage hjem, enhver til Sit, og vi drage ind til Niels Østergaard, hvis Hustru længe har ventet os med det Bedste, Huset formaaede. Ænderne og Kartoflerne forsvinde med en forbausende Fart, Rødgrøden

ligesaa, Kaffen og Piberne komme frem, og vi takke Skjæbnen for at være slupne ind i en saa god Havn.

Sognefogden kommer nu ind med sin Pibe for at høre Nyt fra os; men det bliver nok ham, som kommer til at fortælle, thi vi ere ikke oplagte til at tale efter saa lang en Reise, og desuden ere vi ikke komne herud, for at give, men for at samle. Lad os da høre, hvad han har at berette om Forholdene her paa Heden, der interessere ham fuldt saameget, som os:

I det forrige Aarhundrede var Vorgoddalen et bedre Land end i Begyndelsen af dette, det fremgaaer af endeel gamle Papirer, som Niels Østergaard har gjennemgaaet, og som udvise, at Qvægbesætningerne vare forholdsviis store, idet f. Ex. den Gaard, som vi ere i, dengang holdt en Snees Kreaturer, medens dens Besætning efterhaanden aftog, saa at der i 1835 kun holdtes 8. Dette forklarer Sognefogden saaledes, at Aaen efterhaanden har skaaret sig dybere og dybere ned under Engkrogenes Overflade, og at disse derfor istedetfor at holdes fugtige og give Græs, bleve tørre og gave Lyng; det er ogsaa vitterligt, at Aaen nu ligger 6 à 8 Fod under Engene, og at de af disse, som ikke overvandes ved Strømhjul, ligge i Lyng. Dalens Beboere stode i Begyndelsen af dette Aarhundrede ifærd med at gaae tilgrunde, da de besluttede sig til ved Kunst at raade Bod paa, hvad Naturen nægtede dem, nemlig til at vande, og dette bragte hurtigt en Forandring i Tingene. I Vorgodaa anbragtes efterhaanden 24 Strømhjul af 6 à 7 Alens Høide, hver forsynede med Skovle, som dreves rundt af Strømmen, og med smaa Kasser, som modtog Aavandet og atter afgave det til Trærender, der førte det ind paa Engene. Resultatet var over Forventning godt, men da hvert Hjul kostede 300 Rd., og da det jevnligt maatte repareres og fornyes, og da endelig Hjulene trods deres store Mængde ikke forsløge til at vande Alt, hvad man ønskede, fik man for en Snees

Aar siden Øiet op for, at Vandingskanaler vare det, som Egnen trængte til. Der blev talt og forhandlet. Meget herom, Autoriteter og Engvandingskyndige bereiste oftere Dalen, men der kom Intet ud af den hele Sag, og Beboerne havde for faa Aar tilbage været lige ved at opgive det Hele. Derfor var Glæden over, at Hedeselskabet havde taget Sagen i sin Haand, stor, og det saameget mere, som det fra det Klassenske Fideicommis havde sikret sig en Hjælp af 10,000 Rd. til Engvandingsforetageren i Heden, af hvilken Sum Hedeselskabet antog, at c. 1500 Rd. vilde falde de tre Anlæg ved Vorgodaa tilgode. Sognefogden selv havde ingen personlig Interesse af, at disse Anlæg bleve fremmede, thi hans Enge bleve vandede paa anden Maade, og han opfordrede os til imorgen at tage dem i Øiesyn.

Dengang han kom til Gaarden i 1835 holdtes der, som sagt, kun 8 Høveder, Enge var der næsten Intet af, men Vand havde han heldigviis nok af, dog ikke i Vorgodaa, men i Viumbæk, et lille Vandløb, der falder i Aaen tæt ved Byen. En stor Deel af Lyngheden paa begge Sider af denne Bæk tilhørte ham, og han besluttede sig til at benytte Bækvandet. I 1838 toges der fat paa Arbeidet, og i 1842 var hele den nedre Deel af Viumdal, c. 30 Tdr. Land, overrislet. I 1852 opstemte han Bækken paany nedenfor den første Opstemning og ledede Vandet ind paa de tørre Engkroge, han eiede langs Vorgodaa, ialt c. 20 Tdr. Land. Vandmassen i Bækken var efter Hedeselskabets Maaling om Somren c. 5 Kubikfod i Sekundet, og da Vandet toges 2 Gange, kom der altsaa c. $\frac{1}{5}$ Kbfod Vand i Sec. pr. Td. Land, hvilket var temmelig lidt, efter hvad man almindelig antog, og det forholdt sig ogsaa saa, at han godt kunne bruge mere Vand, naar han blot havde det. Imidlertid havde Høudbyttet været meget lønnende; paa de c. 50 Tdr. Land Eng, han saaledes havde skabt, hvor

der før kun stod Lyng, høstedes der det ene Aar med det andet 130 à 140 gode Læs godt Hø, og denne Omstændighed havde bragt en stor Forandring i hans hele Avlsbrug. Senere var han kommen paa Tanke om, at de store Arealer Hede, han eiede Vesten for Byen, henhænge til ingen Nytte; han havde derfor solgt denne Hede i Smaaparceller, hver med et lille Stykke af den nyskabte Eng, og til Dato havde han solgt for c. 10,000 Rd. Hede og Eng, foruden at han endnu havde Halvdelen af Engen i Behold og holdt en Snees Høveder paa Gaarden. Han vilde derfor raade enhver Hedebonde til at benytte Hede vandet til det Yderste, og han havde en lang personlig Erfaring for, hvad der herved kunde udrettes.

Efterhaanden som Sognefogden paa sin rolige Maade kommer frem i Beretningen om disse Arbejder, føle vi, at vi ikke alene ere komne ind til en god Vært og Værtinde, men at vi ogsaa ere hos en Mand, hvis Dygtighed og Udholdenhed man maa have Respect for, og ved senere at samtale med andre Beboere, erfare vi, at det tildeels er ham, der stadigt har holdt Liv i det store Kanaliseringsspørgsmaal, og at Niels Østergaards Ord overhovedet og særligt i Engvandingssager ikke ere løs Tale.

Den næste Dag tage vi til Viumdal, en i Bakkerne indskaaren Kløft, paa hvis Skrænter Sognefogdens Vandingskanaler ligge høit op over Dalens Bund, indtil de efterhaanden, og længere oppe i Dalen samle sig i en lille Dam, fremkaldt ved en Jorddæmning, der er lagt tværs over Bækken. Arbejdet har været betydeligt, paa eet Sted er Kanalen indskaaren i en 40 Fod høj, steil Skrænt, som det har været nødvendigt at beklæde med Steen. Resultatet er unægtelig smukt; af og til ligger endnu en lille lyngdækket Knop inde i Engene, fordi Vandet ikke har kunnet naae derop, og fortæller om, hvorledes det Hele har seet ud for faa Aar tilbage. Ved at komme høiere op i Da-

len, see vi, at der endnu er langt til Bækkens Kilder, c. 1 Miil, og Sognefogden fortæller os da, at denne Deel af Bækken heller ikke er ubenyttet, at Vandet bliver opstemt og afbenyttet 6 Gange, forinden det tages i Brug af ham, og at Vandet saa langt fra taber i Godhed ved den ide- lige Afbenyttelse, at det tvertimod giver meest Hø paa hans, de nederste og sidste Enge. Det varer ikke længe, inden vi overbevise os om Rigtigheden heraf, thi jo nær- mere vi komme til Bækkens Udspring, en Hedemose, des tyndere og slettere er Græsvæxten; Vandet, som forøvrigt benyttes lige op til Mosen, vinder kjendeligt mere i God- hed, ved efterhaanden at udluftes og befries fra sine jern- holdige Bestanddele, end det taber i Godhed, ved at af- give Stoffer til de Enge, det overrisler, og det samme Resultat ville vi ofte kunne see, f. Ex. ligeoverfor ved Skjærbækken, ved Vandaaen, ved Halleraa m. m.

Noget af det, der har interesseret meest ved Vium- dal, er, at den vandede Jordbund er alt Andet end god; den er endog af og til ahlholdig, uagtet vi ere paa Bakke- øen. Vi finde nu ogsaa, at Vorgodaaens nærmeste Om- givelser, den nedre Deel af de jevnt faldende Bakkeskraa- ninger, hyppigt indeholde Ahl, og at der under Ahlen fin- des magert Sand, men saasnart vi ere komne en 1000 Alen fra Aaen, ofte mindre, har Heden atter samme gode Charakter, som paa den øvrige Deel af Bakkeøen. Denne Omstændighed, som vi ofte ville gjenfinde langs hvert af de større Vandløb i Bakkeøen, maa vistnok hidrøre fra, at det stadige Tilløb af Vand til Aaen tilsidst maa have ndslikket Leret af Jordens Overflade og kun ladet det tørre Sand tilbage, ialtfald er det nu eengang saa, og man bør derfor vogte sig for at vælge Plantningsterrainer altfor nær ved Aaløbene i Bakkeøerne, uagtet man her har det bedste Læ. Agermarkerne ligge i Reglen paa denne slette, mere ahlholdige Stribe langs Aaen, fordi Gaardene ligge dernede, hvor Engene ere.

Vi spørge Sognefogden, hvad han troer om Træplantning herude i denne Egn, men her mærke vi, at han ikke er rigtig hjemme. Interesse mangler ikke, men det viser sig, at han kun har plantet Lidt i nogle ahlholdige Skrænter langs Aaen, og at det, der er groet, er endnu mindre. Hans Nabo har været noget heldigere; han lod vel ogsaa plante paa en ahlholdig Bund, tæt ved Aaen, men lod Stykket først kulegrave, og Granerne ere slaaede godt an, tilmed fordi de have Læ. Endelig har en tidligere Eier af Egeriismølle tilplantet henved en Tønde Land, ogsaa simpel Bund ved Aaen, og med Omhu fremtvunget en ganske smuk Granplantning i Læ af nogle høie Bakker; mindst Halvdelen af denne Plantage er ahlholdig, men Ahlen maa være blevet grundigt gjennebrudt ved Hullegravningen; Træerne, der holde en Høide af c. 30 Fod, tage sig godt ud med Lyngbakken paa den ene og en smuk Vandingseng paa den anden Side. Hos Trap findes anført, at denne Plantning er udgaaet, hvor den stod paa Ahl og kun er lykkedes paa Engbunden; det er urigtigt. Intet Træ staaer lavere end en halv Snees Fod over Engen, og alle Træerne staae paa en Sandskrænt, der som sagt for en stor Deel er ahlholdig.

Da vi nu ere komne saalangt, kunne vi ikke nægte os den Fornøielse, fra Plantningen at bestige den Bakke, ved hvis Fod den ligger; underveis grave vi af og til i Jorden og opdage, at den gode Møller vilde have gjort betydeligt bedre i at holde sig noget længere borte fra Engen med sin Plantage; thi en hundrede Alen fra Engen er Jordbunden af en ganske anden god Beskaffenhed, nemlig dyb Muld og leret Sandunderlag uden Ahl, og dette fortsætter sig, til vi komme op paa Toppen, og videre paa den anden Side; — Ahl ville vi ikke mere finde. Noget af, førend vi atter skulde støde paa et større Aaløb.

Her paa Toppen af Egeriis Banke, der ligesom næ-

sten alle Bakketoppe er prydet med Kæmpehøie, have vi igjen en storartet Udsigt. Nærmest omkring os Ragheden, atter et tildeels fortrinligt og næsten urørt Plantningsterrain paa en 1000 Tdr. Land. I Nord, Nordvest og Nordost et udstrakt, halvtopdyrket, bølgeformigt Landskab med den store afbrændte og tildels sammenføgne Timringhede til Baggrund, paa hvis Top Skovbjerghøiene ligge. I Øst vore gamle Bekjendte, Momhøiene, Hjortsballehøiene og Bjørslevhøiene, og i Syd see vi lige ind i Vorgoddalen til dens Udløb i Fladen ved Borris og videre frem, saa langt Øiet kan række, over den umaadelige Sønderommefflade til det langt, langt borte skimter en Række Høider, som, vi vide, maae være Heinsvigknuden, 6 Mile fra os i lige Linie.

Vi vende tilbage til Nørre Vium, tage Afsked med vor Vært og Værtinde, og beslutte os til at aflægge et lille Besøg hos Beboerne langs Skjernaaen, Jyllands vandrigste Flod. Veien lægge vi over Viumkrog, for tillige at see noget mere af Vorgodaa. Neppe have vi kjørt et Kvarteerstid, førend vi paa den modsatte (Aaens venstre) Bred opdage i Skrænterne mørke Striber, som tyde paa Brunkul. En lille Pram eller Baad, vi faae fat i, fører os derover, og vi finde da, at der paa en Længde af c. $\frac{1}{4}$ Mil af Aaen af og til findes Tegn til betydelige Brunkulslag; desværre ligge de som oftest i Vandgangen, dækkede af høie Skrænter, men Mægtigheden turde være stor, og Boniteten er særdeles god, idetmindste efter de Prøver at dømme, som vi forskaffe os.

Ved dernæst paa vor videre Vei at undersøge Mergelgravene, ville vi stadigt gjenfinde det blaa skifrede, glimmerholdige Brunkulsmergel, dækket af 1 á 2 Alen gult Leer eller af leret Sand. Ved Kidderisaen, der ligesom Vorgodaa falder i Skjernaa, og som vi forleden overskredte ved Bæslund, findes ogsaa disse sorte Striber i Bakkeskrænterne mod Aaen, og vi træffe saaledes over-

alt her i Skovbjerg-Bakkeøen sikkre Kjendetegn paa, at Brunkulsformationerne ligge Overfladen meget nær.

Udfor Viumkrog faae vi et ypperligt Blik paa Vesterhede, et stort, uopdyrket Bakkeparti paa 3 à 4000 Tdr. Land, som falder omtrent 150 Fod fra Nordvest til Sydost og altsaa ligger fortrinligt i Læ. Denne Hede, der ogsaa er ahlfri og godt skikkaet til Plantning, kunne vi nu føie til den Række af gode Plantesteder, vi alt have fundet paa vor Vej. Ved Viumkrog kjøre vi gennem Vandaaen, og begynde derefter saa smaat at kravle op ad den Bakkeryg, som ligger mellem denne Aa og Skjerna, og som naaer herfra til Hjortsballehøiene. Vi træffe her ganske samme Jordbund, som paa de andre Bakkekuder i Skovbjergbakkeøen, nemlig nærmest Aaen af og til ahlholdige magre Sandpartier, men dog altid af ringe Udstrækning, forøvrigt overalt en jevn og god Muldskorpe med leret Sandunderlag, saaledes at Undergrunden er fedest lige under Mulden. Ogsaa her træffe vi jevnlig paa Mergelgrave og Leergrave, ogsaa her kunne de enkelte Nybyggere fremvise smukke Kløvermarker. Paa denne Ryg møde vi tillige jevnligt Gyvelen, der om Foraaret opliver Heden med sine gule Blomster, og som er et aldeles sikkert Tegn paa, at Heden er god. Vi kunne derfor ogsaa her tage alle de Hedepartier, som ligge i Læ for Vest- og Nordenvind, til Indtægt for vor Samling af særligt gode Plantningssteder, og vi fremhæve Trolldhede og den største Deel af Hederne mellem Assing, Felding, Skarrild og Arnborg, ialt mindst 5000 Td. Land. Tæt ved Skarrild ligger Hjöllundkrat, et Egebuskads paa en 150 Tdr. Land, hvor det er lykkedes Hedeselskabet at danne et Interessentskab med det Formaal at kjøbe og tilplante dette smukke Krat, om hvilket en paa Egnen boende og meget gammel Mand har fortalt, at det i hans Faders Tid havde en 10 Gange saa stor Udstrækning, som nu. Der er heller ikke levnet stort Andet end den Deel, der ligger

paa Præstens Hede, Resten af Krattet er Fællelseieendom og saa grundigt eftergaaet med Øxen, at man netop endnu kan see, at der har været Krat.

Paa vor Vandring langs Toppen af Bakkeryggen fra Viumkrog til Arnborg have vi hele Tiden den store Sønderommeflade for Øie, dybt nede under os, langt borte begrændset af høie Bakker, som høre dels til Aadum-Varde Bakkeøen deels til Heinsvig-Hjertingøen og deels til de i Øst gaaende Rullestensbakker. Vi have alt tidligere omtalt hele denne Flades sørgelige Udseende, og skulle her kun nævne et Par Undersøgelser, foretagne lige i Grændsen mellem Bakkeø og Fladerne. Udfor Hjøllundkrat blev der saaledes gravet en Snæs Alen ovenfor Bakkeøens Fod, altsaa paa Bakkeskraaning, og her fandtes under Lyngskjolden et Par Fod leret Sand uden Ahl og derunder fed gul Leer. En hundrede Fod fra Bakken, altsaa i Fladen, fandtes derimod under Lyngskjolden og Blysandet c. 1 Fod Ahl og derunder det magre gule Fladesand, uden at dettes Bund kunde naaes. Den Grændse, som saaledes Overfladeforholdene antydede mellem Bakkeø og Flade, viste sig derfor ogsaa at være en skarp Grændse mellem forskellige Formationer. En anden skarpere Grændse mellem disse fandt vi ved Allergaard, hvor der netop i Skjellet mellem Bakkeø og Flade var anlagt en Mergelgrav. — Medfølgende Tegning angiver et Snit gennem denne Grav. Selve Bakken har lige under Lyngskjolden gult Leer i 6 Fods Dybde, og derunder blaa Mergel, der ligger i Striber parallele med Bakkeskraaning, og som tilmed strækker sig ned under Fladen. Denne dannes derimod af horizontale Lag, nemlig under Lyngskjolden c. 2 Fod Sandahl og derunder det almindelige gule magre Fladesand.

Fladen langs med Bakkeøens Fod er imidlertid ikke lyngdækt, tvertimod er den næsten overalt opdyrket og tæt bebygget, thi den mægtige Skjerna ligger lige un-

der os omgiven af brede Enge, der bære Agerbruget paa de ellers magre Jorder. Ogsaa denne Aa har efterhaanden gravet sig dybere og dybere ind under Engenes Overflade, og denne vilde nu næsten overalt henligge i Lyng, hvis Beboerne ikke ligesom ved Vorgodaa havde benyttet de tilstrømmende Smaabække og endeel Strømhjul til at overvande Engkrogene. Denne Engvanding er imidlertid ligesaalidt her, som der, tilstrækkelig til at tilfredsstille Behovet, mange Planer ere i de sidste 20 Aar dukkede op, for at raade Bod derpaa, og iblandt Andet lod Christian den Ottende foretage et omhyggeligt Nivellement af Skjernaadalen, dog Alt uden at et praktisk Resultat kunde fremkomme.

Ifjor henvendte Beboerne af Arnborg, Skarrild og Borris Sogne sig til Hedeselskabet med Anmodning om, at det vilde tage Sagen i sin Haand, og det har derfor nu projecteret 3 Kanalanlæg, som findes indlagte paa Kortet, nemlig en fra Holtum til Arnborg paa c. 1 Miils Længde og med en Begyndelsesbrede af 20 Fod, en fra Arnborg til Borris Sogn paa c. 2 Miils Længde og med en Begyndelsesbrede af 30 Fod, begge paa Aaens nordlige Side, og endelig en Kanal paa den sydlige Side af Aaen fra Sandfuldgaarde til Hesselvig paa c. 1 Miils Længde og med en Begyndelsesbrede af 20 Fod. Af disse Kanalanlæg har tillige det andet og største, der er anslaaet at vilde bevande c. 600 Tdr. Land, været Gjenstand for nærmere Forhandling med Beboerne. Et Interessentskab er oprettet, en Landvæsenscommission har paa lovlig Maade undersøgt Forholdene og givet sin Kjendelse for, at Anlægget maa nyde Fremme, Hedeselskabet har lovet at ville arbeide hen til, at Noget over 2000 Rd. tilskydes Interessenterne af den Sum, det klassenske Fideicommis har stillet til Selskabets Disposition, den Modstand, Anlægget fandt hos enkelte Beboere, er endelig i de sidste Dage bleven overvunden, og der staaer saaledes kun til-

bage at udvirke Ministeriets Approbation, hvorefter Arbeidet vil blive paabegyndt. Anlægget skal bekostes og styres af Interessenterne selv, men Hedeselskabet har dog tilbudt at afholde Udgiften til teknisk Veiledning under Udførelsen, ligesom det har afholdt alle Udgifterne til Forarbejderne og Projekteringerne.

Dette store Kanalanlæg vil forhaabentlig faae en meget betydelig Indflydelse paa hele Agerbruget i Egnen, og denne Omstændighed samt Beboernes egen Overbeviisning om Vandingens uimodsigelige Nytte har gjort det muligt for Selskabet, at bringe saamange Deeltagere (circa 50) under een Hat, ligesom Selskabet paa den anden Side af samme Grunde heller ikke er meget tilbage for de ikke ubetydelige Udgifter og det ikke ringe Arbeide, som den nu tilveiebragte Ordning har foranlediget.

Afslutning af Overeenskomster om de to andre nævnte Kanalanlæg ved Skjernaa er endnu ikke paabegyndt, men ad Aare vil det vel ogsaa lykkes at komme til et Resultat her.

Vi dvæle et Øieblik ved Skarrild Præstegaard, for at bese Haven, som allerede langt borte har tiltrukket sig vor Opmærksomhed. — Den er just ikke stor, men Træerne have naaet en betydelig Høide, 40 à 50 Fod, og yderst imod Vest og Nord finde vi, at store Elmetræer og Sølvpopler ikke have givet sig for Vinden, medens nogle canadiske Popler, der ogsaa staae i Udkanterne, ere ifærd med at gaae ud. — Inde i Haven lægge vi Mærke til nogle Ege, deriblandt navnlig et smukt Træ, som den tidligere Præsts endnu levende Enke, Fru Christjansen, for 28 Aar siden bragte til Stedet i en lille Urtepotte. En Forstmand har undersøgt det og udsagt, at det indeholder flere Kubikfod Ved, end en almindelig Eg af samme Alder i en jevn god Skov paa Østkysten.

Solen staaer allerede lavt paa Himlen, og vi skynde os derfor atter op paa Vognen, for at naae det fjernt-

liggende Breininggaard, hvis Eier vi have lovet et Besøg. Vi komme til Vorgod, inden det bliver mørkt, og følge saa den gode Chaussee indtil en Fjerdingsvei fra Gaarden, hvor vi blive modtagne paa det Hjerteligste.

VII. Fra Breininggaard til Tarm.

Hvor smukt er der ikke ved Breininggaard; stil dig en klar Foraarsmorgen paa en af Lyngbakkerne Sønden for den Dal, hvori Gaarden ligger, og du vil have for dig en prægtig lille Skov, hvis Bøge med deres lysegrønne Løv bringe dig til at troe, at du er et eller andet Sted i Sjælland. Ved Skoven en Eng, ved Engen en Mølledam med en klapprende Mølle, bag Skoven Tagene af det gamle Slots Hovedbygning, tilvenstre en venlig Landsby med sin Kirke, tilhøire Hovedgaardsmarken, det Hele omfattet af en Halvkreds af brune Lyngbakker, en Ramme, der hæver sig høit i Veiret, som var det af Glæde over det herlige Maleri, den indeslutter. Sæt dig en Sommeraften udenfor Voldgraven under et af de kolosale og smukke Elmetræer, som pryde Indkjørselen, og hvis Skygge nu berører de ærværdige Bygninger med Kampesteensornamenterne, og lyt saa til det forbirisende Kildevæld. Det vil fortælle dig om den Tid, da Munkene eiede Gaarden, om den Tid, da Langerne lod den opbygge af Nyt og Gravene anlægge vistnok til liden Glæde for Hovbønderne, om de Forsøg, som Borgherrerne her førend andetsteds gjorde paa at hæve Hoveriet, om at Bønderne endelig i 1769 købte Godset, og at det siden den Tid er gaaet tilbage med Slottet, idet den ene Fløi og det ene Taarn er nedrevet, og Resten ikke alene bruges til Boliger men ogsaa til Kornloft og Melkestue, ja at selve Kildevældet

har maattet deeltage i Slottets Nedværdigelse, ved selv at drive Hjulet til Kjærnemaskinen. Men Kilden vil ogsaa fortælle dig om de store smukke Egetræer, som for Trehundrede Aar tilbage huggedes i Omegnens mange Skove og slæbtes herved til Gaarden, hvor du endnu kan finde dem i Ladens og Gaardens Træværk; den vil sige dig, at tidligere kunde den fra sit Udspring see en stor Skov lige i Øst, men nu er det kun et lille Krat; den vil med Suk fortælle dig, at Lystskoven omkring Gaarden er den sidste Rest af den tidligere udstrakte Skovvegetation, men den vil ogsaa tilhviske dig, at den stoler paa Nutiden, thi Gaardens Eier er den Første i mange mange Aar, som har plantet istedetfor at hugge.

Eller, hvis du ikke holder af Kildevæld og Skovduft, tag saa et Par gode Træsko paa og gaae med Forpagteren ud i Stalden og ud paa Marken, hør hans Fortælling om, hvorledes en stor Deel af Marken er blevet indtaget fra Heden i den nuværende Eiers Tid, skaf dig at vide, hvormange Køer og Faar der holdes paa Gaarden, og du vil vistnok faae Indtrykket af, at der dog kan bringes ikke saa Lidt ud af Heden.

Men maaskee Gaarden og dens Mark og Skov ligger paa en særlig lille god Plet; thi saa kan den jo blot have Interesse som en smuk Undtagelse fra den sørgelige Regel, Ufrugtbarhed. Nei! Heden er overalt god i Omegnen; den Hede, hvoraf Hovedgaardsmarken er indtaget, er ikke stort bedre, end den omliggende; Breininggaards Jord er ikke en Undtagelse, den er omtrent Reglen for denne Omegns Bonitet, og det er kun en Række uheldige og ulykkelige Perioder, der her, som andetsteds, have bevirket, at Egnen har faaet Hedens hele sørgelige Udseende med Undtagelse af den lille Rest omkring Slottet.

Vor Vært vil føre os rundt til Gaardens Seeværdigheder, men vi bede om at komme ud til Krattet $\frac{1}{2}$ Mil

fra Gaarden. Det er maaskee 100 Tdr. Land stort, bestaaer meest af Egepurrrer, men ogsaa Røn, Caprifolium, Bregner, Enebær, Anemoner, Blaabær o. s. v. trives deri. Dog træffe vi ogsaa paa Andet. Vi finde Sauggrave, hvori Skovens ranke Træer forlængst ere blevne omskabte til kourante Handelsvarer, vi finde Levninger af Ege-Træstubbe, hvorpaa kun Veteraner kunne have staaet. Ja nu mærke vi, at Kilden havde Ret. Gid den ogsaa maa have Ret i, at det vil lykkes Nutiden atter at fremkalde Skove.

Ved at vende tilbage til Gaarden møde vi en Vildand, som sniger sig gennem Lyngen med en stor Flok Ællinger, den nylig har udruget oppe i Heden. Den skal nok ned til Gaardens nærliggende Mølle-dam, den eneste Indsø i lang Afstand, men for Ællingerne maa dette være en lang Vandring, thi hver Lyngqvist er for dem et Træ, der staaer i Veien, hver Steen et Bjerg, der skal omgaaes. Af os have de Intet at frygte, Anden strækker vel af og til ængsteligt sin lange Hals op over Lyngen, men denne Speiden gjælder mere en Hund, som kommer drivende henad Hedestien formodenligt fra et eller andet venskabeligt Besøg paa en Nabogaard.

Det varer ikke længe, inden Hunden trods vor Kalden sætter efter Anden, Ællingerne forsvinde sporløst under Tuer og Smaabuske, Anden sætter tilveirs med tunge Vingeslag, og lader sig kort efter falde ned i Lyngen en Hundrede Alen fra det Sted, hvor Ællingerne ere. Hunden er nær ved at naae den, men saa stiger den paany, lader sig atter falde, og saa fremdeles, idet den stadigt og efterhaanden lokker sin Forfølger længere og længere bort, indtil den pludseligt svinger sig høit op i Luften, og kort efter kommer tilbage til sine Unger, medens Monsieur Pudel stadigt seer op efter den forsvundne Fugl Phønix.

Vi vide nu, at den unge Børneflokk er i en omhyggelig Moders Hænder, og ved vor Tilbagekomst til Gaar-

den forskrække vi Værtinden med den Meddelelse, at hun snart kan vente Fremmede mindst en Snees Stykker; men da hun hører, hvem det er, faae vi at vide, at hun i flere Dage har ladet spørge, om Vildanden ikke skulde være kommen til Dammen med sine Ællinger, og at det altsaa er en gammel Bekjendt, som er alt andet end uvelkommen.

Den næste Morgen lægge vi Veien om ad Hover, hvorfra vi kunne øine Klitterne og Vesterhavet. Touren gaaer over Bakker og Dale, snart opdyrkede, snart endnu henliggende i Lyng, men overalt med god Jordbund uden Ahl og med et noget leret Underlag. Gode Plantningssteder træffe vi nok af, thi Terrainet fra Breining til Hover falder i det Hele imod Øst, og nogle af disse Partier ligge saa fortrinligt for Vinden og have en saa indbydende Lyngvæxt, at man kunde fristes til strax at begynde paa at plante. Ved Hover komme vi op paa den sidste Bakke i Bakkeøen og see nu under os et aldeles fladt liggende Land, der i en Bredde af 1 Miil strækker sig ud til Ringkjøbing Fjord, bag hvilken Klitterne ligge, og atter bag disse drøner Vesterhavet os imøde. Her have vi altsaa Enden paa Bakkeøen, fra nu af forsvinder Alt, hvad der kan kaldes Læ, og Vestenvinden pidsker derfor med en Voldsomhed, som vi ikke hidtil have mærket. Langs Bakkeøens Fod har den henkastet en Masse med Marehalm bevoxede Sandklitter, de saakaldte Hover og Sjørup Sande, og længere mod Nord indtage lignende Sande en endnu større Udstrækning, ja naae heelt op paa Bakkens Top ganske paa samme Maade, som Sandet fra Fladerne i det Indre have overdænget de smaa Bakkeøer med Sand, men her kun i en langt større Maalestok. Man skulde troe, at intet Træ vilde kunne lykkes herude under saa ugunstige Læforhold, og dog voxe de i Veiret, naar man blot vælger de rette Sorter og behandler dem rigtigt. En Gaardmand i Sjørup, Jens Andersen,

begyndte for en 7 à 8 Aar siden med at tilplante sine Sande; han forskrev nogle Tusind Graner fra nærmeste Planeskole, men fik maaskee tilfældigviis, ialtfald uden hans eget Vidende østerrisk Fyr, plantede dem i det bare Sand mellem Marehalmen, og, da de lykkedes saa godt, anskaffede han flere Graner, som dennegang ankom i Form af rigtige Rødgraner. Af disse faaer han naturligviis intet Held, men hans austriaca er det nok Umagen værdt at gaae ud og see paa, thi en kraftigere lille Plantning kan man ikke ønske sig. Af Træerne vare enkelte ifjor saa høie, at man ikke kunde naae Toppen paa dem med Haanden, og de bedste stode oppe paa Klitterne, ikke i Lavningerne.

De berømte eller berygtede Femhøi-Sande $\frac{1}{2}$ Miil fra Ringkjøbing høre til samme Kategori, som Sjørupsandene, og ligge altsaa ogsaa paa Fladen, udsatte for Vestenvindens hele Magt. Paa c. 40 Tdr. Land ere disse Sande for en 30 Aar siden blevne tilplantede for største Delen med Rødgran og almindelig Fyr, men det er ikke til at undres over, at den lidet vindtaalende Rødgran ikke har kunnet trives vel herude, og den almindelige Fyr har teet sig ganske paa samme Maade, som ved Steendalsgaards Plantage, det vil sige, den er gaaet ud efter nogle Aars Forløb. Tilmed er Jordbunden overordentlig ringe, aldeles tørt Sand og, hvor der ikke er Klitter, tillige Ahl. Desuagtet have enkelte Partier af Rødgranen taget fat, efterhaanden som de indbyrdes kunde skaffe sig Læ, men den hele Plantning har dog et meget afskrækkende Udseende, og det er ret at ønske, at den forstmæssige Behandling, som Plantagen i de sidste Aar har faaet, idet der nemlig efterplantes med haardføre Naaletræsarter, snart maa kunne give den et bedre Udseende; Modsætningen mellem denne og Sjørupplantningen er stor; men en endnu større Modsætning haves i de smukke Haver, der ligge ved Ringkjøbing, saaledes Rindumgaards store Have, hvor

Løvtræer og Naaletræer have naaet en anseelig Høide, Rybjerggaards Have og flere.

Det kunde ikke falde os ind at anbefale dette flade Land mellem Vesterhavet og Bakkeøen til Beplantning, vi have hertil ganske andre godt skikkede Egne at frembyde, men naar vi desuagtet have paa viist gode Plantninger under saa ugunstige Forhold, saa er det for at styrke Overbeviisningen om, at man paa de bedre stillede Egne maa kunne erholde et endnu bedre Resultat. En anden Sag er det, at det desuagtet kan være ønskeligt for Staten og hele Landet at tilplante Klitterne, der ligge yderst imod Vest paa dette flade Land, thi dette skeer jo ikke alene for at erholde en Beplantning paa et ellers unyttigt Stykke Land, men især for grundigt og engang for Alle at standse Sandflugten.

Plantningerne herude i Klitterne faae en særegen Interesse ved deres meget udsatte Beliggenhed og ved den meget magre Sandbund, som der bydes dem. Lad os med et Par Ord omtale det Resultat, der allerede foreligger. Klitplantningen er vel paabegyndt for en Snees Aar tilbage, men det er dog først i de senere Aar, at den har taget noget Opsving, og endnu turde der ikke være tilplantet 1000 Tdr. Land langs hele Jyllands Vestkyst. I Begyndelsen anbragtes alle Slags Træer i Klitterne, vi have saaledes seet Bøg, Eeg, Elm, Ask, Hvidel, Guldregn, Rødgran, alm. Fyr, Lærk- og Veimuthsfyr, men efter hvad vi tidligere have meddeelt, vil det ikke vække nogen Forundring, at alle disse Træsarter enten ere udgaaede eller ere ifærd med det. Selv Hvidgranen (*picea alba*), der ellers ikke er bange for Vinden, synes ikke rigtigt at ville være med herude.

Senere prøvede man *pinus maritima*, som paa Sydfrankrigs Klitter er lykkedes fortrinligt, men her syntes den ikke at kunne taale Nattefrosten, og kun faa, rigtig nok smukke Træer ere levnede.

Derimod har man haft bedre Held med den østerrig-ske Fyr og Buskfyrren. Den første er endnu noget tvivlsom, men den sidste staaer næsten overalt fortrinligt, baade paa Toppen og paa Skrænterne af Klitterne, baade imod Vest og imod Øst, og der er al Sandsynlighed for, at den ogsaa fremdeles vil staae sig.

Det flade Land, vi have liggende under os, er paa Kortet antydet som hørende til Fladerne, og det har tilsyneladende ogsaa ganske dissens ydre Karakter. Men vi have tidligere antydet, at det gule Fladesandlags Tykkelse bestandigt aftager imod Vest, og her nærmest Vesterhavet er Tykkelsen saa ringe, at det ujevne Leerunderlag hvert Øieblik stikker igjennem. Saaledes har f. Ex. c. Halvdelen af Holmsland Leer-, Halvdelen Sandmarker. Inde under Foden af den Bakkekam, som vi staae paa, er Fladen endnu lyngdækt og ahlholdig, forsaavidt den ikke er tilføgen med Klitter, men længere ude er den fordetmeste opdyrket, idet Agerbruget kan støtte sig til de Engstrækninger, som ligge langs Mundingerne af de mange Aaløb og langs Fjordene. Disse Enge have en meget betydelig Udstrækning, og hele Herredet skylder dem sit Navn: Hinds-Herred, der i ældre Skrifter er kaldet Hing-Herred, og i Valdemer den Andens Jordebog Heingæhæret (Hængedyndsherredet).

Det flade Land mellem Bakkeøen og Vesterhavet er altsaa en Blanding af virkelige ahlholdige Fladepartier, der endnu henligge i Lyng, af Sandmarker, der have været saalænge under Kultur, at Ahlen er forsvunden eller maaskee aldrig har opnaaet at kunne danne sig, af Leermarker, som høre til Brunkulsformationen, og af en stor Mængde Enge, som have fremkaldt et nogenlunde godt Agerbrug. Til Plantning er det ikke særligt skikket.

Vi forlade nu Hover og følge et Hedespor, der løber langs Bakkeryggens Top forbi Olstrup til Faarborggaard. Her træffe vi paa et Bakkedrag, der omtrent i en Halv-

cirkel gaaer fra Riishøi til Langting og Kongensholm, prydet med en Masse Kæmpehøie, og omsluttende et Hede-parti mod Øst, som i høi Grad er skikket til Plantning, fordi det ligger i Læ for Vest- og Nordenvind og tillige bestaaer af god Hede. Nogle Spadeslag overbevise os om, at vi her have samme Slags noget lerede Sandbund uden Ahl, som paa de øvrige høie Bakker i Bakkeøen, medens det ofte steile Affald mod Vest af og til indeholder Ahlpletter.

Trap beretter, at Hederne omkring Landsbyen Finnerup, der omtrent ligger i Centrum af ovennævnte Halvcirkel, have en god Jordbund, hvor der findes tydelige Spor af Agre og fordums Dyrkning, og vi kunne nu paa Stedet overbevise os om Rigtigheden heraf, thi Muldlaget i Heden er paa mange Steder henved en Fod tykt. Lidt Sønden for det Sted, vi staae paa, har der ifølge et Sagn været Skov paa disse Banker fra Kongensholm til henimod Deibjerg, hvor der endnu er et Egekrat.

Her er altsaa atter et smukt og stort Plantningsterrein, som vi kunne føie til vor lille Samling, og skjøndt det vilde være os let at forøge denne med endnu adskillige gode Partier i den nordlige Halvdeel af Bakkeøen, haabe vi, at vore ærede Læsere indtil videre ville kunne nøies med Samlingen, som den er, og med det Billede, som vi have været istand til at fremkalde af den store og gode Skovbjerg-Bakkeø. Og hermed ville vi sige denne Farvel og søge Chauseen, for at naae Tarm, hvor vi maae forberede os til en lang og møisommelig Hjem-Reise gjennem Sønderommeffaden.

VIII. Fra Tarm til Veile.

Mellem Tarm og Skjern, der begge ligge i den Fladesnevring, der fra Sønderommeffladen løber ud i Ringkjøbingfjord, møde vi vor gamle Bekjendt Skjernaas, men i en mægtig Skikkelse. Ved Arnborg og Skarrild fandt vi dens Brede at være 40 à 50 Alen, men her have Broerne over Aaens forskjellige Arme en Brede af tilsammen 260 Alen, Engene paa begge Sider af Aaen have en Brede af henved en halv Miil. Om Vinteren staaer det Hele under Vand, ved stærk Iisgang og Høivande er Aaen en Fjende, som ikke er til at spøge med, og som Mennesket maa vige tilbage for, men om Sommeren er den dets Velgjører og fylder sit udstrakte Delta med duftende Hø.

Længere oppe i Landet udhuler Aaen stadigt sit Leie og ligger ofte dybt under de tørre Engkroge; men her afsætter den frugtbargjørende Materiale, og Engene ligge derfor kun lidt over Aaens Sommervandstand, ja paa eet Sted ligger Aaen endog over Engene indesluttet af Diger, som i Holland. Dette sidste Forhold er tildeels fremkommet ved en uheldig Regulering af Aaen, thi tidligere var det ikke saa, og Engene langs dette Parti af Aaen have derfor ikke længere noget Afløb, staae næsten stadt under Vand, og ere omtrent ødelagte.

Beboerne have hidtil forgjæves søgt at raade Bod herpaa, Kommissioner have været nedsatte, Planer og Nivellementer affattede, og for nylig er der atter taget fat paa Sagen; det vil vise sig, hvem der er stærkest, Aaen eller Beboerne.

Paa begge Sider af Engene ligge Sandfladerne, stundom forlængst opdyrkede og uden Ahl, stundom i Lyng, stundom afbrudte ved en Leermark, der dog ikke hæver sig over den øvrige Flade, aldeles som paa Fladelandet mellem Skovbjergøen og Vesterhavet; men jo længere vi

komme imod Øst, desmere bliver den ahlholdige Sand-Flade eneherskende, Aaen indskrænker sin Brede og Leer-pletterne forsvinde.

Forsynede med det fornødne Tilbehør til en flere Dages Reise gjennem øde Egne, lægge vi Veien tilbage over Skjern til Lundenæsgaard. Her findes en lille Rød-gransplantning paa nogle faa Tdr. Land, saa slet anlagt, som det vel er muligt; men desuagtet er den kommen nogenlunde tilveirs. Plantningen har en stor Længde fra Nord til Syd, men er kun c. 100 Alen bred, og da Landet er aldeles fladt til alle Sider, stryger derfor Vestenvinden lige igjennem den, og det saameget mere, som der ingen Læplantning er omkring den, og som det lave Dige ikke er vedligeholdet men nedtraadt af Kreaturer. Træerne, der alle ere Rødgran, ere overalt slaaede an, hvilket tyder paa, at Jordbunden, en tidligere længe dyrket Sandmark, har været god nok, men Vindens Magt har man ikke taget med i Beregning, og om ogsaa de 10 à 20 Fod høie Graner endnu af og til holde sig nogenlunde, saa ville de blive ødelagte af Vinden, naar de naae lidt høiere tilveirs.

Lundenæs har tidligere været et kongeligt Slot, hvis Ruiner endnu findes paa en Holm i Engene imod Skjerna. Her residerede Lehnsmanden over Lundenæs Lehn, og af Forlehningsbrevene fremgaaer, at der i Lehnet (endeel af det nuværende Ringkjøbing Amt) har været store Skove. Altsaa ere de endnu levende Sagn om disse Skove ikke ganske løs Tale, og det er vel heller ikke saa ganske urigtigt at henføre de eksisterende Krat til disse Skove.

Fra Lundenæs fortsætte vi vor Vandring henad Fla-den, men dog langs Skjernaen, hvor den for det meste er opdyrket. Ved Borris passere vi Aaen over en nylig bygget Bro, og træffe atter paa et Par smaa Plantnings-anlæg, som vi maae skjenke nogle Øieblikkes Opmærksom-

hed. I Læ af et lille Egekrat har den tidligere Eier af Aagaard for en 30 Aar tilbage tilplantet c. 1 Td. Land ret god Jord med Rødgran og alm. Fyr, der have naaet en Høide af c. 40 Fod, og atter i Læ heraf anlagde han en Abildhave, som i mange Aar gav god og rigelig Frugt; samtidigt hermed voxede Egekrattet op til ret anseelige Egetræer, saa at det hele Anlæg kunde siges at være fuldkommen lykkedes; i de sidste Aar har imidlertid en ny Eier begyndt at hugge væk, Hegnet er gaaet i Forfald, Vinden har fundet Indpas, og det Hele gaaer nu sin Undergang imøde.

Tæt derved ligger et andet Egekrat, bag hvilket nok en lille Rødgransplantning er opelsket paa en mager Sandbrink. Paa en Strækning af et Par Hundrede Alen giver imidlertid Krattet intet Læ imod Vest, og Eieren har derfor for 14 Aar siden plantet en Række Hvidgraner, picca alba, som ere meget seeværdige. Træerne, hvoraf ingen ere udgaaede, ere 13 à 16 Fod høie, hvilket er Alt, hvad man kan forlange selv i en god Egn, og uagtet de vise lige mod Vest, hvor der ikke er nogensomhelst Bakke eller anden Gjenstand, der kan bryde Vestenvindens Magt, ere de dog fuldkommen grønne og kraftige, og man vil ikke af Træernes Form og Farve kunne see, hvorfra Vestenvinden kommer. Længere i Øst kan man eftervise ganske lignende Resultater, for Fx. ved Gjødinggaard med nogle meget større Exemplarer af Hvidgran, der staae i den nordlige Udkant af Plantagen, men det har dog stor Betydning at kunne godtgjøre, at Hvidgranen er ligesaa sikker herude, tæt ved Vesterhavet. Ogsaa i Nørholm Have ved Herning, i Ølgod Præstegaards Have sønden for Skjern, i Ringgive Præstegaardshave Vest for Lindeballeknude og paa flere Steder have vi fundet Exemplarer af Hvidgran, som fordetmeste have været udsatte for Vinden, men desuagtet staae meget frodigt, medens vi paa den anden Side ikke nogensinde her i Vesteregnen have

seet en velvoxen Rødgran paa et Sted, der var udsat for Vest- eller Nordenvinden.

Med det Samme vi forlade Skjernaen, forlade vi ogsaa den dyrkede Deel af Fladen; vi rette vor Kurs efter Hoven, og have nu foran os det samme Billede, som vi i 3die Kapitel have oprullet for Læserne, dengang vi passerede Karupfladen, og som kort og godt kan betegnes ved, at vi Intet see uden Himmelen og et Lynghav. Efter en halv Times Kjørsel i det dybsandede Spor opdage vi dog Noget, der tiltrækker sig vor Opmærksomhed; det er nogle med Marehalm bevoxede Sandklitter, som tage sig ganske godt ud, og som tilmed kaldes Røverstuerne. En Hedebonde, som netop reiser sig op af en Klitlavning, og som synes at være alt Andet, end en Røver, men at udøve det fredelige Haandværk, at vogte nogle Faar, kommer os til Hjælp i vore forgjæves Forsøg paa at udfinde, hvorfra det glubske Navn kan stamme. Han beretter nemlig, at der for mange mange Aar siden, dengang Herremanden endnu boede paa Lundenæsborgen ude i Engen ved Skjerna, huserede en stor Flok Røvere i Egnen heromkring, og at de havde deres Tilhold i disse Sande. En Helligaften vilde de plyndre ham, Manden i Hvolig, dernede ved Sønderommeaen, men en Karl saae sit Snit til at løbe over til Lehnsherren, og denne kom nu ansættende med hele sin Skare af Riddere og Svende og fangede alle Røverne, hvorefter der blev fundet en Mængde Guld og Sølv i deres Huler. Det er den samme Fortælling, som Blicher har optaget i sin jyske Røverhistorie, «De tre Helligaftener» men tillige omplantet paa Viborg Amts Grund til Omegnen af Aunsbjerg. Om et saadant Sagn lever paa flere Steder i Landet, eller om Digteren egenraadigt har flyttet Scenen, skulle vi lade være usagt, men Bondens Beretning har dog givet os et andet og nyt Blik paa Landskabet; thi her i disse øde udstrakte Ørkener havde Middelalderens Ufredsmænd deres

Tilhold, herfra brandskattede de i de velhavende Egne oppe paa Bakkeøerne, her førtes der stundom blodige Feider, og Nutidens Natmænd og Kjæltringer ere maaske nok deres Efterkommere, men i meget spagfærdig Skikkelse. Dog denne Forandring i Forholdene er os ret behagelig, thi vi opdage, at vi hverken have Revolvere eller Sværd ved Siden, men kun en Madkurv i Vognen, som strax bringer os tilbage til Nutiden, og til at tilfredsstille et længe følt Savn.

Veien gaaer omtrent i Sydost, og jo længere vi komme frem, desmere fjerne vi os fra Skovbjergbakkeøen, men desmere nærmere vi os ogsaa til Aadum-Varde Bakkeøen, hvis nordostlige Bakkedrag, Ølgodknuden strækker sig henimod os. Vi bør ikke forsømme denne Leilighed, til at kaste et lille Indblik i denne Ø, og sætte derfor over Sønderomme Aa ved Hoven og lige op til Toppen af Paatbølbanken, den yderste Spids af Ølgodknuden.

Henved 100 Fod under os ligger Sønderommeøen aaben for vort Blik, alle dens Begrændsninger, alle de deri værende smaa Bakkeøer, som vi alt tidligere have nævnt, kunne vi nøie gjenfinde, og den samme skarpe Grændse mellem Flade og Bakkeformation, som vi saa ofte have havt Leilighed til at gjøre os bekendt med, træffe vi atter her. Paatbølbanken er endnu uopdyrket, men et lille Krat giver os strax et Vink, og en stor Mergelgrav, som benyttes af Beboerne paa den nedenunder liggende Flade, viser os, at Bakken bestaaer af Leer og Mergel. Vi vandre længere vesterpaa og ere ikke længe om at komme ind paa veldyrkede Marker; det ene Huus, den ene Gaard afløser den anden, indtil vi ved Ølgod mindes om, at vi ere komne over en Miil ud af vor Veie, og at det er nødvendigt at vende om; men først ville vi dog aflægge et lille Besøg i Præstegaardens Have. Hvad er det for høie Løv-Træer, som i det nordvestlige Hjørne trodser Vind og Veir heroppe paa Høiden, saa tæt ved

Vesterhavet? det er Asketræer og Elmetræer, Havernes bedste Vogtere, de samme Løvtræer, som paa Skovbjergbakkeøen gjorde ypperlig Fyldest, og som overalt her i Danmark ville kunne anvendes med Held, naar Jordbunden ikke er altfor mager. Jordbunden er altsaa god her, mere end god nok til Skov, det tydede ogsaa det Krat paa, som vi traf ved Paatbøl, og det fortælle ogsaa Stednavnene os, thi Ord som Oxlund, Grimlund, Vognslund, Hjallund, Bøllund, Egelund, Vallund, Tolund og Bærslund, der alle betegne Gaarde i vor nærmeste Omgivelse, ere dog vel ikke alle Tilfældigheder. Vi for vort Vedkommende nære ingen Tvivl om, at hele Ølgodknuden i sin Tid har været skovbevokset, og heller ingen Tvivl om, at Plantning endnu kan lykkes paa de Heder, som ikke ere opdyrkede.

Lad os blot kaste endnu et Blik udover det smukke, blødt bakkede Land, som vi skue i Vest og Syd, for det meste opdyrket, af og til endnu i Lyng, fuldt af Grave med Brunkulsmergel, men tomt paa Træer, og lad os saa skynde os tilbage til Hoven, for at tage videre til Sønderomme, hvor der er Adskilligt at see og høre, og hvor vi tage ind til Jullingsholm, Levningerne af et gammelt Herresæde, der har tilhørt Juelerne, og hvoraf man endnu kan finde Grundstenene Sonden for den nuværende Gaards Bygninger.

Lige fra Hoven til Sønderomme have vi været i Nærheden og oftere seet Sønderommeaa, et ikke ubetydeligt Vandløb, siden det med sine Krumninger har en Længde, der mindst er 10 Miil. Det har sit Udspring ikke saa langt fra Jellinge oppe bag Lindeballeknuden, som vi herfra kunne øine langt borte i Østsydost, og med Undtagelse af den første Miil løber det bestandigt i Sønderommefloden og i en fuldstændig Hedeegn. Da tillige alle dets Tilløb ligge i samme Flade, kan man ikke give det Vand, som findes i Aaen, andet Navn end Hedevand, og des-

uagtet er Vandet ikke alene brugeligt til Vanding, men ogsaa meget brugt. Alene i Ringgive, Sønder-Omme og Hoven Sogne er Aaens Vand saaledes opfanget 18 Gange og indledet i Vandingskanaler, nemlig:

1	Gang ved Uhe	
1	— — Hedeby	
1	— — Ringgive	
1	— — Karlskov	
1	— — Gammelby	
1	— — Elkjær	
3	— — Filskov	
2	— — Omvraa	
2	— — Mødbjerg	
1	— — Sønderomme	
1	— — Jullingsholm	
1	— — Ørbækgaard	
og 2	— — Hoven.	

Hvorofte det er optaget fra Kilderne til Uhe vides ikke, men nedenfor Hoven er der intet Vandingsanlæg. Tiløbene ere ogsaa anvendte til Vanding, saaledes Hallundbæk, Simmelsbæk, Hovenaa m. fl., hvorofte vides ikke nøiagtigt, men man vil dog vistnok allerede nu være istand til at dømme, om Beboerne ere tilbøielige til at bruge Vandet eller ikke. Lad os da see, om det ogsaa giver et nogenlunde anstændigt Udbytte, og i den Anledning gaar ned til Aaen, som vi have lige ved os. Saalangt Øiet kan naae i Øst og Vest see vi en smal grøn Græsflade paa begge Sider af Aaen med en frodigt voxende Græsvegetation, hvor den er overrislet, men mere gul og mosholdig, hvor en Vanding endnu ikke er iværksat; thi man maa ikke troe, at Alt er vandet, der er meget tilbage at udrette. Ved Omvraa f. Ex., det Sted, hvor Aaen er optaget den 10de Gang nedenfor Uhe (men maaske den 20de Gang nedenfor Udspringet) have 3 Beboere, Niels Møller, Anders Madsen og Jacob Jepsen, ialt vandet 26 Tønder

Land med en Vandkanal, som fører 7 Kubikfod Vand i Sec: Jacob Jensen avler aarligt paa 5 Tdr. Land Engkroge 15 Læs og Anders Madsen paa 16 Tdr. Land Engkroge og tidligere Agerland 80 Læs. Den Førstes Vanding er ikke godt passet, derfor er Udbyttet kun 3 Læs Hø pr. Tønde Land, de to Andres Enge ere fortrinligt passede, og derfor er Udbyttet saa meget større. Ved Omvraa falder Hallundbæk i Sønderommeaa, og Bækken, der kommer fra en Hedemose, bruges her i Sammenstødet til at vande 9 Tdr. Land Engkroge og 16 Tdr. Land forhenværende Ager med et Udbytte, der paa Engen er c. 4 Læs Hø pr. Td. Land, og paa Ageren omtrent det Samme, skjøndt det ikke kan maales, da Afgrøden græsses op. Det er smukke Resultater, men vi blive ogsaa Vidne til, at Beboerne heller ikke lægge Hænderne i Skjødet for at opnaae dem, og at de altsaa vurdere Vandet høit, thi paa en af disse Enge, som tilhører en Huusmand, der holder 8 Køer, arbeide ikke mindre end 4 Mand med Spade og Hjulbør, for at give Engens Overflade en bedre Form, og for at kunne faae det størst mulige Udbytte; denne Huusmand begyndte ogsaa for faa Aar tilbage med kun 1 Ko, og han tilskriver ene og alene sine Vandingsanlæg, at han har kunnet forøge sin Besætning til det 8 Dobbelte.

Hvad er det da, som har givet Anledning til de hyppige Anlæg af Vandingskanaler ved Sønderommeaa i Mod-sætning til Skjerna og Vorgodaa for Ex., hvor der næsten ingen findes? Er det fordi Vandet er saameget bedre her? Nei Vandets Godhed er omtrent ligestor, men baade Vorgodaa og Skjerna ere dybt indskaarne i Engkrogene og have et temmelig ringe Fald, medens denne Aas Vandoverflade om Somren kun ligger c. 1 Alen under Engene samtidig med, at dens Fald er betydeligt. Disse 2 Egenskaber gjøre det let for Beboerne at anlægge billige Vandingskanaler, Stemmeværk er næsten uforment, ialfald

kan det construeres fabelagtigt simpelt, fordi Opstemningen ikke behøver at være høiere end $\frac{1}{2}$ à 1 Fod, og nogle faa hundrede Alen fra det Sted, hvor Stemningen er, og hvor Kanalen tager sin Begyndelse, kan Vandingen allerede virke. Men deraf følger atter, at de fleste Anlæg kun ere smaa; der er endnu ikke megen Grund til at danne Interessentskaber med mange Deeltagere, thi Enhver, som vil vande, kan jo nemt indrette sit eget Anlæg.

Paa faa Undtagelser nær kan Vandingen mellem Omvraa og Hoven ikke udstrækkes ud over de gamle Engkroge, thi paa begge Sider af disse hæve sig 20 à 40 Fod steile Skrænter, der føre op til den egentlige Flade, og det vilde være aldeles omsonst, at tænke, paa at bringe Vandet herop med lange Kanaler. Dalen er meget smal, høist 200 Alen bred. Fra Hoven til Aaens Udløb i Skjernaen er Forholdet derimod anderledes, Dalen bliver ofte 1000 Alen bred, og her er ypperlig Anledning til større Vandingsanlæg, og det saameget mere, som Vandmassen i Aaen er stor, nemlig om Somren ved Sønderomme 50 Kubikfod i Secundet og ved Hvolllig 80 Kubikfod; det er vel ogsaa her, at Hedeselskabet tager fat paany, naar det har bragt Vandingerne ved Karup, Vorgod og Skjerna i god Gang.

Endnu Eet, inden vi forlade denne interessante Aadal. Naar man i denne Egn vil have Mergel, maa man ligesom andetsteds i Fladen søge det enten i de isolerede Bakkeøer eller i Floddalene. Saaledes have vi fundet Mergel i Aaleiet ved Omvraa, ved Hoven, ved Hvolllig m. m.

At vi ogsaa kunne finde Leer og Mergel i de smaa Bakkeøer, kunne vi snart overbevise os om, thi Eierne af Jullingsholm lover at kjøre os op paa Svollibjerg; Touren lægges om ad Bjergets vestlige Side, og vi støde da strax ved Foden paa 2 store, nylig opdyrkede Hedegaarde,

hvoraf den ene tilhører Eieren af Jullingsholm og indeholder 150 Tdr. Land Ager, medens den anden, Hvelplund, har et Areal af c. 600 Tdr. Land Ager; ved den første træffe vi lige under Overfladen paa Leer, og paa den sidste Eiendom en ypperlig Mergelgrav. Komne op paa Toppen af Bjerget, see vi ved dets østlige Fod en heel lille By, Bøvel, som i Forbindelse med Nørregaardene for længe siden have indtaget og opdyrket et stort Areal Hede ved Hjelp af Mergel. Endeel af den endnu uopdyrkede Deel af Heden paa Bjerget er stærkt gruset, Noget som Fladerne aldrig ere, og om Resten har den plantningskyndige Forstraad Bang erklæret, at den egner sig til Skovkultur, forsaavidt den ligger paa Bjergets østlige Side, altsaa ligger i Læ for Vestenvinden.

Vi have tidligere yttret, at Sandahlen endnu bestandigt danner sig overalt, hvor Lyng dækker det magre gule jernholdige Sand, men der er heller ingen Tvivl om, at Opdyrkningen af Ahlhederne efterhaanden om og kun langsomt atter kan fjerne Ahlen; deels ligger nemlig Ahlen paa mange Steder saa overligt og har en saa ringe Tykkelse, at man ved Pløiningen er istand til at løsne den, og deels har Gjødningen efter Forchhammers Undersøgelser den Evne at opløse Ahlen, idet Ammoniakken forener sig med Ahlens Humussyre. Man maa imidlertid ikke troe, at Ahlen hurtigt eller overalt kan fjernes; stundom har den været saa tyk, at den endnu findes paa Steder, hvor der faktisk i mange Aarhundreder har været Agerbrug; men paa mange andre Steder i Fladerne, som længe have været dyrkede, er den ogsaa aldeles forsvunden. Disse Steder ere navnlig Aadalenes nærmeste Omgivelser, og derfor vil det ikke forundre, at vi ved at grave i Jullingsholms Mark paa Fladen tæt ved Dalen, ikke finde Ahl men det gule Sand lige under Muldkorpen. Paa saadanne Steder vil der Intet være iveien for at anlægge Plantninger, naar man blot anbringer passende Læbelter,

og vi finde da ogsaa, at der ved Jullingsholm og ved 2 nærliggende Gaarde er indtaget alt ialt c. 10 Tdr. Land til Naaletræesplantning. Det største af disse Anlæg er ved Jullingsholm, c. 6 Tdr. Land. Plantningen paabegyndtes for c. 14 Aar siden ved Foranstaltning af Amtet, der havde formaaet Eierne af Jullingsholm til at afstaae Jorden, Sognet til at udføre Arbeidet, og Herredets Landhuusholdningsselskab til at levere Planterne. Denne Ordning kunde ikke længe holde sammen, Planterne bleve vel hvert Aar leverede, men det varede stundom 1 heel Maaned, inden de kom i Jorden, og da Eierne af Jullingsholm for nogle Aar siden endelig selv overtog Plantningen, var den i den ynkeligste Forfatning. Hertil kom, at der til Læbelter var anvendt Hvidel, et Træ, som man for 14 Aar siden havde en mærkværdig stærk Tro til, uagtet den ikke var stadfæstet af Erfaring, og som lige saalidt her som noget andet Sted, hvor Jordbunden er magert Sand, senere har viist sig brugeligt. Hvidellene ere enten udgaaede, eller rage knapt op over Jorddiget omkring Plantagen. I de senere Aar er denne paany bleven tilplantet, men desuagtet er det meget tvivlsomt, om den udførte Plantning vil lykkes, thi de fleste Planter ere Rødgran, og det er ogsaa her stærkt iøinefaldende, hvorledes hvert af disse unge Træer ere medtagne af Vestenvinden. Der findes ogsaa nogle Lærke, som ligeledes udvise, at de slet ikke kunne trives herude, men derimod er der endeel almindelig Fyr, som synes at staae bedre, og nogle enkelte Hvidgraner (*picea alba*), som udmærke sig ved at være mørkegrønne og kraftige. Eierne, der nu er bleven opmærksom paa den store Forskjel mellem Rød- og Hvidgranerne og paa, at Læbelter ere fornødne, har besluttet sig til at tilplante Yderkanterne af Plantagen med Buskfyr, og at efterplante indvendigt med Hvidgran, og det feiler ikke, at en saadan Behandling endnu kan frelse Plantagen. Nærmest inde ved Gaarden, hvor Træerne

have Læ af Bygningerne, er Forholdet et heelt andet; der staae Rødgranerne fortrinligt, hvilket viser, at det ikke er Jordbunden, som har gjort Vanskeligheder. Vi have oftere udtalt, at det maa ansees for urigtigt, særligt at fremme Plantningen i Fladerne, hvor der i Reglen findes Ahl, saalænge vi have gode Heder uden Ahl paa Bakke-øerne. Imidlertid er det en Selvfølge, at Beboerne af Fladerne ogsaa kunne have Lyst til at plante, navnlig omkring deres Gaarde, og vi skulle derfor henlede deres Opmærksomhed paa, at Ahl, stillestaaende Vande og Suurheder først maa fjernes ved Kulegravning og Grøftning, forinden de kunne haabe paa et godt Resultat, og at det derefter er nødvendigt kun at plante haardføre og nøjsomme Træarter. Findes der en gammel Agermark, der som her ved Jullingsholm er fri for Ahl, der er Jordbunden parat til at modtage Træerne, og Flyvesandsklitter, hvoraf der findes ikke saa faa hist og her, ere ogsaa brugelige. Af Naaletræer bør først og fremmest anbefales Buskfyrrerne (*pinus inops* eller *pinus montana*), der trives overalt, hvor der ikke er Ahl; dernæst *pinus austriaca* (østerrigsk Fyr) og Hvidgran (*picea alba*). Mellem disse haardføre Naaletræer maa der efterhaanden, som de voxe til, luftes tilbørligt ud, for at de ikke skulde tabe deres nedre Grene og dermed deres lægivende Evne, men indtil de have naaet en Høide af 5 à 6 Fod, er det hensigtsmæssigt at holde dem tæt mod hinanden (i c. 1½ Alens Afstand). Her i Omegnen af Sønderomme have vi tillige endeel mærkelige Exempler paa, at ogsaa Løvtræer kunne trives i de magreste Flader. Saavel ved Jullingsholm som ved flere Gaarde i Sønderomme findes nemlig nogle store og smukke Exemplarer af Sølvpopler, i Almuesproget kaldet Abelen; de staae paa Sand, udsatte for Norden- og og Vestenvinden, stundom ganske isolerede, og dog have flere af dem en Høide af 20 Alen, uden at deres Form er væsentligt trykket af Vinden. Abelen er upaatvivlelig

det haardføreſte og nøiſomſte af de Løvtræer, der kunne komme tilveirs, og vi kunne ikke nokſom anbefale dette Træ til Brug i Hedeegnene. Vi have allerede forhen gjort Bekjendtskab med det i Skarrild Have, vi ville gjenfinde det ved Clasonsborg, og det synes tidligere at have været mere udbredt end nu. Elme og Asketræer taale maaskee Vinden ligesaagodt, men neppe ſamtidigt en ſaa mager Jordbund.

Da vi for lidt ſiden ſtode oppe paa Svollibjerget, ſaae vi, at Fladen i Syd ikke i flere Mile var afbrudt ved nogenſomhelſt Terraingjenſtand, i Nord derimod tiltrak Døylingbankerne ſig vor Opmærksomhed. Vi beſlutte os derfor til den næſte Dag at gjøre en lille Udflugt nordpaa, forinden vi fortsætte vor Hjemreiſe, og det ſaameget mere, ſom vi ved ſamme Leilighed kunne gjøre os bekjendte med Clasonsborg og Nørre Karſtoft, to af de mærkeligſte Hedeeiendomme i Sønderommeſtaden.

Det har regnet hele Natten, en raakold Luft ſlaaer os imøde, da vi begive os ud til Vognen, men Solen er endnu ikke oppe, og inden vi komme ret langt, vil det ſnart blive bedre, thi Veiret tegner til at blive ſmukt. Reiſen gaaer Nord paa, op ad Svollibjerg, den tunge, ſandede Vei er bleven faſt af Regnen, og Kjørselen er god nok, men Lyngen er ſaa vaad, at vi ved at foretage en lille Afſtikker tilfods, opdage, at det ſelv med gode Vandſtøvler er værre at gaae i den, end at vade i en Bæk; thi i kort Tid have Lyngqvistene og Vandet vadſket Støvlerne røde og betydeligt reduceret deres Vandtæthed. En ſkyndſom Retraite til Vognen beſluttet, og den nærmere Undersøgelse af Plantningsterrainet paa den øſtre Side af Svollibjerg opgives.

Solen ſtaaer op, medens vi endnu ere paa Bjerget, en let, lavtliggende Taage ſkjuler hele Fladen for os, men

samtidigt træde Bakkeøerne i Vest, Nord og Syd skarpt frem op over Taagen, belyste af Solstraalerne og synes at være os nær, skjøndt Afstandene ere 2 à 3 Miil. Fladerne have altid megen Lighed med Havet, og Bakkeøerne med Øer, men idag synes Ligheden at være bleven til Virkelighed.

Snart letter Taagen sig, og vi see da, at Fladen for en stor Deel bestaaer af Kjær og Moser, som efter Regnen ere fulde af Vand, der skinner under Solstraalernes Paavirkning og derfor selv paa lang Afstand røber deres Tilværelse mellem de tørre Fladepartier. Her boe næsten ingen Mennesker, men Kjærene henligge dog ikke ganske ubenyttede; et ikke ringe Quantum rigtignok daarligt Mosehø hentes hvert Aar herfra til de omliggende Sogne, og det regnes ikke saa nøie, om der gaaer $\frac{1}{2}$ eller en heel Dag med at hjemkjøre hvert Læs, thi Hø er Hedeboernes alpha og omega, for at erholde det, giver han endog gjerne Penge ud, uagtet man ellers ikke kan beskyldte ham for at øsle med disse.

Der er endnu en mærkelig Egenskab ved disse Moser, som vi ikke kunne undlade at omtale; de fleste af dem ere nemlig oprindelig Skovmoser, og indeholde store Træstammer og Trærødder. Vi have paa vore mange Udflugter kun seet een eneste Mose, hvor der ikke endnu var fundet Træ, og paa den anden Side fundet Hedemoser i Fladerne, som i Bakkeøerne, hvor Træstubbene endnu stode paa Mosens Sandbund med Rødderne gaaende ned i denne, og med en indbyrdes Afstand af c. 5 til 10 Alen, Stubbe, der som oftest havde et Gjennemsnit af fra 2 til 4 Fod, men som i eet Tilfælde havde en saadan Størrelse, at en almindelig Vogn kunde stilles paa den. Ogsaa Træstammer findes i Mængde, og hvert Aar føre Aaløbene i Vandflodstiden store og smaa Stammer fra Moserne i det indre af Heden til et eller andet Sted ved Aabredde. Saaledes ligger der ved Felding i Bunden

af Skjernaen en kolossal Egestamme, som paa denne Maade er bragt derved, men som af samme Flod tildeels er bleven tildækket med Sand, og derfor er vanskelig at udgrave. — Hvilken Rigdom af Skov har her ikke overalt været, hvilken Modsætning mellem før og nu.

Vi stige ned af Bjerget, passere et langt Kjør, hvor vi finde Rosmarinlyng, der blomstrer i Juni og udmærker sig ved sin Elegance og Skønhed; myrthelignende med mørkegrønne Blade og rosenrøde Klokker staaer den der enkeltviis mellem sine fattige Omgivelser, som om den var hensat her fra bedre og mildere Egne, og længtes efter atter at komme bort. — Men der er en anden Fremtoning henne i Udkanten af Kjæret, som skjøndt plump og padehatteagtig, tiltrækker sig vor Opmærksomhed i en høiere Grad. Det er en Nybyggerhytte, i høi Grad ussel, men tillige et Tegn paa, hvad kraftige Naturer kunne finde sig i, for at tilkjæmpe sig Uafhængighed. Eieren har for nylig solgt en lille Hedelod, som han i 5 Aar har opdyrket, og er derved for første Gang i sit Liv kommen i Besiddelse af 500 Rdl. Disse vil han nu anbringe i et større og nyt Opdyrkningsarbeide, og indtil han har ud-søgt sig sin nye Virkeplads, hvilket gjerne kan vare et heelt Aar, lever han herude billigt, men just ikke comfotabelt i et Skuur, som han har smækket op af Lyngtørv og dækket med Lyng og nogle Grene fra et Krat. I Skurets ene Ende findes en Træseng, paa dens ene Side en Ko, paa dens anden nogle Faar, og i Skurets anden Ende, som endnu ikke er forsynet med Tag, er Arnestedet opført med et Par Kampesteen; en Lee, en Rive, et Par Spader og en Gryde er Resten af Inventariet. Koen og Faarene kunne græsse gratis i Heden, lidt Mosehø kan Manden ogsaa der samle til dem, og til Vinter finder han nok paa at gjøre sig det luunt; thi Tørv og Lyng har han jo Nok af. Sommeren gaaer imidlertid ikke tilspilde; alt medens han søger, tager han Arbeide saa hist og saa

her, medens Konen hjemme i Hytten passer paa Dyrene, og kan Helbredet ellers slaae til, saa vil det Maal, han har stillet sig, det at være sin egen Mand, ogsaa nok blive naaet.

Døvling søndre Banke passerer, idet vi fra dens Top paany overskue Fladens Umaadelighed, og efterat være komne over nok et stort Kjør, naae vi Døvlinggaard, der ligge ved Foden af Døvling nordre Banke. En lille Bæk, der har Navn efter Bakken løber mellem Gaardene, og overrislede Enge ledsage dens Bredder. Disse Anlæg tilhøre Gaardmand Jens Døvling, hvis Gaard har en Udstrækning af 1500 Tdr. Land, selvfølgelig meest gold Hede. Hans Ager ligger dels oppe paa Bakken, dels i et Par Kjør, som han har opdyrket, ved Hjælp af den fortrinlige Mergel, der findes i Banken, men især støttes hans ikke ringe Agerbrug af de Enge, han selv har skabt sig langs Bækken; thi tidligere var her kun Lyng og Mosegræsarter. Døvlingbækken kommer lige fra nogle store Hedemoser sønden for Gaarden, og Vandet er derfor ægte Hede vand; desuagtet er Bækken, som om Sommeren fører 8 Kbfod Vand i Secnndet, opstemt og ledet ind i 2 Kanaler, hver c. 3 Alen brede og $\frac{1}{4}$ Miil lange; det vandede Areal er c. 40 Tdr. Land, og Udbyttet aarligt 80 Læs godt Hø à 60 Lⁿ. Det er ikke meget, men dog meget mere, end der var før, og mere end tilstrækkeligt til at forrente Anlægsomkostningerne. Bækken er paany opstemt længere nede ved dens Udløb ved Skovbjerggaard, men dog ikke saa grundigt og ofte, som den kunde være det.

Jens Døvling fører os til sine opdyrkede Kjør, der ligge et Stykke fra Gaarden ude i den uhyre Flade. Ved at grave i Jorden finde vi en c. 1 Fod dyb moseagtig Muldskorpe, derunder 1 à 2 Fod hvidt Sand, derunder 2 à 3 Fod Mosedynd, fuld af organiske Levninger, og tilsidst det egentlige Fladesand. Disse Mosekjør ere saa-

ledes engang langt tilbage i Tiden blevne tildækkede med Flyvesand, som har aflagt sig parallelt med Mosens Overflade, uden at danne Klitter, men den ubetydelige Lavning i Terrainet, som havde fremkaldt Mosen, maa ikke være bleven udfyldt af Flyvesandet, idet der ovenpaa dette er fremkommet en ny kjæragtig Mosedannelse. Vi omtale denne Undersøgelse, for at paavise, hvilke store Forandringer i Overfladens Form og Bonitet, Sandflugten tidligere har givet Anledning til. Kjæret er maaskee $\frac{1}{4}$ Miil i hver Retning, og regne vi blot $1\frac{1}{2}$ Fod tilføjet Sand erholde vi, at hiin Sandflugt har flyttet blot til Kjæret 5 Millioner Kubikfod Sand. Man maa derfor her i disse Egne være varsom ved Bedømmelsen af Formationernes indbyrdes Beliggenhed, det tilføjne Sand kan let bringe En paa Vildspor.

Her i dette Tilfælde har det ikke bragt Jens Døvling paa Vildspor, han har klogeligen indseet, at dette Kjær bedre lod sig opdyrke end de andre, idet han uden stor Vanskelighed vilde kunne tilveiebringe en passende Blanding af Sand og Mosejord, og hans Byg- og Havreagre love ogsaa det Bedste; om de ville holde det, navnlig hvad Kjærnesætningen angaaer, ja det vil Tiden vise.

For første Gang i lang Tid træffe vi her atter lidt Krat og høre, at der nede ved Skovbjerggaard findes nok et Krat paa c. 10 Tdr. Land, hvor der staaer 15 à 20 Fod høie Ege-, Linde- og Aspetræer samt enkelte vilde Æbletræer, men beklage, at vi ikke kunne faae Tid til at tage Alting med og kjøre saa videre Nord paa over Fladen til Clasonsborg, en betydelig Klædefabrik ved Karstoftaa.

For 30 Aar tilbage laa her et lille Huus, hvis Beboere af og til tjente et Par Skilling ved at sætte Reisende over Aaen i et Knubskib, det vil sige, et Fartøi, der var lidt større end et Vadskekar. Nede ved Skovbjerg og oppe ved Karstoft, $\frac{1}{2}$ Miil til hver Side, fandtes vel Boliger, men ellers Intet uden den øde Hede og — en

Aa, som paa Grund af sin Vandmængde og sit stærke Fald kunde afgive en stor Vandkraft. I Christian d. Ottendes Tid, da Hedesagen syntes at skulle faae nyt Liv, bleve mange af Aaløbene undersøgte med Hensyn til, om de egnede sig til Fabrikdrift, og dette førte iblandt Andet til, at Slesvigeren Clason her anlagde en Klædefabrik i 1837. I Begyndelsen havde han mange Vanskeligheder at overvinde, Beboerne i Nabobyerne troede ikke paa, at nogen fornuftig Mand for Alvor vilde sætte Penge i disse øde Egne, og de trykkede sig, for at præstere Arbeidet for ham. De fik Betalingen forud, men da Fabrikken var opført til den halve Høide, standsede Arbeidet paany af Mangel paa Arbeidskraft, og først efter lange Forhandlinger, hvori endog Amtmanden tog Deel, lykkedes det at formaae Egnens Beboere til at fortsætte Arbeidet. Dengang var der i Skarrild Sogn kun 4 Heste, og Fabrikherren kørte derfor jevnlig med Stude, indtil Bygningerne vare opførte. Han arbeidede med Befolkningens Tarv for Øie, idet hjemmegjort Bindtøi fandt en god Kjøber i Fabrikken, hvorfra det efterat være valket og prættet atter solgtes, og saaledes beskjæftigedes en Mængde Mennesker ikke alene i Fabrikken, men ogsaa i Omegnen. Efterhaanden er Fabrikken bleven omdannet til at tilvirke Klæde, og den beskjæftiger nu c. 30 Arbeidere, som med Familier og Avlspersonalet udgjøre en Befolkning af c. 120 Individer, en heel lille By, med sin egen Kjøbmand og Vægter.

Clason havde ogsaa sin Opmærksomhed henvendt paa Agerbruget, Engvandingen og Plantningen. Rønnumbæk, der kommer fra Hedemoserne øst for Clasonsborg og falder i Karstoftaa, blev opstemt og benyttet til at overrisle 20 Tdr. Land, der nu give c. 50 Læs godt Hø å 60 L $\ddot{a}$. Bækkens Vandmasse om Sommeren er $4\frac{1}{2}$ Kbfod Vand i Secundet; Mergel søgtes og fandtes, Heden opdyrkedes, men den haarde Ahl satte en Grændse for Ager-

markernes Udstrækning, og endeel af det opdyrkede er nu falden tilbage til Lyng, saa at der for Tiden kun holdes 24 Køer paa Gaarden. Skraaningerne af Karstoftdaalen tilplantedes, Have anlagdes i Læ af Fabrikbygningen, og hvis Clason havde vidst, hvad man nu veed med Hensyn til Træplantning i Heden, saa vilde der efter al Sandsynlighed have foreligget et udmærket smukt Resultat, thi fra hans Side blev der gjort særdeles meget. Circa 90 Tdr. Land have været tilplantede, men den største Deel af Plantningsterrainet er stærkt ahlholdigt, og uagtet Plantningen ledes af en kyndig Planteur, blev Ahlen dog ikke gennemgravet i Plantehullerne, end sige Heden kulegravet, og Planterne gik derfor her alle ud. En ny Plantning er nu paabegyndt paa samme Sted, men paa Basis af, at Ahlen først skal fjernes grundigt, og saa stærk er den stundom, at den maa gennembydes med Jernstænger. Paa en saa utaknemmelig Jordbund bør man i Reglen ikke plante, undtagen naar man, som her, har den liggende klods op til en større Gaard, for hvilken det kan være af Vigtighed at have smukke Omgivelser. Imidlertid er ikke hele Plantningsterrainet ahlholdigt. Henved en 15 Tdr. Land ligge paa Dalskrænterne og paa gamle tørre lynggroede Engkroge, og her har Plantningen slaaget godt an. Smukke Partier af Pinus sylvestris, Rødgran og Buskfyrrer paa de tørre Steder, af Hvidel i de mere fugtige Lavninger i Engkrogene, og af Løvtræer, navnlig Sølvpopler, Ask, Piel og Eeg i Haven, træde En imøde, naar man nærmer sig Gaarden, og den hele Eien-dom har nærmest paa Grund af dem faaet et meget tiltalende Udseende.

Det bliver vanskeligt at komme bort fra den gjæstfri Bestyrer af Fabrikken, men det faaer ikke at hjælpe, vi maae endnu idag til Karstoft, der er ogsaa Noget at see og at lære; og vi tage da afsted, bevarende i venlig Erindring Indtrykket af den røde Fabrikbygning i Bunden af

Dalen, omgivet af Have og Granskov paa den ene Side, af Mølle dammen paa den anden og af en Række hvide Arbejderboliger oppe bag Dalskrænterne, medens vi saavel ovenfor som nedenfor Fabrikken have Aaen, der slynger sig mellem Engene — det Hele omgivet af den brune Hede, saalangt Øiet kan række.

Nørre Karstoft var tidligere et Herresæde med stort Bøndergods, og tilhørte Ulfelderne, men nu er det kun en større Avlsgaard, hvis Bedrift hovedsageligen er baseret paa Engene langs Karstoftaa. Denne Aaes Vandmasse er om Sommeren ved Karstoft c. 30 Kubikfod, ved Clasons borg c. 35 Kbfod Vand i Secundet; efter blot et Par Dages Regn kan Vandmassen ved sidstnævnte Sted stige til 70 Kbfod, og om Vinteren ved Tøbrud og Vandflod stiger Aaen over alle Bredder, sætter hele Dalen under Vand og fører mindst 1200 Kubikfod Vand i Secundet, men en saadan Flod varer da heller ikke længere end nogle Timer, skjøndt det kan være længe nok; thi den uimodstaaelige Vandmasse behøver ikke lang Tid for at omstyrte Broer, overskylle Engene med Sand og nedrive Skrænter, og hvert Foraar maa der bødes paa de Ulykker, den har foraarsaget. Overhovedet ere de Vandmasser, som Aaløbene her i Vesteregnet kunne føre om Foraaret i Tøbrud, ved Vandflod, forbausende store. Vorgod Aa, som er c. 40 Fod bred og 3 Fod dyb, stiger da til en Høide af 10 Fod, og erholder samtidigt en Brede af 5 à 600 Fod. Skjerna stiger ved Sandfuldgaarde til en Høide af 14 Fod med en Brede foroven af c. 1000 Fod og dens Vandmasse er da minds. 7 à 8000 Kubikfod i Secundet, dens Strøm rivende og dens Kraft uimodstaaelig. Vogt Dig Brobygger, at der ikke ved Din Bro er et eller andet svagt Sted, som Strømmen kan paavirke, thi saa kan Intet frelse den fra Undergang. Vogt Dig, Engmester, for at udsætte Dine Kanaldæmninger for Strømningerne i Vandfloden, thi saa ville de ufeilbarligen blive sløifede ligesaa

let, som Muldvarpeskuddet omstyrtes af Ploven; og vogt Dig, Du Reisende, for under en Vandflod at betroee dig til hiint lille Knubskib, der ligger tøjret til den gamle Sølvpoppe, thi Strømhvirvlerne og lisstykkerne ville blive Dig for mægtige.

Foraarsage Aaløbene stundom Skade, saa erstatte de den baade ti- og hundredefold, det kunne vi f. Ex. see her ved Karstoft, hvorfra vi have en ypperlig Udsigt over et stort Stykke af Aadalen, hvis betydelige Enge give Landskabet et meget tiltalende Ydre. Hvilken Udstrækning Engvandingsanlægene have længere oppe mod Aaens Kilder, vide vi ikke, men her mellem Nørre Karstoft og Clasonsborg, det er paa en Længde af $\frac{3}{4}$ Miil finde vi ikke mindre end 6 Kanaler, som vi troe at burde omtale nærmere:

- 1) Rønnumkanalen, som vander Clasonsborgengene, have vi allerede tidligere nævnt; den fører $4\frac{1}{2}$ Kbfod Vand i Sec. og vander . . . . . 20 Tdr. Land.
- 2) Sønder Karstoft Kanalen fører c. 10 Kbfod Vand i Secundet og vander paa nogle Gaardmænds Lodder c. . . . . 50 — —
- 3) Hovbjergkanalen, fører c. 4 Kbfod Vand i Secundet og vander paa nogle Gaardmænds Lodder . . . . . 20 — —
- 4) Møllekanalen, fører 16 Kbfod Vand i Sec. og driver en lille Kornmølle, foruden at den om Natten vander paa Karstofteiendom c. . . . . 50 — —
- 5) Lille Kanal paa 5 Kbfod Vand, vander paa Karstoft Eiendom c. . . . . 20 — —
- 6) Nykanal anlagt i 1867, fører 15 Kbfod Vand i Sec. og vander paa Karstoft Eiendom et Areal af . . . . . 60 — —

Alle disse Kanaler benytte mere eller mindre det samme Vand, ved at dette strax optages i en ny Kanal,

naar det, efterat have overrislet et Areal, er løbet tilbage til Aaen. Med Undtagelse af det sidste nye Anlæg, hvis Resultater endnu ikke kunne kjendes, give Engene mellem 2 og 3 Læs godt Hø à 60 L Å pr. Td. Land, saaledes paa Karstoft Gaards 70 Tdr. Land Eng 250 Læs Hø aarligt. Den største Deel af Vandingsarealet er Engkroge, men endeel har ogsaa tidligere været Hede, og Nykanalen vander kun forhenværevde Agerland. Altsaa mellem Nørre Karstoft og Clasonsborg, paa en Længde af $\frac{3}{4}$ Miil, har dette Aaløb fremkaldt Anlæg af en stor Klædefabrik, der ernærer 120 Mennesker, af en lille Kornmølle, der tilfredsstiller Omegnens Behov, og af 220 Tdr. Land Enge, der aarligt giver mindst 600 Læs Hø. Det samme Aaløb vil nedenfor Clasonsborg kunne anvendes med store Resultater til Overvanding af Engkrogene og Kjærjordene langs den søndre Bred af Skjerna, en Plan, som Hedeselskabet forhaabentlig og med Tiden vil kunne fremme; det samme Aaløb har foruden alt dette mellem Nørre Karstoft og Aaens Udspring Enge af en Udstrækning, som vi vel ikke kunne angive, men som dog ikke kan være ringe, efter hvad Kikkerten siger os, og som efter Beboernes Sigende kunne udvides; — og dog er dette Aaløb ikke betydeligt, men staaer i Vandmasse under Karupaa, Grindstadaa, Sønderommeaa, Vorgodaa og Skjerna — og dog fører dette Aaløb kun Hede vand.

Dagen er forløben, og vi kjøre i Mørke tilbage til Jullingsholm, men fortryde ikke at have gjort denne lange og anstrengende Udflugt, thi vi have faaet et nyt og uimodsigeligt Beviis paa, hvad Hedeaaløbene ere værd i disse Egne.

Paa vor Reise fra Hoven til Ølgod lagde vi Mærke til, at den derværende Deel af Aadum-Varde Bakkeøen var opfyldt med Navne, som tydede paa, at der tidligere havde været Skov, og vi fandt ogsaa Kratlevninger ved Paathølbanke. Østen og Norden for denne Bakkeø, det

er paa Fladen, finde vi derimod ikke Spor af den Slags Navne; men her ved Jullingsholm blive vi overraskede, ved at træffe Skovsende, Navnet paa en lille By Sønden for Svollibjerg, og jo længere vi komme mod Øst, des hyppigere blive Skovnavnene, saaledes findes paa de 2 første Miil fra Vest mod Øst, Skovsende, Hvelplund, Lundgaard, Baarslund, Trællund, Hallund, Filskov, Epsgaard, Langelund, Ægelund, Voerslund, Skjærlund, Nør-lund, Ramskov og Karlskov, indtil vi støde paa de høje Bakker, som høre til Rullesteenssandformationen, og hvis vestre Grændse strækker sig fra Branduhre til Give og Lindeballe. Disse Banker ere ogsaa fulde af Navne, der ende paa Lund og Skov, dog her findes virkelige Skove og Krat, og Navnene forundre derfor ikke; men i den Trekant, hvis Grundlinie kan drages fra Branduhre til Lindeballe og hvis Spids kan anbringes i Skovsende, findes aldeles ingen Skov, yderst faa og smaa Kratpartier, men blot Navne, der antyde en tidligere Skovbestand, et Sagn, der angiver det Samme, og en Mængde Moser med Skovlevninger; og endelig Vesten for denne Trekant og indtil vi træffe paa Varde-Aadum Bakkeøen, finde vi hverken Skov, Krat eller saadanne Navne og Sagn, men kun Moserne med Skovlevninger.

Her er altsaa 3 Trin i Skovvegetationens Tilbagegang; paa selve Fladen har der været Skov for meget lang Tid siden, formodentlig forinden Menneskene have bosat sig i Eg-nen og givet Stederne Navne; paa den nævnte Trekant har der været Skov, endnu medens Eggen er bleven bebygget, og Stederne have faaet Navn; og oppe paa de høje Rullesteenssandbakker, bag Linien Branduhre, Linde-balle, staaer Skoven endnu.

Men mindst ligesaa mærkeligt er det, at Grændserne for disse 3 Overgange falde nøagtigt sammen med Grænd-serne mellem forskellige Terrainformationer. Fladen mel-lem Paatølbanke og Skovsende er flad som en Pande-

kage; Triangelen hæver sig 30 à 60 Fod over den og har en svagt bølget Overflade; Bankerne Øst for Linien Branduhre-Lindeballe hæve sig atter 100 à 150 Fod over Triangelen og ere stærkt bølgede og sønderrevne. Fladen bestaaer af det horizontalt afleirede Fladesand, foroven forsynet med Sandahl. Trianglen har en leerholdig Undergrund, der imidlertid paa mange Steder er tildækket med Flyvesand fra Fladerne, der desuden hist og her trænge sig ind i Trianglen som Fjorde, og paa saadanne Steder er den derfor ahlholdig; paa andre Steder tilsteder den derimod et ret godt Agerbrug med Mergel i Overflødighed, hvilket f. Ex. de mange gode Nybyggergaarde ved Trællund og Skjærlund udvise, Gaarde, der ere opdyrkede i de sidste 20 Aar, og paa hvis Marker frodigt Kløver findes. De høie Bakker i Øst endelig ere ogsaa meer eller mindre leerholdige men ikke paavirkede af Flyvesandet vesterfra, og derfor, som en Heelhed betragtet, af bedre Qvalitet end Trianglen. Paa Kortet have vi angivet denne med svage Bakkestreger, men kun til Omvraa, ikke til Skovsende. Svollibjerg maa derfor tænkes som den vestligste Spids af Trianglen.

Den sidste Dagreise stunder til, vi tage Afsked med Jullingsholm og kjøre rask østerpaa henad Chausseen til Veile, der med et aparte Lune paa de første Par Miil holder sig paa Fladen, uden at ville op paa Triangelen. Mellem Ringgive og Lindeballe bestige vi paa eengang den sidste Rest af denne og de høie Rullesteenssandbanker, der strax træde os imøde prydede med Lindeballeskov paa 5 à 600 Tdr. Land og Smidstrupskov paa c. 100 Tdr. Land. Det er disse høie Bakker, Lindeballeknuden med dens høie Hat af grønne Træer, som vi i mange Dage af og til have kunnet see f. Ex. fra Hjøllundkrat paa 4 Miils Afstand, fra Egeriisbanke paa 6 Miils Afstand, fra Paatbølbanke paa 4 Miles Afstand, og vi hilse dem som en gammel Bekjendt,

der vel ikke har meget tilfældes med de Hedeegne, som vi komme fra, men dog Noget. Thi Skovene, hvis Ødelæggelse vesterpaa er gaaet saavidt, at der Intet er levnet, have ogsaa her østerpaa været stærkt medtagne. Ved Lindeballe var der i forrige Aarhundrede en kolossal Skov, der som et mægtigt Bolværk paa Toppen af de høie Bakker, fangede eller mildnede de skarpe Vestenvinde, forinden de gik ind over Østerlandet, og den dannede om trent eet Hele med Tykhøi og Smidstrupskove. Nu bestaaer den kun af Stumper og Stykker, tilmed slet passede. Tykhøikrat staaer og fortæller om sin Fornedrelse; men hvad der er det Værste, — Resten af de store og smukke Skove, som have prydet Bakkerne lige til Brande, ere forsvundne. Der mangler altsaa ikke meget i, at disse Banker ere bragte til samme Standpunkt af Ødelæggelse, som den nedenunder os liggende Triangel og som Bakkeøerne i Vest. I 2det Kapitel af Hdebillederne saae vi fra Finderuphøiene ud over den samme Bakkerygs Fortsættelse i Nord, og fandt, at ogsaa der al Skovvegetation var ødelagt, Haldskov undtagen.

Men om vi end kunne finde Ødelæggelsen heroppe, saa træffe vi dog ogsaa Tegn paa, at der bliver gjort alvorlig Modstand imod den; staten har saaledes ved Gjøding 1 Miil sønden for Lindeballe anlagt en smuk Plantage paa c. 600 Tdr. Land, som allerede nu har 40 à 50 Fod høie Træer. Halvdelen af Tykhøikrat er ligeledes fornylig tilplantet af Staten og lover det Bedste. Ved Give har Hedeselskabet givet Anledning til Opretelse af et Plantningsinteressentskab, som har indkjøbt c. 200 Tdr. Land tildeels kratbevøxet Hede og sat Plantningen igang. Snudstrupskov, som for endeel Aar tilbage findes omtalt, som et Krat, er nu atter en velvoxen og frodig Skov. Oppe under Finderuphøiene fandt vi jo den smukke Steendalsgaards-Plantage paa 1200 Tdr. Land, og siden Udgivelsen af Hdebilledernes 1ste Hefte, har der

været arbeidet paa at danne et Interessentskab for Tilplantning af c. 300 Tdr. Land paa Fallitsgaardshede, der ikke ligger langt fra Finderup.

Gid disse smukke og nyttige Bestræbelser for at gjen-give Skoven endeel af dens tabte Herredømme maae blive kronede med Held, og gid de snart maae blive efterfulgte af lignende baade her og vesterpaa paa Bakkeøerne.

Paa Veien til Veile træffe vi ikke mere Hede, og en Beretning om den sidste Deel af Reisen er derfor Hede-billederne uvedkommende; en Beskrivelse af de Egne, vi endnu have at passere, inden vi naae Veile, kunde ogsaa let svække det Indtryk, Læseren forhaabentlig har faaet om Heden, og vi skulle derfor nok vogte os for at fortælle, hvor smukt der er ved Engelsholm, og hvor majestætisk Skovbakkerne langs Veiledalen tage sig ud.

Og hermed bede vi Læserne tage tiltakke for denne-gang. Maatte blot disse Hede-billeder have bibragt dem Overbeviisningen om, at Hedesagen er af en meget stor Betydning for Fædrelandet, at de Vanskeligheder, som man vil støde paa, ere til at overvinde, især paa den bedre Halvdeel af vore Heder, og at det maa være danske Mænds Pligt at være med til at løse den Forbandelse, som i et halvt Aartusinde synes at have hvilet over Vestjylland, og som iblandt Andet har medført Skovenes fuldstændige Ødelæggelse.

Saa vel 1200 Mænd danne nu en lille, men tætsluttet Phalanx, det danske Hedeselskab, som allerede har aabnet Løbegravene mod det Maal, der skal erobres. Men en langt større Tilslutning er aldeles nødvendig. Der foreligger allerede saameget, at Enhver kan danne sig et Begreb, om Selskabet er slaaet ind paa den rigtige Vei, og dem, der finde dette, ville vi henvise til omstaaende Bekjendtgjørelse, der angiver, hvorledes man kan komme ind i Phalanxen.

Organisation af det danske Hedeselskab.

Selskabet dannedes d. 28de Marts 1866 og bestaaer nu af c. 1200 Medlemmer.

Bestyrelsen dannes af Formanden, Hofjægermester Mourier-Petersen t. Rugaard, Ingenieurcapitain Dalgas i Aarhus og Overretsprocurator Morville i Viborg.

Selskabets Repræsentanter, for hvilke Regnskab aflægges og som vedtage det aarlige Budget, ere:

Proprietair Bruun t. Asmildkloster, Formand.

Veinspecteur Meyer i Calø, Revisor.

Kammerraad Hjorth t. Thustrup pr. Aalborg.

Hofjægermester Thygeson t. Damgaard pr. Kolding.

Proprietair Boserup t. Stubbegaard pr. Skive.

Oberst Myhre i Aalborg.

Gaardeier Christen Jensen, Østerbording pr. Silkeborg

Skovrider, Forstraad Bang t. Gjødninggaard pr. Veile.

Stiftamtmand Nielsen i Ribe.

Gaardeier A. Simonsen t. Ravnholt pr. Kolding.

Capitain d'Origny i Korsør.

Jægermester Klyver i Silkeborg.

Engvandingsmester Feddersen i Karup.

Forpagter Blücher i Skjødberg pr. Kolding.

Gaardmand J. Jensen i Nederuhre pr. Karup.

Procurator Valeur i Herning.

Justitsraad Claudi i Lemvig.

Hofjægermester Lüttichau t. Thjele pr. Viborg.

Proprietair Frandsen t. Breininggaard pr. Ringkjøbing

Proprietair Lautrup t. Estrup pr. Veile.

Baron J. Rosenkrantz t. Færgegaarden pr. Thisted.

Enhver, som bidrager mindst 2 Rd. aarligt eller mindst 50 Rd. een gang for Alle, er Medlem af Selskabet. Mindre Bidrag modtages ogsaa. Man tegner sig hos Selskabets Forretningsførere, der ere:

for Sjællands Distr. Ingenieurcapitain Collin Lund, Gasveien

Nr. 13 Kjøbenhavn.

— Holbæk do. Holbæk Communalbestyrelse.
— Lolland & Falster do. Skovrider Schrøder, Jægersbo pr.

Rødby.

- Fyen do. Ingenieurcapitain Jensen i Odense.
— Kolding do. Boghandler Estrup i Kolding.
— Fredericia do. Procurator Bro i Fredericia.
— Veile do. Procurator Vadum i Veile.
— Horsens do. Redacteur Fogh i Horsens.
— Skanderborg do. Ritmester Deichmann i Skanderborg.
— Aarhus do. Hovedkontoiret i Aarhus (Capt. Dalgas).
— Ebeltoft & Grenaa do. Fuldmægtig Ibsen i Ebeltoft.
— Randers do. Assessor Hansen i Randers.
— Hobro do. Kjøbmand Ghr. Smith i Hobro.
— Aalborg do. Landinspecteur Winther i Aalborg.
— Hjørring do. Kammerraad Qvistgaard i Hjørring.
— Frederikshavn do. Redacteur Vogelius i Frederikshavn.
— Thisted do. Kammerraad Hansen i Thisted.
— Lemvig do. Justitsraad Claudi i Lemvig.
— Holstebro do. Kjøbmand Jacobsen i Holstebro.
— Ringkjøbing do. Apotheker Heiberg i Ringkjøbing.
— Varde do. Apotheker Helms i Varde.
— Ribe do. Redacteur Stegemann.
— Slaugs do. Landvæsencommissair N. C. Simonsen i Tøllund pr. Kolging.
— Viborg do. Redacteur Vissing i Viborg.
— Silkeborg do. Redacteur Sørensen i Silkeborg.
— Herning do. Procurator Valeur i Herning.
— Løgster do. Procurator Mønsted i Løgster.
— Mors do. Procurator, Landinspecteur Lind i Nykjøbing.
— Udlandet, Hovedkontoiret i Aarhus.
-

Selskabets Love.

A. Selskabets Formaal.

§ 1.

Selskabets Hovedformaal er at fremme Frugtbargjørelsen af de jyske Heder.

§ 2.

Dette Formaal skal fortrinsviis søges opnaaet ved at befordre Engvanding i større Stiiil, ved at fremme Plantning, og ved at søge udvirket, at Veiene i Heden forøges og forbedres.

- a) Det er af største Vigtighed for Hedens Opkomst, at Hedyrkningen gives en ny Basis foruden det allerede bestaaende Agerbrug i Hedens Udkanter; og en saadan sund Basis af stor Udstrækning kan skaffes tilveie ved Fremkaldelsen af Enge langs Hedelandets mange mægtige Aaløb.

Selskabet skal derfor lade disse Dalstrøg undersøge, for bestemt at kunne paavise de Steder, hvor Aavandet med Fordeel kan trækkes ind over Heden, samt dernæst virke hen til, at Engvandingsarbejderne blive fremmede, og at Lovgivningen letter disse Arbeiders Udførelse.

- b) Selskabet anseer Plantninger i Heden for en nødvendig Betingelse for Hedens Opkomst. Det skal derfor saameget som muligt søge at fremme Trækulturen, iblandt Andet ved at opmuntre til Indhegning, ved at lette Beboerne Adgang til gode Planter og til at erholde god Anviisning om Plantningen, ved at søge at formaae Communer eller Corporationer til at anlægge Plantager og være disse behjælpelige med Veiledning og Raad m. m., ved at frede om de i Heden endnu bestaaende Egekrat, og ved at erhverve Kjendskab til de Hedestrækninger, der fortrinsviis egne sig til Plantning.
- c) En nødvendig Betingelse for Hedens Opkomst er tillige gode Communicationsmidter i tilstrækkeligt Antal. Da

denne Betingelse ikke er opfyldt, skal Selskabet stræbe hen efter at kunne paaapege de Mangler, som det er nødvendigt at hæve, og hos rette Vekkommende virke for og paaskynde Bygningen af de manglende Landeveie og Biveie.

§ 3.

Selskabet vil endvidere søge at vække Interesse for og udbrede Oplysning om Forholdene i Heden og i den Anledning selv forskaffe sig Kjendskab til Hedens Udstrækning, Beliggenhed, Bonitet, Udskiftningsforhold, til Mergelens Beliggenhed og Godhed, til Grundvandets Dybde, samt overhovedet til hvad der kan have Betydning for Cultivering. Disse erhvervede Oplysninger skulle derhos gøres let tilgængelige for Publikum.

Faaer Selskabet dernæst Evne til at fremme sit Hovedformaal paa flere Maader, maae de nærmere Bestemmelser i saa Henseende vedtages i Henhold til den nedenanførte § 9.

§ 4.

Da Regjeringen med de Kræfter, der staae til dens Raadighed, har Midler i Hænde til at foretage en Deel af de forberedende Undersøgelser, der ere nævnte i §§ 2 og 3, vil Selskabet stræbe efter at faae Regjeringens Hjælp til disse Arbejder, ligesom det overhovedet vil opfordre Regjeringen til at støtte det i sin Virksomhed. Det vil endvidere søge at træde i Forbindelse med det kongelige Landhuusholdningsselskab og andre Foreninger af landoekonomisk Vigtighed.

B. Organisationen.

§ 5.

Selskabets Medlem er Enhver, som bidrager mindst 2 Rdlr. aarligt til Selskabet eller indskyder mindst 50 Rdlr. eengang for Alle.

Selskabets Anliggender varetages af et Repræsentantskab af 20, der supplerer sig selv, og som første Gang vælges af Indbyderne, der derhos vælge 10 Suppleanter.

Repræsentantskabet vælger en Bestyrelse af 3 Medlemmer, en Formand for Repræsentantskabet og en Revisor. Første Gang vælges Bestyrelsen af Indbyderne, der tillige vælge 3 Suppleanter.

Bestyrelsen vælger sin egen Formand. Den kan i fornødent Fald forøge sit Antal ved eget Valg. Hvert andet Aar udtræder et Medlem af Bestyrelsen.

§ 6.

Bestyrelsen kan sammenkalde Medlemmerne til en Generalforsamling, for at forelægge dem vigtige Foranstaltninger til Beslutning, der dog forinden skulle have Repræsentantskabets Samtykke. Generalforsamling kan forlanges af 20 Medlemmer gennem Bestyrelsen.

Bestyrelsen sammenkalder aarligt Repræsentantskabet, aflægger Regnskab for det forløbne Aar, og forelægger det en Virksomhedsplan for det kommende.

Den udgiver aarlig en trykt Beretning om Selskabets Virksomhed og Status m. m.

Bestyrelsen har i Almindelighed at holde sig til den vedtagne Virksomhedsplan, men skal dog ikke kunne drages til Ansvar af Repræsentantskabet for Afgivelser herfra, som Forholdene have maattet medføre.

Bestyrelsen skal have sine Udgifter dækkede.

§ 7.

Bidragenes Optrækning, Regnskabsførelsen, Midlernes Frugtbarjødelse, ordnes ved Vedtægter af Bestyrelsen.

§ 8.

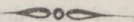
Selskabets Medlemmer erholde dets Skrifter gratis.

§ 9.

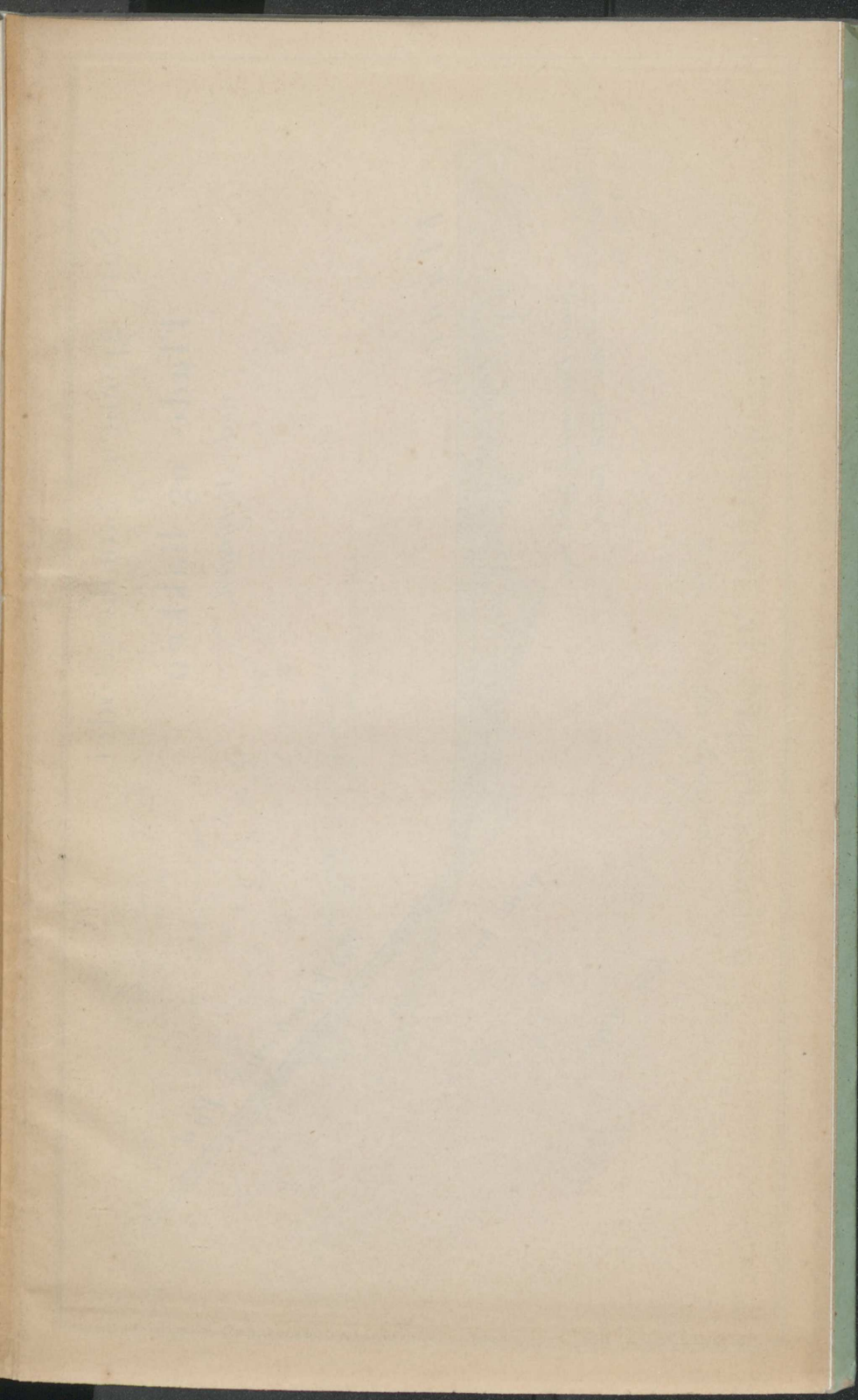
Forandringer i Lovene for Selskabet kunne kun vedtages paa en Generalforsamling ved en simpel Majoritetsbeslutning, efterat Repræsentantskabet med $\frac{3}{4}$ Majoritet af de Mødende har bifaldet Forandringen.

§ 10.

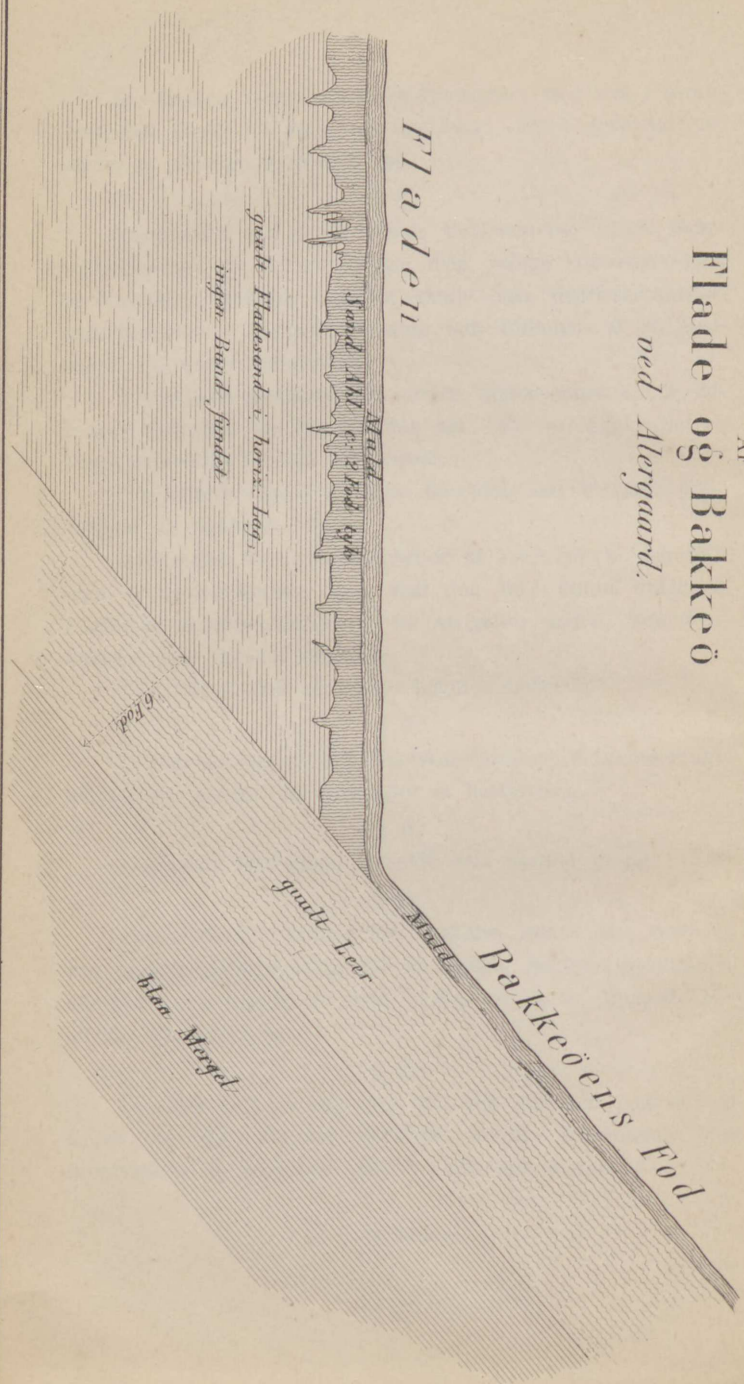
En Opløsning af Selskabet kan kun vedtages paa samme Maade, og tager Repræsentantskabet derefter Bestemmelse om Anvendelsen af Selskabets Midler i nationalt Øiemed.

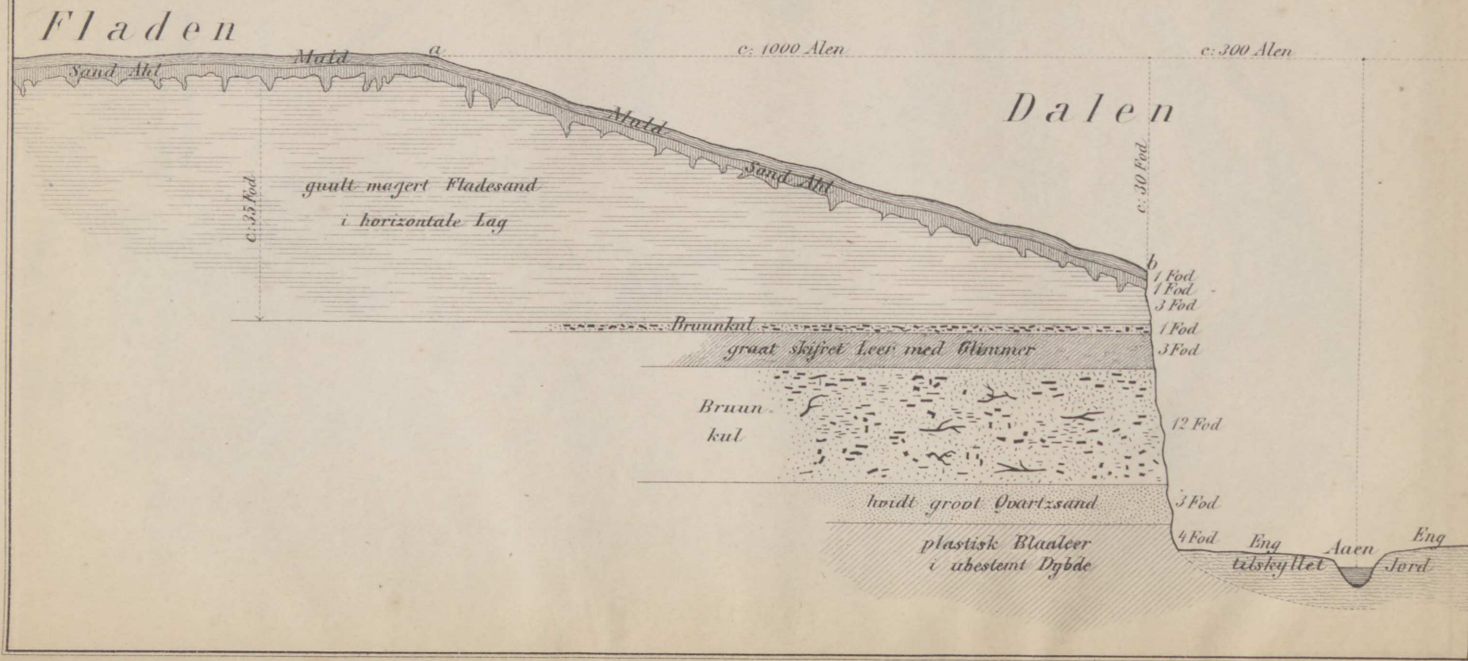

Snit gennem Sammenstødet
 AF
 Flade og Bakkeø
 ved Alergaard.

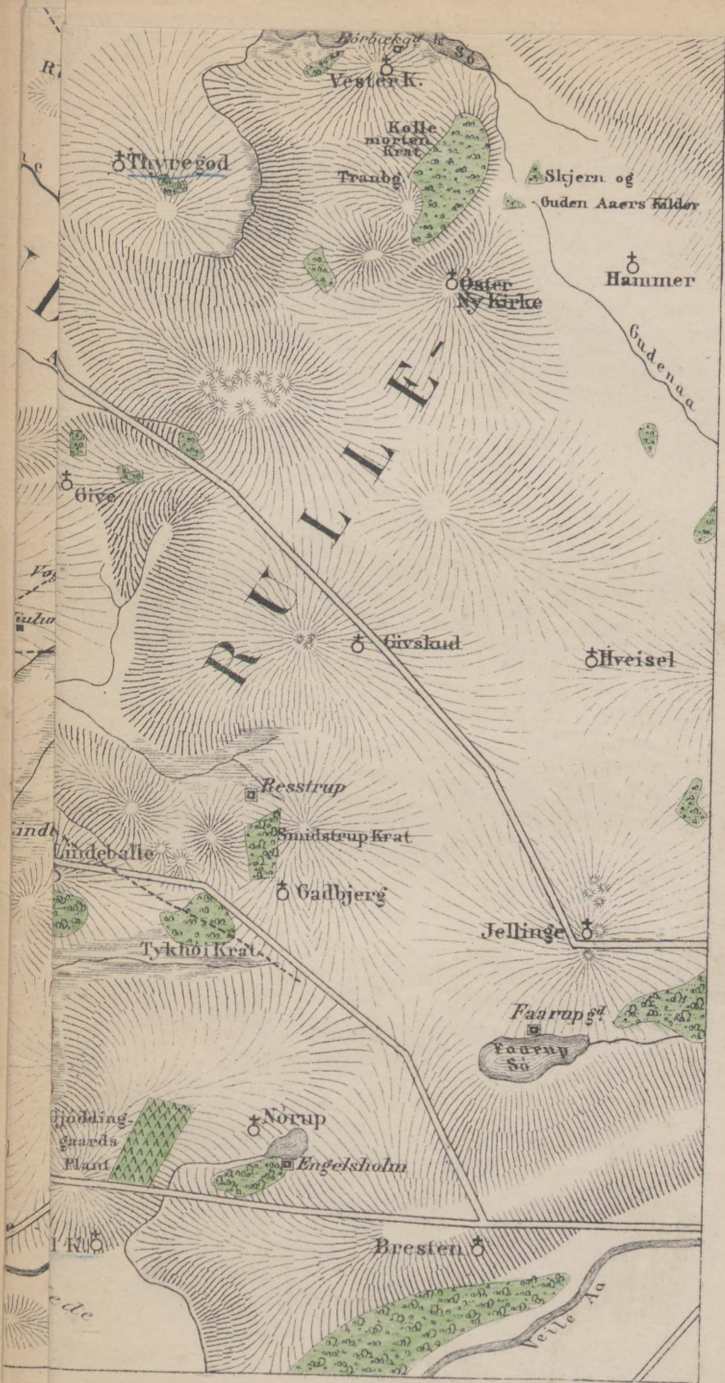

Tversnit af Skjernaadalen ved Sandfuldgaarde.

grav af Bernh. Klein

Reiserouten

VESTERJYLLANDS MIDTEPARTI
ved E. DALGAS Udgivet af det DANSKE HEDESELSKAB i Aaret 1868

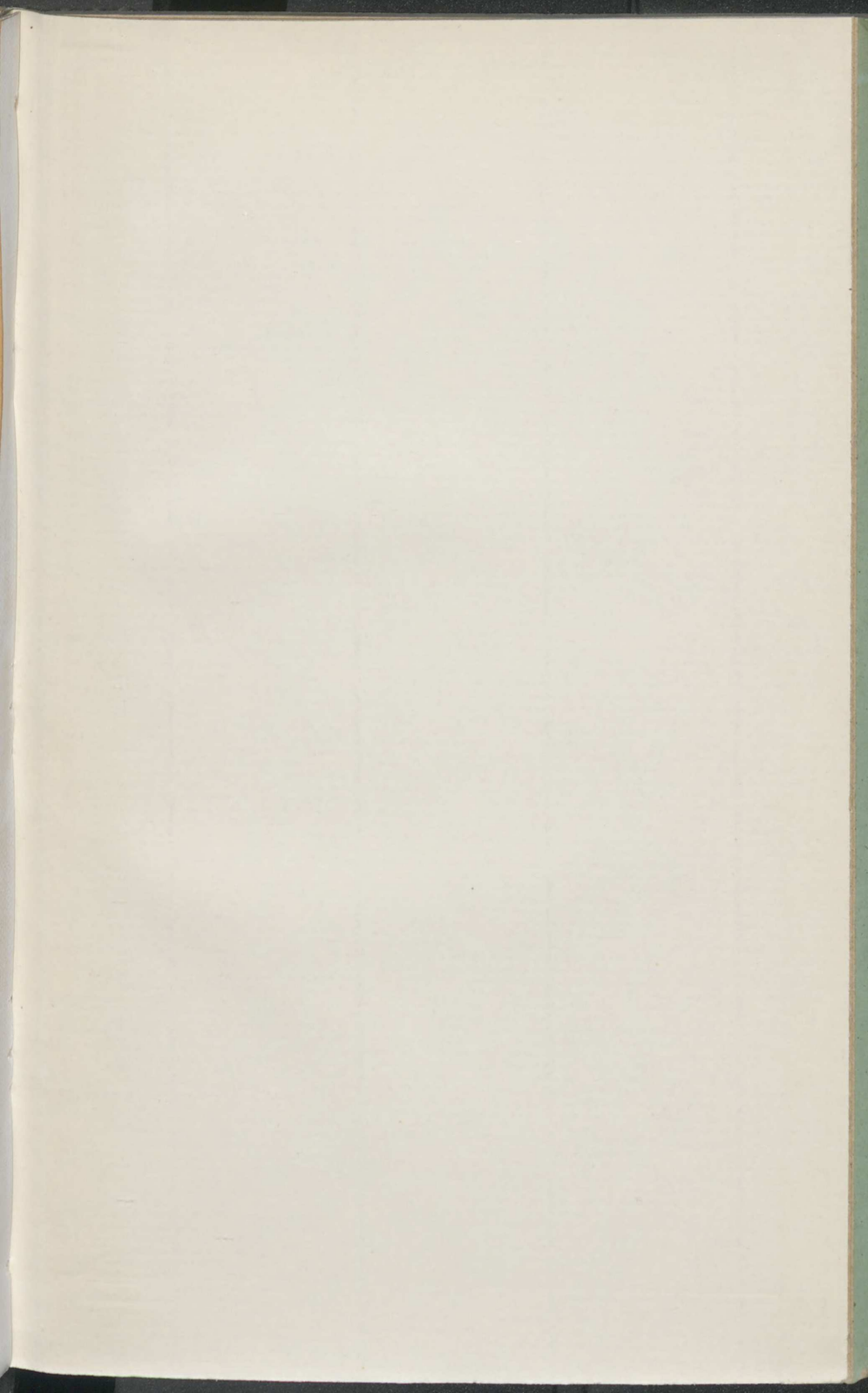
Signaturer: Skov Krat Granplantage

Maalestok i 1:160000

Vandingscanaler med Stemmeværk. Reiserouten

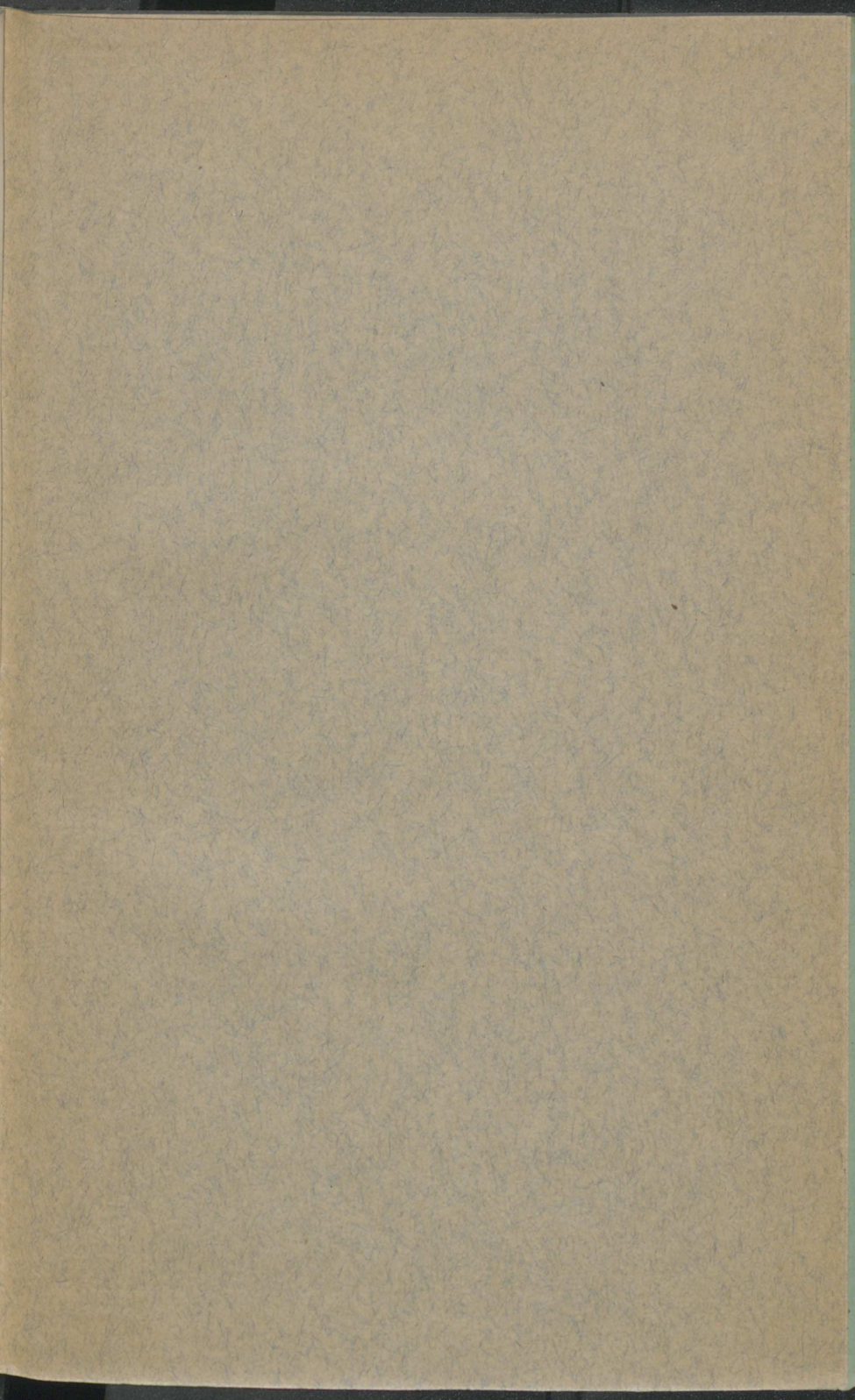

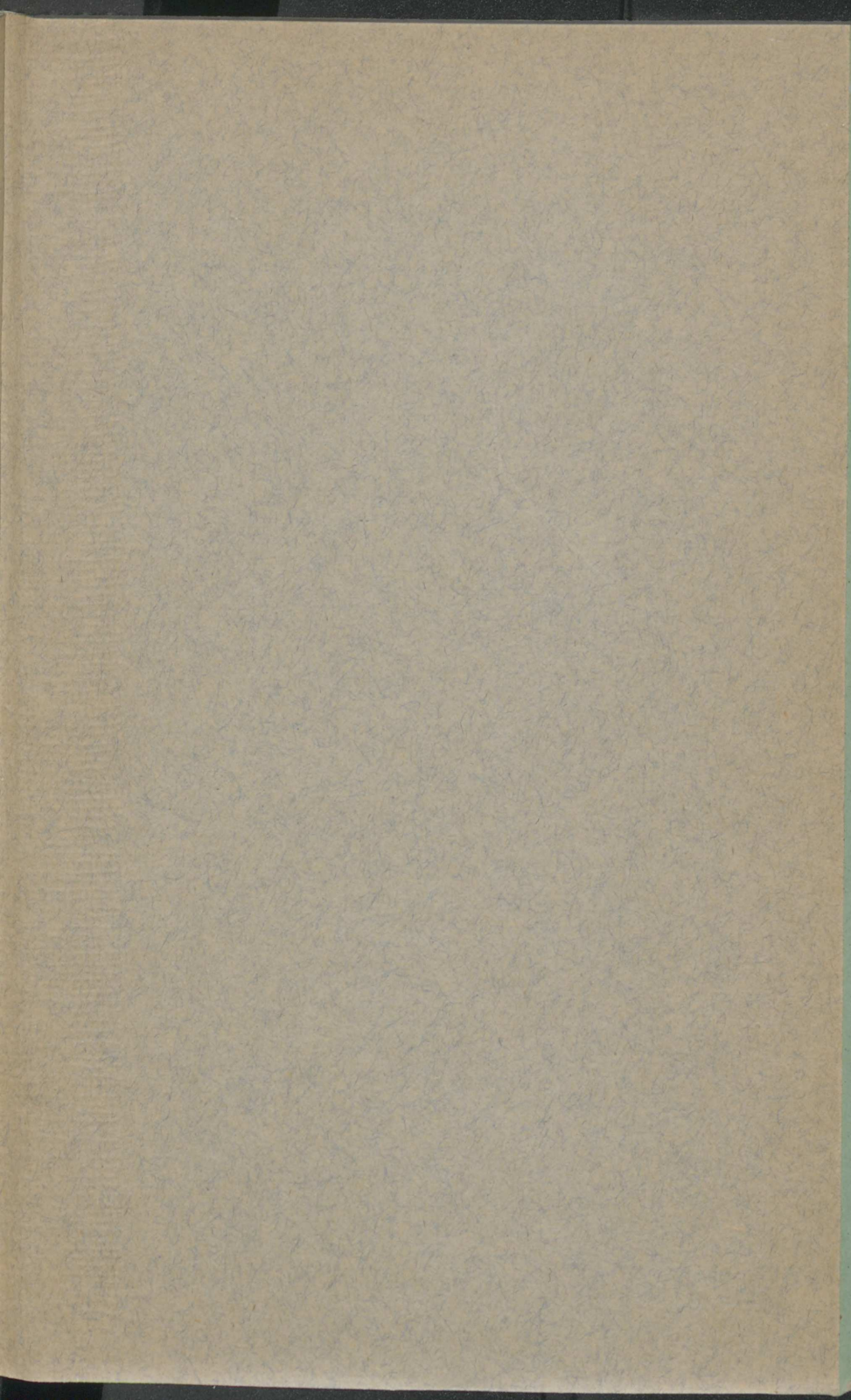

Bianco Lunos Bogtrykkeri ved F. S. Muhle.